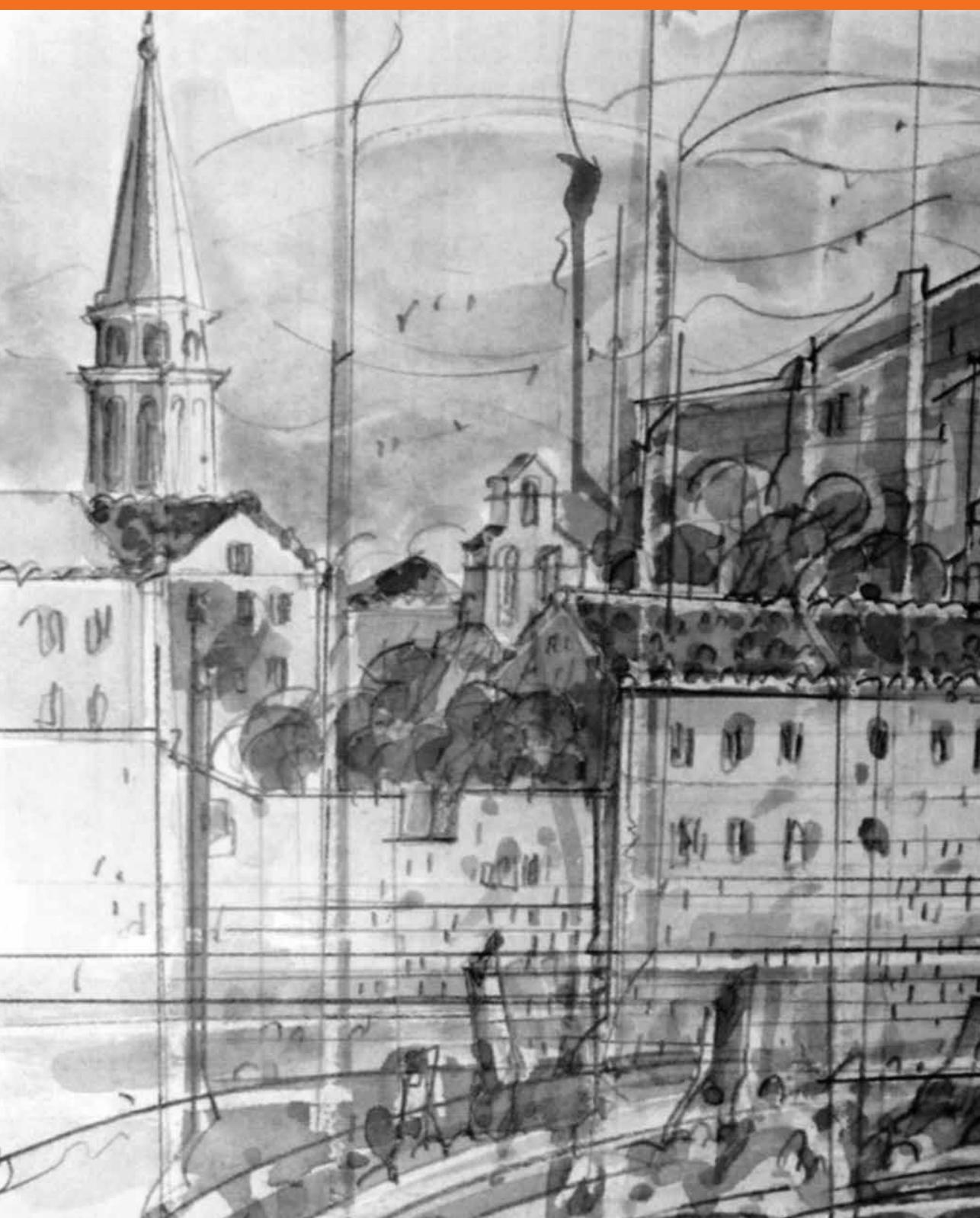
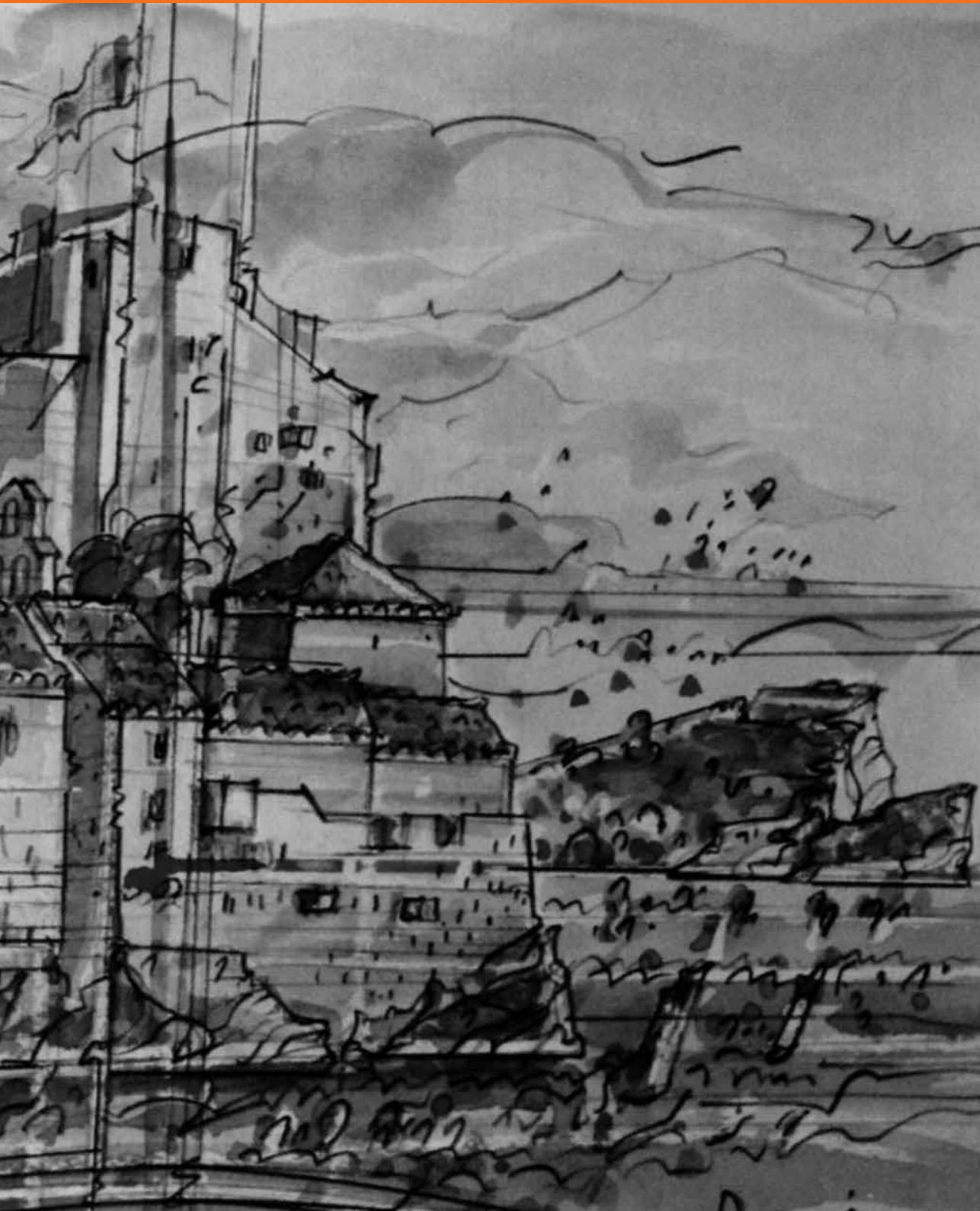

Časopis za kulturu, književnost i nauku
Revistë për kulturë, letërsi dhe shkencë
Lil pala e kultura, libavarë thaj sikavnipe
Časopis za kulturu, književnost i znanost

MAJ 2019

KNJIŽEVNOST ■ LETËRSI ■ LILVARNIPE

Zuvdija Hodžić ■ Književni hramovi Ismaila Kadarea |9-14|
Faiz Softić ■ Braća |16-22|
Mimoza Redžvelaj ■ Pjesme |24-27|
Tijana Rakočević ■ Pjesme |30-34|
Braho Adrović ■ Pjesme |36-39|
Shpresa Kapisyzmi Rama ■ |42-47|

ESEJI ■ ESEI ■ ESEJURI

Maja Grgurović ■ Smisao u besmislu u Bulatovićevom romanu Crveni petao leti prema nebu |48-57|
Pavle Goranović ■ Diptih rastrojstva Mladena Lompara |60-64|
Rajko Đurić ■ Romi u evropskoj književnosti |66-70|
Dragana Kujović ■ Pjesnik otpora, izbjegličke patnje i savjesti |71-78|

BAŠTINA ■ TRASHËGIMI ■ PERESQO BARVALIPE

Hajrulah Kolići ■ Šejh Tahir ponos Krajine |80-83|
Evans Drišti ■ O poeziji Tahira Kanaćija |86-97|

KRITIKA ■ KRITIKË ■ KRITIKA

Gëzim Puka ■ "Sivjet nuk ra dëborë" një tregim me natyrë poetike |100-103|
Draško Došljak ■ Zbornik o djelu Zuvdije Hodžića |104-108|
Hasnija Muratagić-Tuna ■ Nova zbirka pjesama Seada Redžepagića |110-114|
Dževad Laloši ■ Roman posebne narativnosti |116-118|
Senada Dešević ■ „Linija života“ Rasima Raleta Gutića |119|
Filip Došljak ■ Zapis o slikaru Zećiru Luboderu |122-125|

Časopis za kulturu, književnost i nauku
Revistë për kulturë, letërsi dhe shkencë
Lil pala e kultura, lilvarnipe thaj sikavnipe
Časopis za kulturu, književnost i znanost

Izdavač | Botues | Editori

CENTAR ZA OČUVANJE I RAZVOJ KULTURE MANJINA CRNE GORE
QENDRA PËR RUAJTJEN DHE ZHVILLIMIN E KULTURËS SË PAKICAVE MALIT TË ZI
CENTER FOR PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE CULTURES
OF NATIONAL MINORITIES IN MONTENEGRO

Vuka Karadžića 31
Tel/fax +382 20 621-356
Poštanski fah br. 35
81000 Podgorica
e-mail: cekum@t-com.me
www.cekum.me

Zuvdija Hodžić – **glavni urednik | kryeredaktor | angluno redaktori**
Dr Derviš Selhanović – **odgovorni urednik | kryeredaktor | përgjithshëm |**
angluno redaktori

Redakcja | Redaksia | Redakcia
Ruždija Rušo Sejdović
Vlatko Simunović
Bogić Rakočević
Haxhi Shabani
Anton Gojčaj
Senad Karađuzović

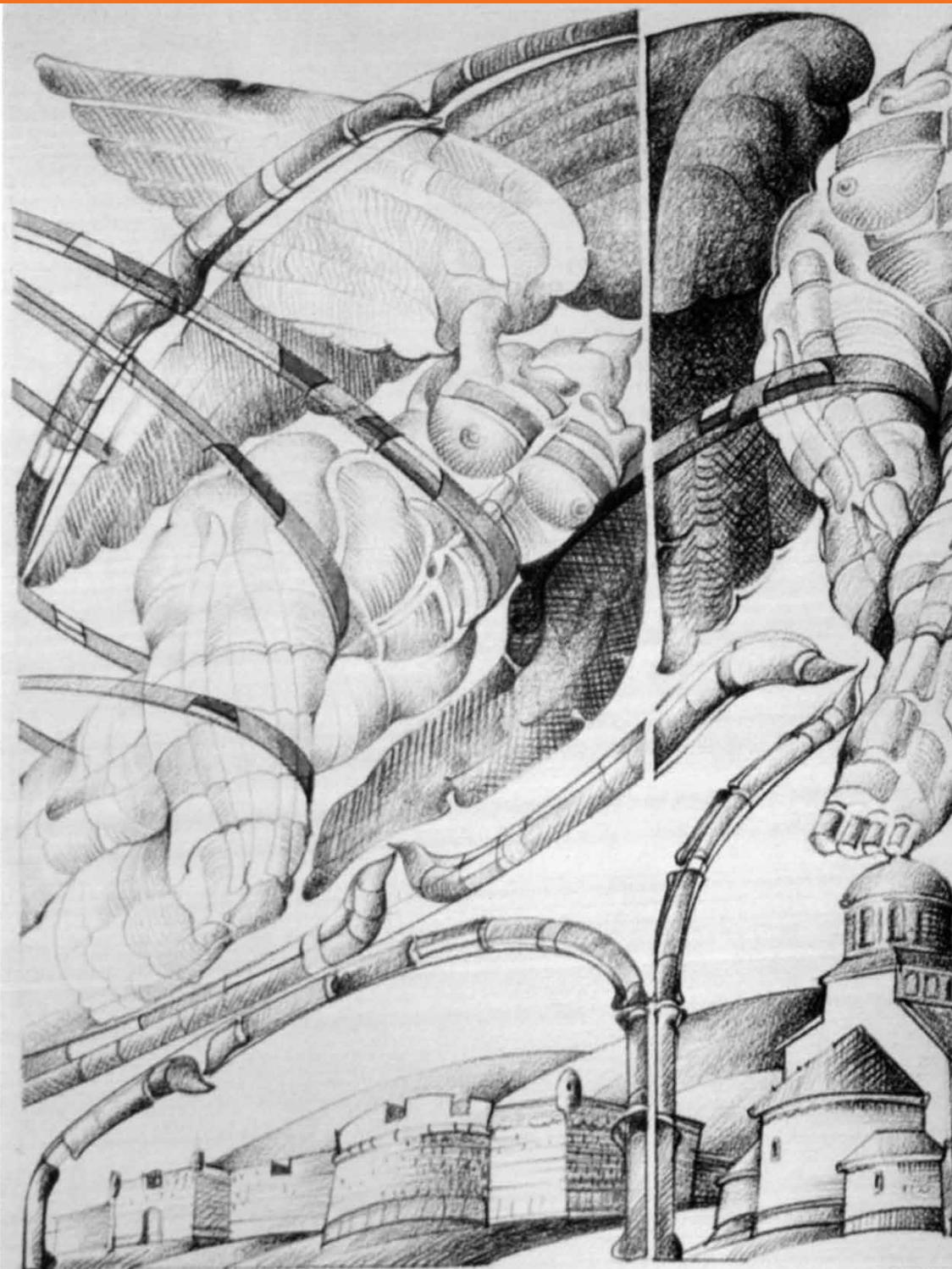
Sekretar redakcije | Sekretar i redaksisë | Redakciaqo sekretari
Izedina Adžović Škrijelj

Grafičko oblikovanje | Përkujdesja grafike | Grafikano kerdipe thaj phaglipe
Adela Zejnilić

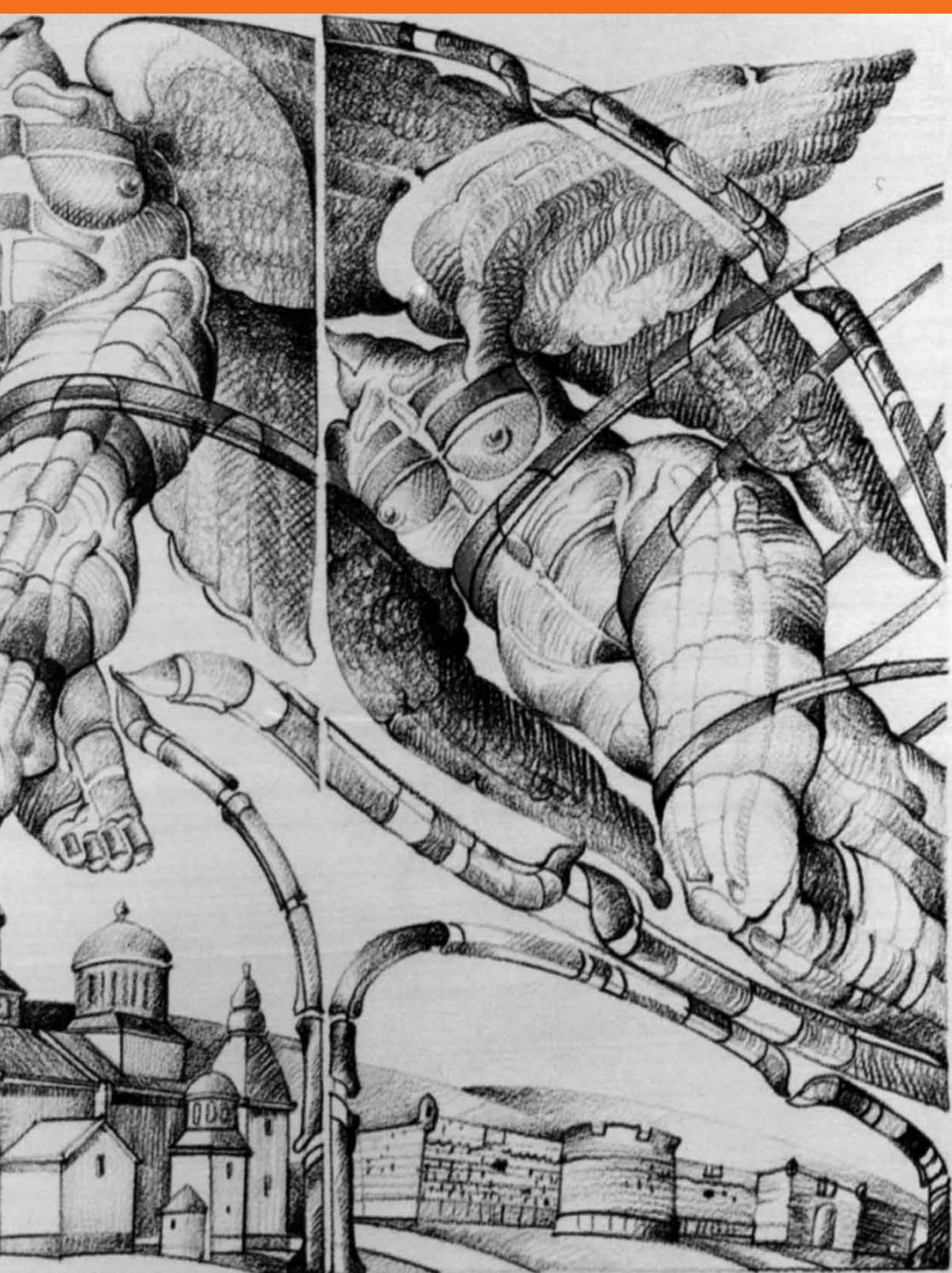
Štampa | Shtyp | Štampa
3M Makarije - Podgorica

Tiraž | Tirazhi | Tiraži
200

Godina 2019

*PRIZ
MIL
Projec

DR TRECÍ *
ESEVA
Slovensky
1955

Zuvdija Hodžić

Književni hramovi Ismaila Kadarea

Skupština Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, na sjednici 18. decembra 2018. godine, jednoglasno je za svog počasnog člana izabraла Ismaila Kadarea. Čestitajući mu članstvo u CANU, radujući se njegovom dolasku u Crnu Goru, redakcija „Koda“ objavljuje ovaj tekst o stvaralaštvu velikog književnika.

Godinama kandidat za Nobelovu nagradu za književnost, najpoznatiji i najznačajniji albanski književnik, Ismail Kadare rodjen je 1936. godine u Djirokastru, na jugu Albanije, u činovničkoj porodici. Studirao je albanski jezik i književnost na Državnom institutu u Tirani, a zatim na Institutu „Maksim Gorki“, u Moskvi. Kao osamnaestogodišnjak objavio je prvu zbirku pjesama „Mladalačka nadahnuća,“ da bi se kasnije više posvetio prozi, romanima i pripovijetkama. Objavio je romane „Tvrđava,“ „Palata snova“, „Hronika na kamenu“, „Velika zima“, „Novembar jednog glavnog grada“, „Svadba“, „Sutton stepskih bogova“, „Koncert na kraju zime“ i druge. Kadare je poznat i kao pripovijedač, pjesnik, eseista, književni teoretičar i kritičar. Član je nekoliko akademija. Dobitnik je međunarodnih nagrada, medju kojima i „Man Booker internationale Prize“, i francuske Legije časti. Od decembra 2018. godine počasnji je član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Njegov prvijenac, roman „General mrtve vojske“ učinio ga je najčitanijim albanskim piscem. Ubrzo poznatim i u Evropi. „General mrtve vojske“ preveden je na oko trideset jezika i izazvao interesovanje i za njegova druga djela.

Kadare je pisac koji afirmaše duhovne, etičke i ljudske vrijednosti i tradiciju albanskog naroda ali i kritičar diktatorskog režima i vlasti u svojoj zemlji. U Enver Hodžinoj Albaniji, u kojoj je čitava kultura bila pod ideološkom kontrolom, a književnost zarobljena soc-realističkim prikazivanjem stvarnosti, Kadare je unio novine i iskustva modernog evropskog romana. Što je za evropsku književnost bilo prirodno, u albanskoj je označilo avangardu i na njenu književnost imalo snažan uticaj, može se reći - reformatorički i na sadržinsko-tematskom i na estetskom planu. Svakom novom knjigom Kadare se poigravao formom, uspješno eksperimentišući i proširujući granice stvaralačkog postup-

ka i iskustva. Ali nije ga to učinilo poznatim u Albaniji, još manje u Evropi i svijetu. Ugled velikog pisca stekao je djelima koja su zadovoljavala najviše estetske kriterijume, kao i tematikom vezanom za albanski socijalno-kulturni milje, istorijske događaje i ličnosti.

U životu, kao i u umjetnosti, ništa nije slučajno. Italijani su preveli „Generala mrtve vojske“ gotovo s njegovim objavljivanjem na albanskom jeziku; Francuzi odmah za njima. Iznenađenje je bilo ravno senzaciji. Zar je moguće da takvog pisca iznjedri narod na čiju su kulturu gledali sa predrasudama i skepticizmom? Zar je moguće da se iz najizolovanije zemlje u Evropi, ograđenoj bodljikavom žicom, načičkoj bunkerima, sa neprestanom proizvodnjom unutrašnjih neprijatelja, u kojoj zbog stradanja jednog nevinog, strada još deset nevinih, partijskim čistkama, zatvaranjem najzaslužnijih i najboljih, pojavi takav pisac?

Hvaljen i kritikovan, štampan u neuobičajeno velikim tiražima ali i zabranjivan, uz opravdani strah da i on može biti žrtva, Kadare je, da bi izbjegao najgorje, i da bi mogao da piše, neke knjige pisao u duhu socrealističke ikonografije ili se politički angažovao u Partiji, na tribinama i Kongresima. Mogao je da začuti kao Ljaskuš Poradeci, za koga je još 1929. godine E. Čabej rekao da je pjesnik koga će albanska književnost jednom podariti svijetu, a koji za četrdeset godina komunističke vladavine nije objavio ni jedan stih. Mogao je ali bi time književnosti nanio nenadoknadivu i neoprostivu štetu. Kadare je to znao. Moguće da mu je zbog toga izmakla Nobelova nagrada. U svakom slučaju, razlozi su bili vanliterarni. U tim vremenskim intervalima piše „manje vrijedne“, romane „Svadba“, „Novembar jednog grada“, „Velika zima“ i „Koncert na kraju zime“ - o kraju „vječnog prijateljstva“ Albanije i Sovjetskog Saveza, odnosno Albanije i Kine. Povlađivanje i prilagođavanje sigurno mu je teže padalo nego drugome zbog eruptivne snage njegovog talenta i vjere da je rodjen da bude „Balkanski Homer“. Zato mu je sukob sa sobom bio najteži. Pobjedio je i druge i sebe pisanjem remek-djela kakva su „Tvrđava“ i „Palata snova“, uz ranije napisanog „Generala mrtve vojske“. „Palata snova“ i neke druge knjige, alegorijskim prikazivanjem totalitarizma i diktature, nijesu mogle promaći rigidnim ideološkim ždanovcima. Čudo da mu književnu karijeru nijesu okončali izolacijom ili zatvorom. Još veće je čudo da ga je od najgoreg zaštitio onaj ko je to jedino i mogao – Enver Hodža!

To, još više svjetska slava, oslobodili su ga „lukavštine, i straha od kazne. Shvativši koliko bi štete ali i koristi mogli imati od njega, vlasti su ga ostavile na

miru. Kadare piše „Veliki pašaluk“, roman o Ali-paši Tepelani, pobunjeniku protiv osmanske vlasti koji je dvadeset godina vladao Janjinom i narodu nametnuo strahovladu strašniju od onih od kojih ih je oslobođio. Bila je to više nego jasna aluzija na diktatorski režim u Albaniji. Sigurno da mu to ne bi bilo oprošteno, ali je Kadare već bio na sigurnom, u Francuskoj.- kandidat za Nobela! Preporučili su ga „General mrtve vojske“, „Tvrđava“ i, posebno - „Palata snova“.

„General mrtve vojske“, Kadareov prvijenac, po mnogima je njegovo najbolje djelo, moderno, pisano originalnim stilom, koji po jednostavnosti podsjeća na Hemingveja, odnosno Gogolja i ruske klasike koje je proučavao tokom studija u Moskvi. Ali i moderne evropske pisce koje su Rusi rado prevodili. „General mrtve vojske“ je po temi, sadržaju i antifašističkim i antimilitarističkim porukama, koliko univerzalna i opštelijska, toliko i oda albanskom narodu i čovjeku.

Dvadeset godina poslije Drugog svjetskog rata, general okupatorske vojske dolazi u Albaniju da sakuplja kosti fašističkih vojnika da bi ih otpremio u domovinu. Sa sveštenikom koji je ranije bio u Albaniji, traga za grobovima, identificuje poginule vojnike, njihove kosti stavljuju u vrcе. Suočen sa narodom koji je branio slobodu, spremjan da zbog nje podnese svaku žrtvu, u susretu sa ljudima čije su najbliže okupatori ubili, general se suočava sa svojom savješću, preispituje svoje ljudske i vojničke stavove.Upoznavanje s ljudima, njihovom tradicijom, običajima, pjesmama, gostoljubivošću, hrabrošću i moralom, čine da ih sve više razumije i cjeni. Kroz njegova razmišljanja, razgovore i mimoilaženja sa sveštenikom, Kadare, manjom velikog umjetnika, poznavaoča mentaliteta i karaktera svojih sunarodnika, kroz naizgled epizodne scene i likove i njihove postupke, otkriva duboke lične drame i snagu duha zajednice i naroda. Obilazeći i nalazeći mjesta na kojima su sahranjeni okupatorski vojnici, general posebno traga za pukovnikom Z. S čijom porodicom je u prijateljskim odnosima. Vreću sa tek otkopanim pukovnikovim kostima pred noge će mu baciti nervno rastrojena starica, usred veselja, na seoskoj svadbi, otkrivajući mu da joj je pukovnik ubio muža i silovao kćerku. I da ih je ona osvetila!

Drugom prilikom generalu će seoski vodeničar dati dnevnik vojnog dezertera kojeg je skrivaо ali su ga pripadnici „Plavog bataljona“ otkrili i ubili. Vojak – kako su ga u selu zvali, zapisivao je u dnevnik svoja osjećanja i doživljaje, svjedočeći o plamenitosti svih, posebno vodeničarove žene „tetke Kate,,

„Ona me propituje o raznim stvarima, ja joj pričam o roditeljima, mojim bližnjim i kući, koliko ih se želim, a ona me gleda s tugom i odmahuje glavom. „Crno dijete“ - kaže na kraju i odlazi da mijesi hljeb ili pere sudove“.

Kadare je majstor cjeline i majstor detalja. Usred priče, čineći je zanimljivjom, vješto ubaci „sekvencu“ kao o brđaninu Nik Martinu koji sam samcit, inspirisan junaštвom likova iz albanske tradicije i epike, ide u susret okupatorskoj brigadi „da se s njom bije,,. Vješto mijenjajući položaj i pucajući, satima ih zadržava i izaziva. Bijesni a nemoćni da mu pridju, gadju ga bacaćima.... On nema groba. On živi u pjesmi, jednoj od onih koje su na generala ostavile poseban utisak, o kojima dugo razmišlja, uvjeren da ih razumije.

Postidjen pukovnikovim zločinom, general vreću s kostima baca u rijeku, iako svjestan da će ga sveštenikova prijava izvesti pred vojni sud i navući gnjev pukovnikove porodice. Telegram koji su mu nakon uspješno okončane operacije poslali ratni veterani, general neće ni pogledati, zgužvaće ga, pocijepati i baciti kroz prozor. A u njemu je pisalo: „Pozdravljamo Vaš gest...“

„General mrtve vojske“ i „Tvrđava“ jesu „nacionalno obojene“ i apologetske ali i time postižu da ih inostrani čitalac prihvati sa simpatijama i emotivno. Zato što su velika umjetnička djela i po tome se razlikuju od drugih Kadareovih knjiga na „slične teme“.

„Tvrđava“, roman o osmanskom pohodu na Albaniju i opsadi Skenderbegove prijestonice protiv koje osvajači kreću s dotad nevidjenom vojnog silom i tehnikom, novosalivenim topovima, jedinicama janičara, azapa, eškindžija, akindžija, Kurda, Tatara, Kalmika, pripadnika „Odreda smrti“ koji se iz bitaka vraćaju ili kao pobednici ili ginu. Prekidaju dovod vode u tvrdjavu, kopaju tunele da je osvoje iznutra, ubacuju zaražene miševe da izazovu kugu, truju vodu ali ne mogu da osvoje tvrđavu. Skenderbeg nije u njoj, u blizini je ili u planinama, nevidljiv i nepredivljiv, spreman da svakog trena udari na osmanski logor. Njegovi noćni napadi izazivaju paniku i smrt stotine neprijateljskih vojnika, utjeruju strah u kosti. Kako se pojavi, tako i nestane, ali i branioci i napadači znaju da je svuda. Jedne da i od pomena njegovog imena hvata jeza, druge da osnaži i uvjeri da su nepobjedivi.

U romanu nema opisa njegovog lika ali on nije obezličen. Naprotiv, poistojećen je s narodom. Ljudi koji bi po tradiciji i epskoj svijesti imali najviše razloga da ga doživljavaju mitskim bićem, vide ga kao običnog čovjeka. A kad ga kao

takvog opisuje osmanski oficir koji ga je vidio prilikom pregovora sa sultanom, simbolika jedinstva naroda i vodje je još upečatljivija i prirodnija. Nema u „Tvrđavi“ ni imena Skenderbegovih komandanata, ni boraca. Oni su jedno. Oni su narod koji iako malobrojan, pokazuje da i „mali“ mogu da imaju istorijsku ulogu i uticu na svjetske dogdaje. Zato „Tvrđavom“ defiluju brojni osmanlijski likovi – od glavnokomandujućeg Tursun-paše, hroničara Mevlije Čelebije, astrologa, pisara, janičarskog zapovjednika Tuz Okčana, mehaničara Sarudže, ljekara Siri Selima, inžinjera Kaura i drugih – čija će imena vrijeme izbrisati. Oni će otići, drugi će doći i dolaziti ali se i vraćati poraženi. Shvata to i glavni komandant punim imenom i prezimenom zvani Ugrulu Tursun Tundžaslan Sert Olug-paša koga poslije neuspjelog pohoda čeka skidanje „tuga“, svileni gajtan, ili poniženje. On presudjuje sam sebi, povlači se u šator, zahtijeva da ga ne bude, piće otrovni prašak, misleći „o svom kratkotraјnom životu i svemu onome što je činio, o duši koja odlazi na onaj svijet i Skenderbegu koji ostaje na ovom..“

O „Palati snova“ remek-djelu koje ako nije bolje od „Generala mrtve vojske“ i „Tvrđave“, svakako je u njihovoj ravnini, Kadare je zapisao: „Odavno me je privlačilo projektovanje jedne vizije pakla. Znao sam da je to teško, da ne kažem nemoguće da stvorim nešto originalno nakon dosadašnjih arhitekata pakla kakvi su bili anonimni Egipćani, Homer, Sveti Avgustin ili Dante..Što sam više razmišljao o tome, to mi je jasnije postajalo da se tu radi o nekakvom kraljevstvu smrti sačinjenom od našeg spavanja i snova, dakle od onostranog dijela naših bića koje paralelno i istovremeno živi uz nas... Bili su tu košmarji, koprcanja savjesti, izgubljene nade. Ali, iznad svega bilo je tu i ono administrativno stepenovanje, sektori po kojima su snovi morali proći, da bi temeljno bili proučeni i protumačeni, što je gradjevinu Palate snova na neki način činilo bliskom strukturi danteovskog pakla...“

Tema pakla nije nova ali je nov način na koji je Kadare ostvario svoju viziju pakla. Zapravo režima u kojem je živio, totalitarizma, kontrole svega i svakoga. Svjestan da iako u vrhu Partije i poznat pisac, može biti žrtva, ne zbog sebe koliko zbog drugih, Kadare razmišlja kako da se kao pisac i čovjek suprotstavi diktaturi. „Stvara“ zastrašujući instituciju u kojoj će se sabirati, čuvati, razvrstavati, proučavati i dešifrovati snovi svakog pojedinca, grupe i naroda u carevini. Zamisljala Palatu snova, Tabir saraj i smješta ga u prošlo vrijeme, u centar Otomanske carevine, u zatvoreni sistem orijentalne despotije. U Tabir saraj, arhiv sa bezbroj-

nim dosijeima snova, u kojem je sve registrovano, počinje da radi Mark-Alem Ćuprili, potomak moćne, vezirske albanske porodice. Njegovo prezime, albansko, je „šifra“ koja ga povezuje sa „Zemljom orlova“, alegorijskiom predstavom diktatorskog Enver Hodžinog režima. Dok ga jedan od administratora upoznaje sa funkcionisanjem sektora u Palati snova, rangiranjem i stepenovanjem službi, njihovog uticaje i važnosti, više puta mu ponavlja: „Nemoj misliti da iznad njih nema drugih...“ i „da pored običnog Tabira postoji i tajni Tabir snova do kojih je država došla na svoj način i svojim metodama...“

Mark-Alem će od običnog „evidentičara snova“ sve više napredovati, dobijati sve značajnija i uticajnija mjesta, na kraju i upravnika Palate snova. Dok su ga pozivali da se javi Odjeljenju ili Upravi, i on, kao i drugi, prije je mislio da ga čeka kazna ili smaknuće nego unapredjenje. Već na početku službovanja bio je svjedok kako zbog sitnice, pogrešno protumačenog sna, stradaju članovi i prijatelji moćnih Ćuprilija. Dok se jednog proljećnog popodneva vozi kočijom pored Centralnog parka, gledajući kroz prozor, Mark-Alemi, na vrhuncu moći, strahuje i zna da će „oni doći da ga uzmu da bi ga odveli tamo odakle nema povratka...“

„Mogao bih odmah da poručim da mi se na grob ukleše bagremova grana u cvatu“ - kaže u sebi.

Gotovo svi koji su pisali o „Palati snova“ upoređuju je ili nalaze sličnosti sa Dantevim pakлом, možda zavedeni Kadareovom izjavom o infernalnoj strukturi „Palate snova“:

Ta „bliskost“ je samo formalna. Odjeljenja selekcije, Odjeljenja tumačenja, veletumača, arhiv, raspored prostorija, tajanstveni hodici, mnogobrojne sale u Palati snova mogu da liče na „lijevak“, vodoravne stepenice, kružnice i krugove danteovskog Inferna, ali je razlika medju njima velika. U Tabir saraju su snovi – pakao je izvan njegovih zidova, stvaran, na zemlji je, u državi; Dantev je u unutarnjosti Zemlje, u lijevku. U Dantevom su samo grešnici, u Kadareovom – svi. Zato je strašniji i opasniji. U Kadarevom se može naći svako, nevini prije grešnih i krivaca.

„General mrtve vojske“, „Tvrđava“ i „Palata snova“ su remek-djela koja su Ismaila Kadarea promovisala ne u najvećeg i najznačajnijeg albanskog pisca ili „Balkanskog Homera“ nego u vodećeg savremenog evropskog i svjetskog književnika. On nije jedan od najvećih. Kadare je – najveći.

* BUDVANSKA MADONA *

* Don Filipu na dan

sv. IVANA KRSTITELJA

* JUN. 2010. St. Domini

Faiz Softić

BRAĆA

Selo Sehilovo sa svojim raštrkanim kućama odvajkada leži rasuto po bihorskim brdima, i kada se odozdo od Lima pogleda prema njemu vidi se kako šiljci krovova stoje zabodeni u nebo. A da Sehilovu Bog, slava njegovoj bezgrešnoj vladavini, bješe dao malo duže ruke – ono se komotno moglo držati za Pešter, ko što se dijete sehilovsko drži za majčine dimije; ovako, preko Tutnjibrda, do diruju se ova dva kraja, kojima je suđeno da ih skoro cijele godine šibaju oni isti hladni planinski vjetrovi, a zimi okuju snjegovi, pa ničeg sem neba iznad glave i cijuka sjevera koji bi obrisao visove Kamenjače, po kojima su se crnjeli zaledeni vrhovi kleka.

E u tom Sehilovu, takvom kakvo jeste, od kako se zna i razume, pored još nekoliko familija – a tamo se za familiarne zajednice vazda zborilo – pleme, koje i bjehu i ne bjehu brojne, živi dvadesetak kuća familije Kukolj. Ni bolji ni gori od ostalih, a ipak puni nekakvih posebnosti po kojima su se raspoznivali i u devetom selu. Svi bjehu čarkadžije i bješe im se milije potući s nekim nego se hljeba najesti, a onda su od tih bića ispredali priče, pa bi kroz njihova usta ona tuča iz dana u dan narastala i onom koji sluša učinilo bi se kako su se dvije ljute vojske sudarie.

E braća Ibrahim i Hamid kao da ne bjehu od istog soja – zaobilazili su kavge, a tamo gdje se pričalo o tučama, ako bi se desili na konju čim bi neko zapodjenuo priču, oni bi ošinuli konja po sapima:

– Ha mićko, Bog ti dao, ha...

Te godine, kada se u Sehilovu razbolješe braća Ibrahim i Hamid, ramazan je padao prvoga dana proljeća. I samo što se zapostи, a bi srijeda, odmah poslije iftara – Ibrahima Kukolja zabolje ispod lijevog pazuha i stade mu se predvajati dah.

Razbolje se Ibrahim, a kako nikad prije nije bolovao – plaho ga uhvatio stid, kao da se bješe uneredio i onako unereden prolazi selom, a narod gleda, nišani u njega i ponavlja: Eno Ibrahima Kukolja – upoganio se do zavrat. Muka Ibrahimu što ga skolilo ali – bolest ne pita...

Jekne tako Ibrahim, uhvati se ispod pazuha sa obje ruke kao da nešto pridržava, sjedne, pa ponovo ustane. Blijed kao duvar, po prvi put u svom životu reče da ga vode doktoru, a kao da veli: vodite me u grob i tamo me ostavite. Po njemu su bolnica i doktori bili samo za one koji su krenuli prema grobu i tu zastali da se odmore dok ih zauvijek ne pokrije zemlja.

Neko je pitao da se nije prepio hladnoga hošafa – a žena mu Esmana reče da ga ni ustima nije primakao i da on hošaf ne pije od kako se prije desetak godina prepio kod Muće Idrizova, a onda ga svunoć patilo.

– Vodite me, možda mi nešto dadnu – veli i utonulim očima pogleda preko dalekih brda, iza kojih se hvatala večernja sumaglica.

Samo što to izgovori, zapovijediše malom Murselu da odmah sleti na Veliku Njivu i zamoli učitelja Rifata da što prije dođe sa svojom fićom, jer je Ibrahim zanemogo i svaki čas može pretegnuti.

Zadihan i znojav – Murselčić stiže na Veliku Njivu, pokuca na vrata učiteljeva, a kada se otud pojavi krupna i stasita žena, onako zadihan reče da Ibrahim Kukolj dalje ne može, pa mole Rifata da odmah krene da ga vodi u bolnicu.

Rifat se nije razmišljao. Uskoči u svoju fiću, pokraj njega Murselčić i – okrenušće izlokanim putevima uzbrdo. Kada stigoše blizu Ibrahimove kuće sva čeljad hodahu okolo kao da Ibrahim, ne daj Bože, bješe bacio kašiku. Polegoše ga na zadnje sjedište i bijela Rifatova fića zajauka između sehilovskih brda prema gradu. Ibrahim je i dalje ječao.

Oko ponoći stigoše pred bjelopoljsku bolnicu.

Sutradan, negdje oko podne, zabolje i Hamida, samo njega iznad lijeve prepone. I samo što se Ibrahim bješe, donekle, privikao na bolnički krevet i toliku bjelinu oko sebe – dovedoše mu brata.

Njega su do asfalta spustili na konju, pridržavajući ga usput da se ne prevrne sa sarama, a kada se nađoše kraj puta kojim su svaki čas promicala vozila i udaljavaju-

ći se postajala sve manja, kao naručen nađe beranski autobus i zaustavi se ispred dvojice Hamidovih sinova, koji između sebe obdržavaju bolesnog oca, znojavog i crnog kao gavran. Nije prestajao ječati; krvnički ga je boljelo. Cijelim putem sin Omer ga molio da se uzdrži, ali su njega čak i te riječi vrijedale, kao da ga neko prstom ubadaše u ono mjesto gdje ga boli... Uvedoše ga u autobus i posadiše na sjedište odmah iza vozača, Omer sjede do njega, a Umer jedan red iza. Treći sin, Kaplan, uzjaha konja i vrati se nazad, ali – nikada ni jedna nevolja ne dolazi sama, vuče za sobom druge i haraju. Vraćajući se uz Lipovicu – Kaplan pridrijema na konju, a nekakvo životinje pretrča put te konj skoči ustranu i baci Kaplana niz škarpu, pa se on poštено ugruha i izglavi lijevu nogu iz kuka. Topot konjskih kopita čuo se daleko prema Crhljanskom brdu. Kaplan se jedva izvuče na put a u tom trenutku nađe sanitet Bajro sa svojom crvenom škodom, prepozna Kaplana, uze ga u svoja kola i odvede u bjelopoljsku bolnicu. Dvojica braće upravo izlazu iz bolnice kad Bajro primače svoju škodu do same kapije i objasni portiru Danilu kako u kolima ima povrijeđenog čovjeka. Danilo širom otvoru kapiju i pokaza pred kojom zgradom da se zaustavi i povrijeđenog preda bijelim mantilima. Njega su, sa dvije štake, sutradan vratili u Sehilovo.

Već od prve infuzije, koju bješe primio, Ibrahimu laknu i već razmišlja da zamoli doktora da ga otpusti, ali kada u krevet do njegovoga spustiše starca približno njegovih godina – zaboravi na doktora i obradova se što će u dugim noćima nespavanja moći s nekim promijeniti koju...

Čekajte, sve će vam biti jasno... Priča je istinita, kao što je istina da je Husein Turban cijelogla ljeta ljubavio sa Mahijom iz Kurikuća, ko što je istina da voda teče, ko što je istina da čovjek često zapjeva od straha...

– Eto vas, rođaci ste, iz istoga sela i još skoro vršnjaci – veli doktor Velija, pa se dade na razgledanje nalaza; nisu mu se sviđali Ibrahimovi, a ni Hamidovi, ali ih je kuražio kako će sve biti dobro i reče da će se njih dvojica ubrzo, kao dva momka, vratiti svojim kućama.

Braća su se pogledivali navlačeći bijeli čaršav do svojih brada, kao da su se njime branili od muha zujalica koje ne mirovahu između dva stakla na pro-

zoru koliko miruje li crv u rani. To da su skoro istih godina i sami su vidjeli, a da su istog prezimena i iz istog sela – čuše od doktora Velije. No, i jedan i drugi pomisliše da zbjija šalu – doktor pa mu se može, te se obojica suzdržaše i sačekaše da on obavi svoje, pa kad ode, ionako ih čeka duga bolnička noć – o svemu će nadugo i naširoko; od Kulina bana naovamo, sve redom...

Ostadoše sami, pogleduju se. Kao da su poznati jedan drugom, pa će Hamid prvi:

– Ti, starino, odakle si?

– Ja, vala, odozgor s ovija bihorskih brda, iz Sehilova, ako si čuo za to naše selo, povisoko je...?

– Čuo, čuo...

– A ti, odakle si? – upita Ibrahim svoga brata Hamida, koji je živio cigar hoda od njegove kuće i razdvajala ih dolina u kojoj grljala voda Stovodnica. Nisu govorili punih pedeset godina. Još od kako se Hamid oženi Muškom, rijetko su se kad i sretali, a ni oči ih, zadnjih godina, nisu najbolje služile...

Doduše, Muška je Hamida rijetko gdje i puštala od kuće; njegovo je bilo da ore, kosi, premješta tor, ode u drva, a čak ni do prodavnice u Lazine ga nije puštala...

– I ja – odgovori Hamid, pripodiže glavu i zagleda se u gomilu tijela ispod čaršafa pod kojega je izvirivalo naborano lice njegovog brata Ibrahima. Sada su bili toliko blizu da su jedan drugoga mogli rukom dohvatiti.

– Koji si? – upita Hamid.

– Ja Ibrahim – odgovori mu brat. – A ti?

Hamid ništa ne reče. Okrenu se na drugu stranu i tiho, sasvim tiho – jeknu.

Pitate se – zašto nisu govorili?

I otkud tolika šutnja među njima? Polako... sve će vam se lijepo kazati... Dok bijahu djeca, pa momci, bjehu to dva brata, dijelila ih je samo godina; toliko je Hamid bio stariji od Ibrahima. Bili su kao jedna glava; ako je svadba – skupa su, ako se radi i tu su zajedno. Bili su braća! Ali, Hamid oženi Mušku Kopitović iz sela Glavica, gdje svi ljudi i žene i dje-

ca bijahu mirni i učtivni, samo njena kuća – sve hrsuz do hrsuza. Bi sudbina da Muška padne Hamida i tu bi završeno bratstvo sa Ibrahimom. Doduše još koju godinu pošto Muška dođe u njihovu kuću, potraja, nekako nazor, ali kada se Ibrahim odvoji na drugu stranu dola i tu sagrađi kuću čatmaru, pa ubrzo dovede Hasniju Selmanović iz Bioče, i ne omjeseći a puće patlama.

Hasnija bješe mirna ženica, poslušna i nasmijana. Jednoga dana nasloži haljinke na dasku peraljku, podbi sve pod pazuh, pa siđe na vodu Stovodnicu i stade prati. Muška joj se, bez ove i bez one, prikrade s leđa, pa izvuče skriven kamen ispod zaprege i svom snagom je udari u krsta. Hasnija pade i jedva se kasnije na noge pridiže. Muška mirno produži svojoj kući, kao da se ništa desilo nije; voda jeste bila na državnoj zemlji ali – najbliža njenoj kući, za cijeli konopac bliža nego Ibrahimovoj, te je smatrala svojom i nije mogla podnijeti da je bilo ko drugi piye osim njih i njihove stoke, ali za bezvodno Sehilovo – voda Stovodnica bješe izvor života.

Godinama je Hasnija nosila uboj na leđima i na to mjesto privijala kupusov list. Od tada se dva brata ljuto zavadiše i više ne progovoriše do duboke starosti. I to u bolnici!

Muška narađa sedam sinova i četiri kćerke, i sva se djeca baciše na nju – vrijedna i goropadna...

Ono kada se tuđe jagnje primiješa u njihovo stado, brzo je završavalо u loncu na šporetu. I jednom, pošto je Bilal ljut na majku otrčao Idrizu Habiboviću i kazao mu kako je ona njegovo jagnje zaklala i eno ga kuha se na šporetu, te Idriz odmah dotrčao u njihovu kuću – lonac i meso i kožicu ljutito mu tutnu u ruke.

– Evo vam, najedite se, zadnje vam bilo! – dreknu Muška i skoro baci onaj lonac i kožicu Idrizu u naručje, te on, sa onim što i bješe njegovo, okrenu svojoj kući, meso prebac u svoj lonac, a Muški, po svom sinu Sabahudinu vrati njen sud. Čudna bješe Muška; nikad niste bili načisto kako će postupiti. Kad joj Sabahudin pruži njen lonac – ona se lijepo zahvali, pomilova ga po kratkoj kosi i još mu u ruku tutnu punu šaku oraha. Otkud joj u selu u kojem nikad i nigdje nije zašumio orahov list – samo Bog zna.

Bješe Muška naopaka žena, a žena kojoj snage i brzine nemaše – ne nad ženom, to je malo reć, već i nad čovjekom. Svi joj se sklanjaju s puta, svi koji su je znali i za nju čuli. Bez pištolja za učkurom dimija – nikud, ni potamo se. Ni na vodu, ni pod kravu, nigdje... A pričalo se kada bi i sa Hamidom legla, beretku bi stavila na dohvati ruke, i Hamid se snebivao kao da ga onaj pištolj gleda kroz svoju crnu glatku cijev.

Jednoga proljeća – tek se kaoc bješe zazelenio poljima, a jagorčevina se žutašće uz plotove, u potoku nedaleko od njihove kuće nadioše sjekirama iskomadanu Hivzijinu ždrebicu.

Vidjeli su je dan prije kako, vukući jular, trči sehilovskim poljem. Njištala je i vrtjela repom; azgina i pretila – tražaše pastuha, pa pošto je prođe jangija među puštenim konjima, siđe na vodu Stovodnicu i više se ne okrenu. Sutradan je, iskomadanu, ugledaše u potoku, nizvodno od česme.

Istoga časa optužiše Mušku i sinove njene, a oni – Abazoviće.

Zatalasa se priča selom, krenuše prijetnje kao zmije otrovnice.

Harun Baka, najmudriji u cijelom Sehilovu, predloži da se u prvi petak ide u Leskovu i da se zakunu pred hodžom Kamberom Alihodžićem, i Muška i sinovi njeni i Abazovići, da oni nisu iskomadali životinju. Nema druge već i jedni i drugi da se kunu, pa ako se zakunu – da se sa njih spere ljaga, a da se krivci traže na drugoj strani.

Još prije zore krenu iz Sehilova Muška sa sinovima, a i Abazovići krenuše nekako u isto vrijeme, ali se nijesu primicali jedni drugima – držali su odstojanje i nadirali naprijed. Stigli su ispred džume i Abazovići se kako je red, s ugljevljem u rukama, s raonikom na glavi i pod nogama, zakleše da nisu ni dotakli Hivzijinu ždrebicu, a kamoli je iskomadali. Muška i njeni sinovi se vratiše, ne htjedoše se kleti.

– Nije tako pravo – reče Muška i okrenu natrag. Sinovi uz nju ko pčele uz maticu. Idu a ne progovaraju...

Njih dva brata, Hamid i Ibrahim, sada su u istoj sobi. Rukama se mogu dotaći, ali ni sad ne pričaju. Uglavnom leže na bok, leđima obrnuti jedan drugom. No ako se nekada u snu i okrenu jedan drugom lice u lice, odmah se, kao po komandi obrću na drugu stranu.

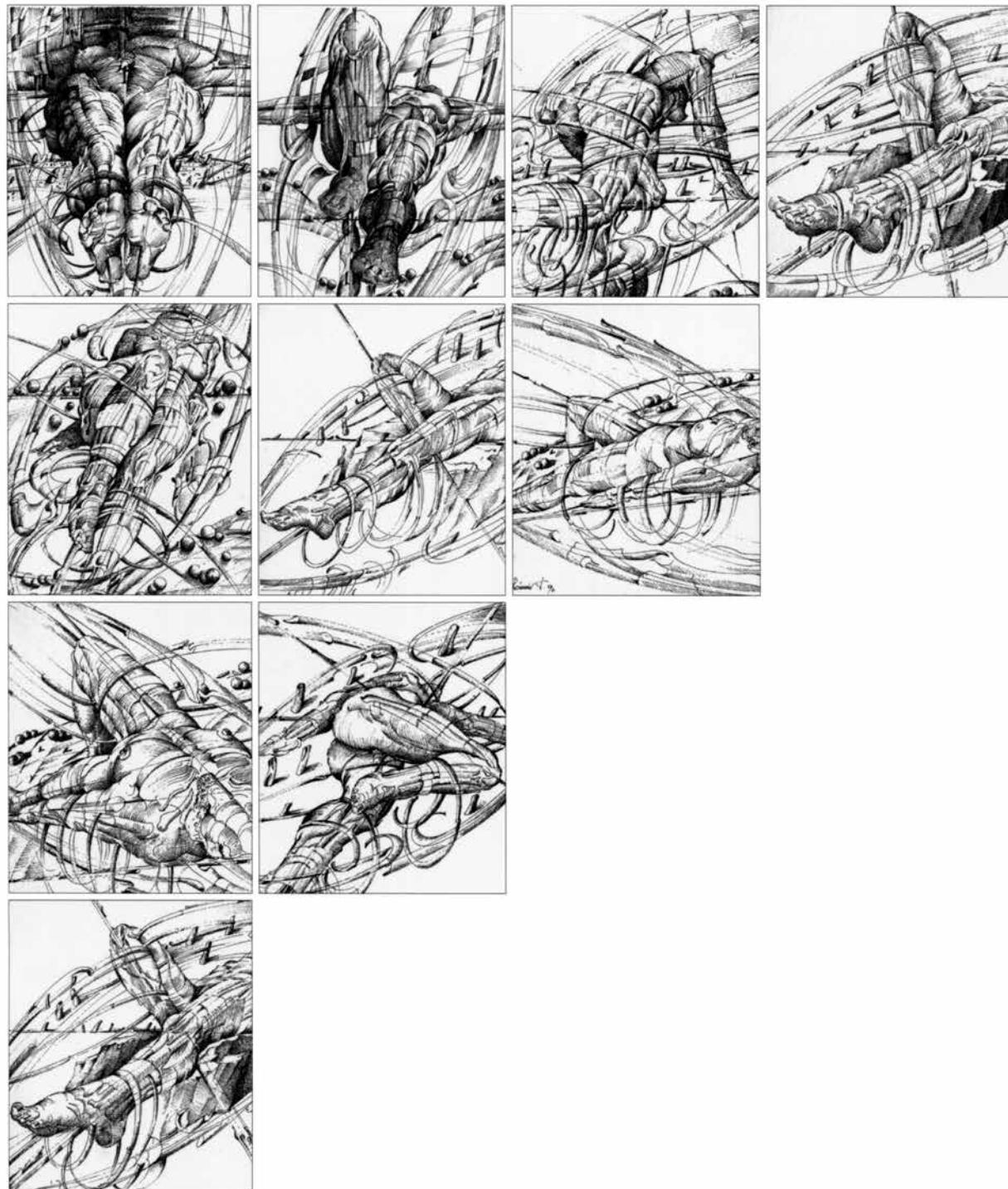
Jedne noći Hamid se probudi. Bio je okrenut prema bratu Ibrahimu, a i ovaj se u snu bješe okrenuo prema njemu, pogledaše se i najednom obojici podoše suze, ali ne progovoriše...

Dolazile su im posjete, ali se svako držao svoga bolesnika kao da ne bjehu korkak jedan od drugog, već kao da ih i dalje dijelaše ona sehilovska dolina u kojoj

žubori voda Stovodnica, voda u čije korito Muška često sipa nekakvu zelenu tečnost, od čega stoka pada s nogu i lipsuje. Skoro iz svakog potoka udara miris leštine, a psi i divljač otimaju se i razvlače kosti, koje se bjelasaju po pašnjacima.

Hamid je umro sredinom ramazana, a Ibrahim okrenu nabolje. Ostao je još nekoliko dana u bolnici. Jedan cijeli dan i cijelu noć, sve dok ne dovedoše nekakvog momka sa Kovrena koji se bješe ljuto nagrdio motornom pilom, bratski krevet je zjapio prazan.

Kada bi se Ibrahim navečer okrenuo, neko mu je falio. Bratu, s kojim nije govorio punih pedeset godina, sada je imao nešto da kaže. Nešto što ne bi nikome drugom.

Mimoza Redžvelaj (Mimoza Rexhvelaj)

PJESME

Znam zašto je sunce umorno

More steže mišiće
I šalje meke talase,
Da retušira prostor
Na obali gde smo odmarali tog popodneva.
Na tom sitnom pješčanom trgu
Kada je utihnuo rat između nas!

Ne zaboravite je

Ivice prskane
kravavim sokom maka
Na sivoj pozadini
Neko je razapeo ...
Tvoj osmijeh, moja zemlja
Gdje se dijele četiri ili više puteva,
U međuvremenu je galaksija
Nepošteno anatemisana.

Ako u tvojim očima

Bez gubljenja strpljenja
U sebi traži razočaranje Sunca,
I ne vjeruj da jedan samotni oblak
Može da sadrži prezrenu oluju!
Zemlja za čudo ne bi bila preplavljenja
Ako postoji oluja u tvojim očima ...

I da si ljubav!

Ako ljubav,
leti kao magma
Treba da pitam dušu
Kako to izdržava!
Ako te ljubav
Kao metak probije,
I večernja grozница
Izgleda kao ciklon.
Ko sve poništi
I ko god ubija više,
I da si ljubav
tuđina nijesam ja!

Dok se ponovo ne rađaju

Proteže se zavjesa zaborava
Vaša ljubičasta slika je tu.
Igračke bez brojanja se stavlju na test
Obmotati pozadinu zaborava.
Kasnije se sjećam
Da smo se zalijepili jedno za drugim.
Postoje misteriozni snovi i iskustva
Legura koja nas tjera da plašimo se zaborava.
I da joj kažemo da se ne pojavljuje
Dok Adam i Eva ne budu ponovo rođeni!

To sam ja

Velike sitnice
što putevi proširuju neograničeno,
Verujte ili ne, to je u vašoj presudi
Ljude koje volim bez straha.
Sudbina mi je dala strijelu
da je ka nebesima šaljem,
Udoban san ljetnje noći
Za pisanje jedne pjesme mijenjam.

Djevojke i divlje guske

Poznajem grupu djevojaka
One znaju pjevati kao ševe
I plesati kao Ermonela Jaho,
Zar nijesu tačno golubice?!
U godinama života, djevojke
Vole da odlaze daleko,
U međuvremenu, mislim na divlje guske
koje svake jeseni traže drugi prag.
Šaljem dalje moje absurdno istraživanje
kao kanap čini mi se lanac gusaka u bijegu,
I srca djevojčica ne znam zašto mi izgledaju
kao jele koje prave gnijezdo za čekanje.

Gasi se kao svijeća

Tišina, molim te
Ne kaži ni riječ,
Neka grebenuju duše
Kao more valovima .
Bez buke i buke
Neka planine budu izravnate,
Neka nas iskušenik ne trese
One, šarene, patnje!
Neka vrata srca budu zatvorena
Tama nek svuda vlada,
Ti dobro znaš da nekad radost
Gasi se kao svijeća, završava se.

Nemoj mi reći ...

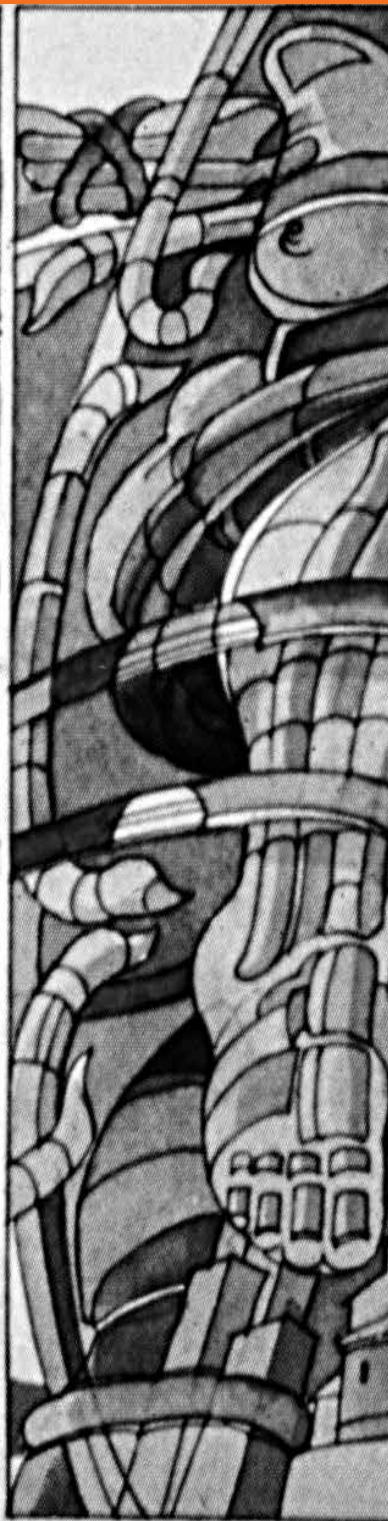
Uzalud se nebo hvali zvijezdama
Navodno postavljenim na svojim poljima,
Zvijezde su moje i tačka
Moje dvije hiljade godina.
Na Mjesec se ne može pješke
Niti oklopnim kolima,
Nemoj mi reći da se moj lik
U drugim okolnostima otuđuje!

Krila ničega

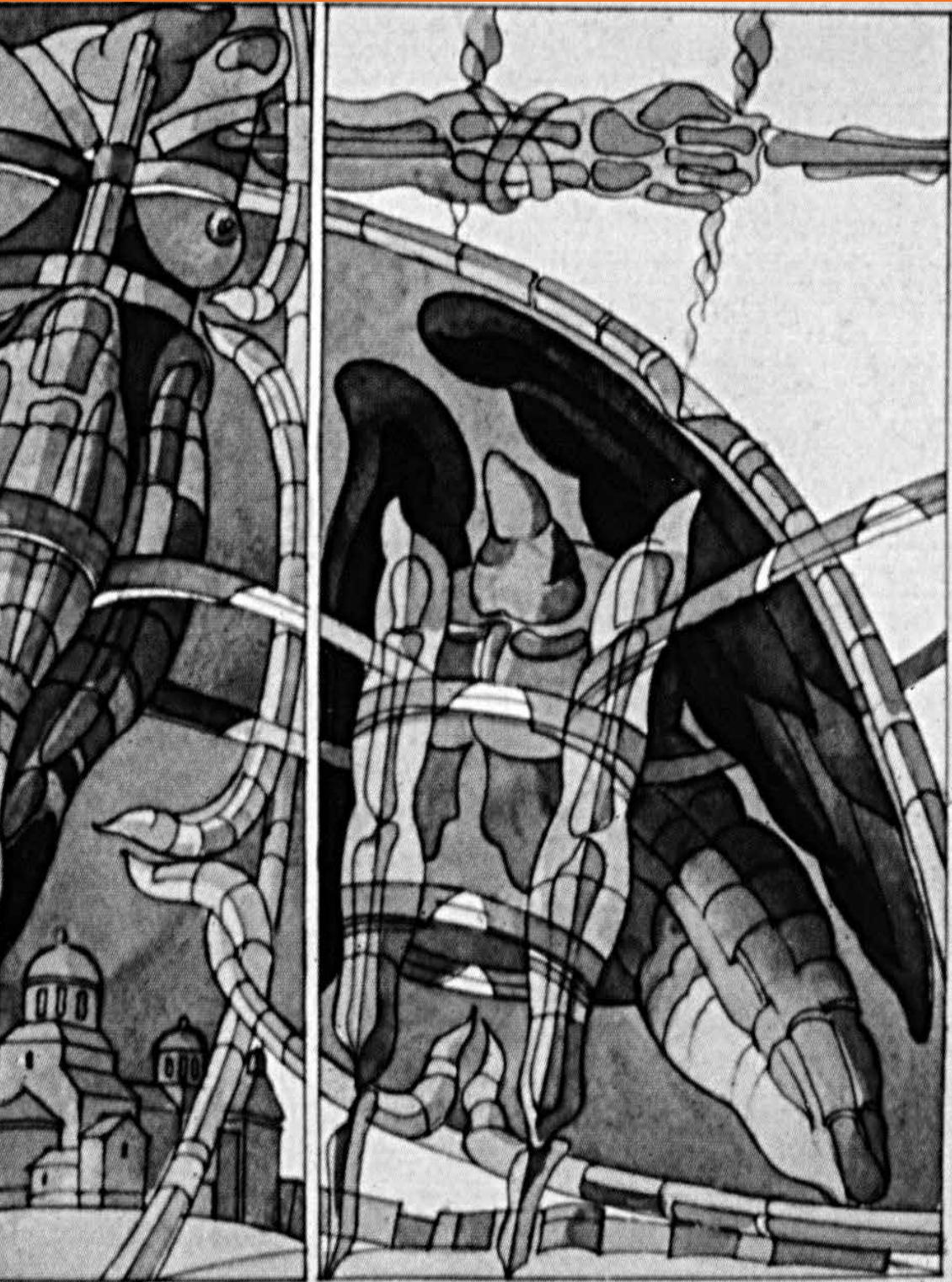
Zemljotresu ljubavi od devet stepeni
znam se oduprijeti,
Ne znam gde je zakrivljen
U kakvom mitu ili kojoj bajci?
Dovoljno je otkriti moje misli
u grane oluće,
da i ja osjetim miris
iz tankih usana jorgovana!
Uzalud pružaš prste
prema grlu da uhvatiš slamku ljubavi,
Sve dok si nijem
Krila od ničega ne mogu me samu ostavljati

* MILEŠEVA 1995 *

* PRIZOR

PETI *

* BOBO Shmurda *

Tijana Rakočević

Prevod: Nikollë Berishaj

POEZI

Écriturefeminine

çupat
i mësojnë më shpejt fjalët e para
dhe i flasin fjalitë e para
ato janë më fjalëshumë
çupat
mësojnë më shpejt të lexojnë
dhe më mirë gjenden me drejtshkrimin
më lehtë i mësojnë gjuhët e huaja
ndërkokë që djemtë ende belbëzojnë
këto qenie të mëndafshata kanë
vizion më të mirë periferik
dhe shkrim më të bukur
oh, po – çupat
kanë nota më të mira në sjellje
janë më të rregullta se djemtë
shkruajnë më mirë
mbledhin më mirë
dhe kur rriten
kur rriten djemtë
çupat bëhen
sekretare

Ofalescenti

më në lindje
do të më mbuloje me burkë të kaltër
duke më thënë se i kam sytë e zezë
çmendurisht eksitues të zezë
më në veri
ngrënësi i mishit të gjallë
pubisin tim do t'ia dorëzonte mikut
dhe miku do të ikte i shërbyer
më në perëndim
askush nuk do të guxonë
që nga barku im i fryrë
ta nxjerrë të vetmin tim të kalbur
dhe unë do të vdisja në mundime
më në jug
nëna me gurë të mprehtë
do ta zhvishte pistilin e
orkidesë sime
duke më alivanosur nga dhembjet
vetëm këtu
në qendrën e tokës
mashkulli ofshan në veshin tim:
zemër
hapi këmbët

Kampi i përqendrimit

ti edhe më tutje jeton
edhe përkundër njojurisë
se çdo mëngjes mund të ndodhë që
në vendin ku shtrihej familjari yt i ngrohtë
ta gjesh kufomën
ti mendon se nuk ke të drejtë në prekshmëri
oh, sikur do të mund ta shohësh shprehjen e fytyrës sate
nëse në xhepin e djathëtë të mos e prekje
çelësin e toyotës metalik
me transmision në katër rrota
ti shkruan i mbushur me shpresë
se gabimet tua nuk do t'i kuptojë askush
e pse atëherë zgjohesh i djersitur
dhe gjithçka avullohet
ti thua çfarë pamjeje e bukur
do ta mbuloj me perde
ti dashuri e zezë me çantë të zezë
ti gjak jargosur në gojën e jetës
ty të gjen vdekja
dhe vdekja të çliron

Projektet kapitale

ata, thotë
e dinë mirë
se sa sish
në çdo seksion
duhet ta pësojnë
ata, thotë
kur pëson dikush
e bëjnë një thirrje telefonike
biri juaj
nuk e kishte helmetën
dhe nuk i dëgjonte
urdhërat
ata, thotë
e nxjerrin kontratën
ku shkruan bukur
se je i gatshëm të vdesësh
të vdesësh
atyre, thotë
veç në terr këmba nuk u gjenë shtyllën
dhe dëgjohet vetëm
vetëm një tup
dhe klithja
ndihmë

Soda kaustike

Fondi për mbrojtjen e depozitës
Dera e dytë majtas
Drejtoria për kontrollin e të ardhurave publike
Dera e tretë majtas
Sekcioni për pagesën e kërkesave
Dera e dytë djathtas
Shërbimi për sigurimin e automjeteve
Dera e katërt majtas
Komisioni për letrat me vlerë
Dera e pestë djathtas
Çka presin njerëzit para gjithë këtyre dyerive
Turmë kundërmim zhurmë
Vetëm poshtë në korridor
Në Zyrën për të drejtat e njeriut
Njeriu po e pi qetësisht dozën e vet ditore të idhësisë
Pa punuar asgjë

273

Braho Adrović

PJESME

TRAVIN RAST

Dešava se da svijet ovaj cio
Za život se učini nepodobnim
Pa se pitaš često što si se rodio
I šta tražiš međ ljudima zlobnim

Možda sve si pogrešno shvatio
Vjerovao previše u čovjeka
Ko bez glave da si se rodio
Duboka su ljudi i mutna rijeka

Ne može se srcem izmjeriti
Ni očima jednim sagledati
Šta je svijet i šta može biti
To um ljudski ne zna niti može znati

Ima nešto što je
Van naših dometa
Neke sile znamo da postoje
Al ne znamo šta su i s kojeg su svijeta

I ne znamo njihovu suštinu
I njihove zakone skrivene
Kao da smo bačeni u tminu
Da našeme vidu istinu zaklone

Dometi su našega saznanja
Ko mrvica u kosmosu prava
Lijepo je sve što duša sanja
Jel vidio iko kako raste trava

NE VOLIM DA VOLIM

Ne volim da volim u ovim godinama
Ne volim da volim al u ovom trenu
Iz moje duše ljubav izvire sama
Osjećam toplinu uzvišenu

Osjećam da se u moju dušu uliva
Rijeka nježnosti
I u rijeci zanosno neodoljiva
Zlatna ribica iskrenosti

Ne volim da volim u ovim godinama
Ne volim da volim ali i sada
Ponekad duša zanesena i sama
Zablista i zatreperi ko nada

I ne znam šta je
Je li to ljubav ili obmana
Al lijepo vidim tvoje oči kako sjaje
Cijela planeta ljepotom obasjana

Cijela planeta zatreperi u sjaju
I dok te gledam zanosnu i mladu
Ne znam da li sanjam ili sam u Raju
Al drhtim od straha da mi ovaj tren ne ukradu

KUĆA U BESPUĆU

Niti je vijek bio dostojan čovjeka
Niti čovjek dostojan vijeka
I čovjek i vijek što minu
Nek idu nek idu u-prazninu

I vijek i čovjek padali su nisko
Visoko im bilo zanosno i milo ali nisko blisko
Visoko letjeli a nisko padali
Zbog toga su bili i ostali mali

Padali su do blata i srama
Što ih je slatko progutala tama
Na mrtvoj straži savjesti vremena
Čovjeku i vijeku ništavna je cijena

Ni većih domena ni veće nesreće
Nikad niko nije vidio i neće
Začuđeno biće i vrijeme buduće
Moguće je bilo čak i nemoguće

Da je čovjek znao samo čovjek biti
Moguće je bilo vrijeme pobijediti
Moguće je ali nije bilo
I vijek i čovjek bili su ludilo

A bilo je lijepo živjeti i voljeti
U tom čudnom vijeku zločudne pameti
I neka neka sam ga nadživio
Jer ja sam samo volio volio i volio

I vjerovao u lijepo i nepostojeće
Ko ne zna da sanja cvijeće sreće neće
Ko boju ljubavi ne zna prepoznati
Cvijeće sreće neće i ne može brati

Na kraju vremena ima jedna strana
Neumom je ljudskim cijela ispisana
Ka njoj vodi nevidljiva cesta
Vidljiva su samo samo bolna mjesta

Ka njoj vode nevidljive staze
Mudri zato paze kud idu i gaze
Mudrost gradi budućnosti kuću
Bezumnom je uvijek kuća u bespuću

LJEPOTA UŽIVO

Tamo ljepotu gledaju uživo
I melemom njenim vidaju bolne rane
tamo je lijepo vječno-neuništivo
Jeste li išli u Berane

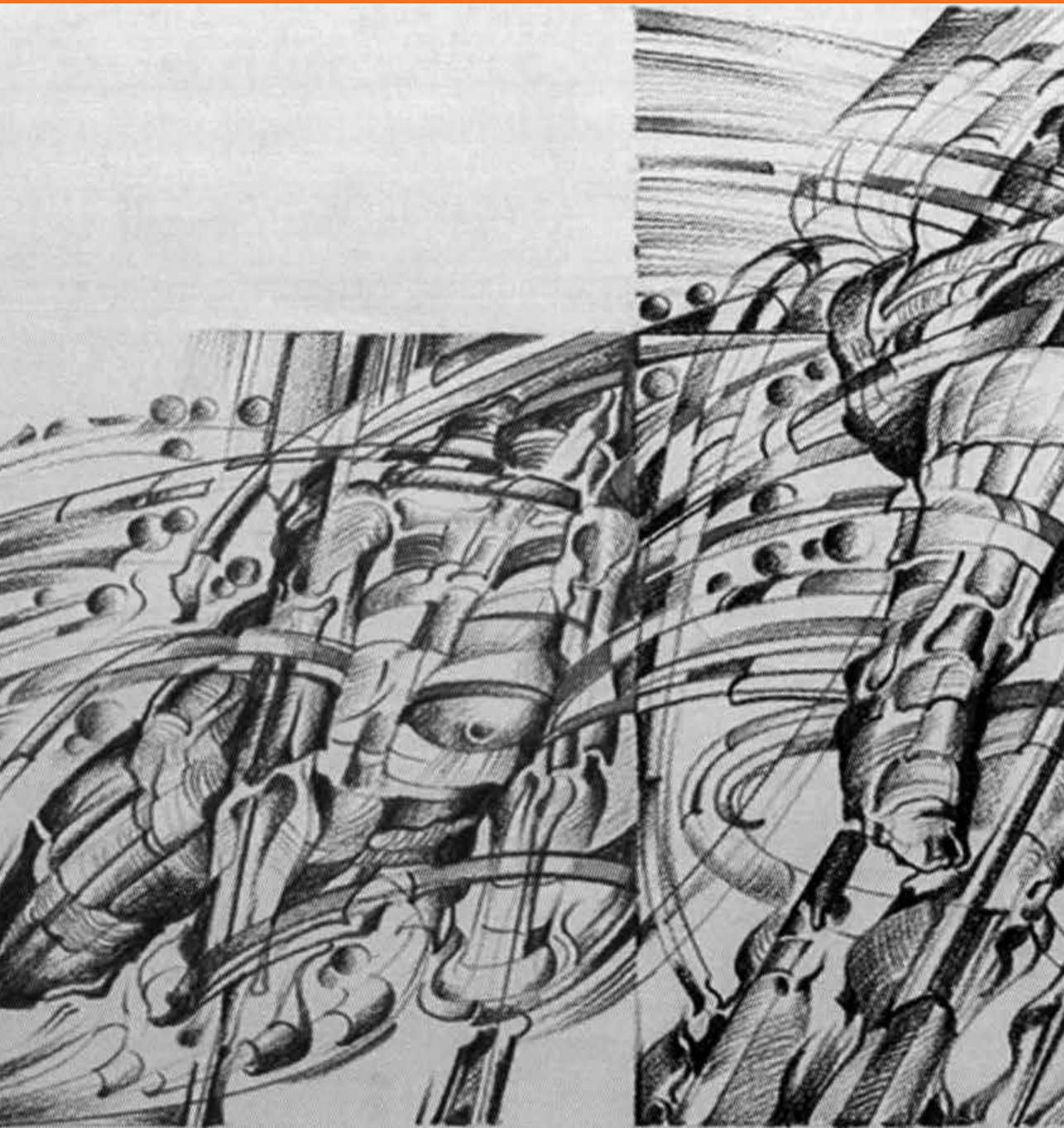
Ne pitaj šta ima novo
ne prosipaj u ništa dane
Ko boluje i ko je bolovo
Za ljepotom hajmo u Berane

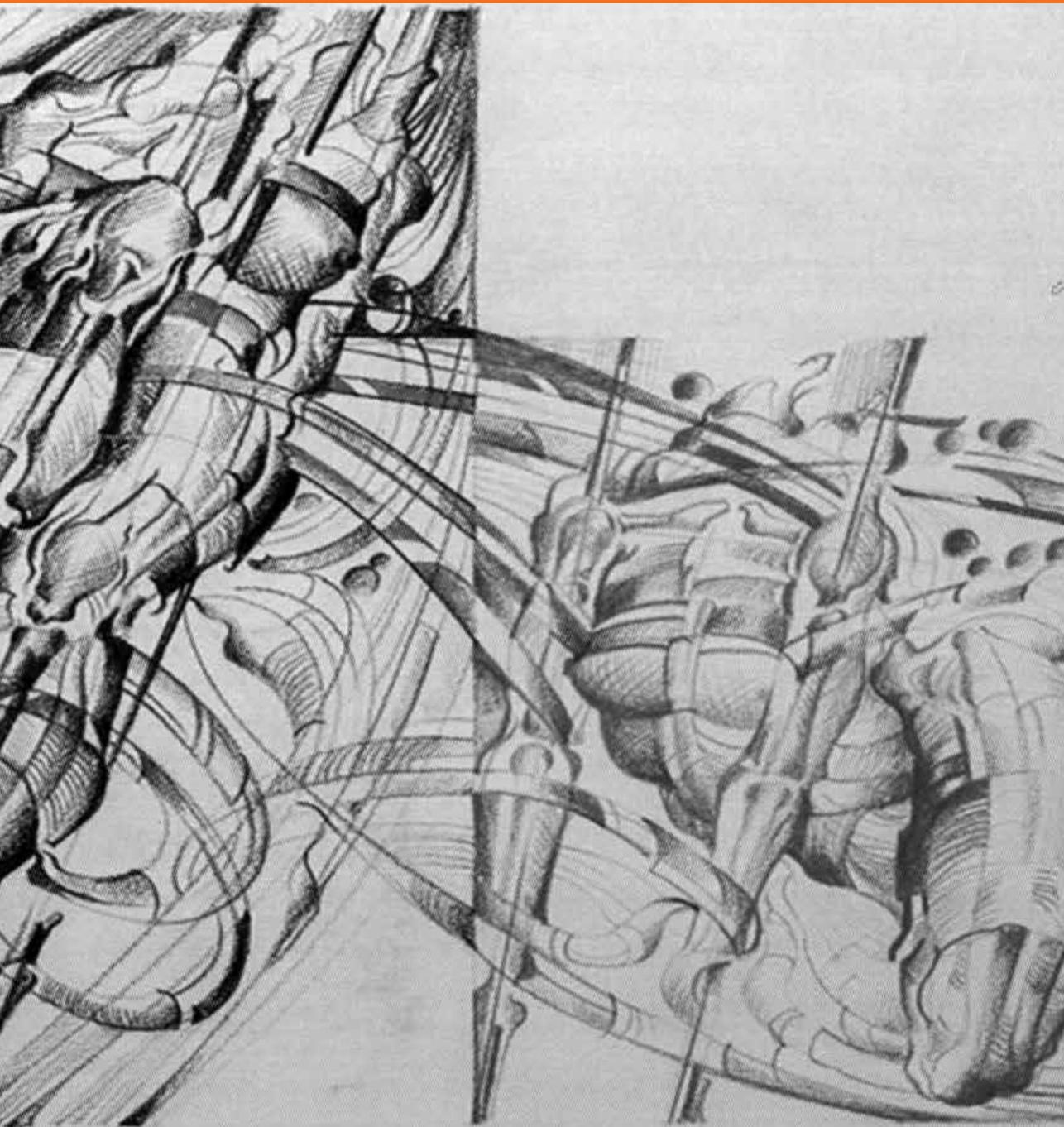
Toliko dražesne mladosti
U jedne oči ne može da stane
Niti jadna duša može da ugosti
Koliko ljepote imaju Berane

Jeste li išli pored Lima
Toj varoši ne tražite mane
nešto toplo ima u grudima
Hajmo skupa u ravne Berane

Tamo snovi šetaju ulicama
I dušu ljepotom mladosti hrane
Tamo se ljubav dodiruje rukama
Tamo gdje stanuje ljepota tamo je Berane

Tamo se patnje brzo zaborave
I ljudske smutnje i obmane
Tamo su djevojačke oči ko Lim plave
Hajmote u Berane

* LE CORPS 101
Popo Eshomini
1994

Shpresa Kapisyzi Rama

POEZI

Në vendlindjen e nënës sime për të parën herë

U varën mjergullat mbi Moraçë
e qielli i pikëlluar
u ul krejt.

Ndieja një zë të ngadaltë,
të thellë,
ndërsa fërgëlloja
si gjethë në erë...

Balonat e lotëve
mbetur në sy,
çdo gjë në mijra copa
e thyenin si kristal,
aq sa dhe kurrizin
e sermtë të Ribnicës
Mezi e pashë...

Nikshiq, 30.04.1991

U kërrus gardhi i ditëve të mijë

U kërrus gardhi i ditëve të mijë,
u mpak, u thinj, gjithë myshk,
nën rrugëtimin e diellit
lindje-perëndim...

Dy flutura të bardha,
çdo ag lodrojnë mbi të
gjithë trill?
Apo janë duart e nënës
tek nderte ndërresat e mijë
dikur, në fëmijëri?!

Fati

Në një shteg të kithët ndesha fatin,
i zgjata dorën.

Nxitonte për diku...

Takimi i parë

(Nipit që pres të vijë në jetë)

Prej muajsh pergatitesh të vish,
duke ndjekur fillin e dritës,
prej kaq kohësh
zbuukurohem të të pres,
maskoj rrudhat, thinjat.

I gëzohem ardhjes, fluturimit të sekondave,
i numëroj me gishta, ikin sa ngadalë,
padurimi si meteor
dritëson në rrugën e bardhë.
Kur? Ku? Si? Në ç'orë, në ç'ditë?
Do më lësh takimin e parë?

Nëna ime përgjon agimet

Nëna ime
përgjon agimet,
në pervaz të dritares
mbështetur,
si fluturz bore
e vogël, e bardhë,
mbas shkundjes së qiejve,
mbetur.

Nga dhimbja mes brinjëve
e kolla e thatë,
me hapa të vogla
gjithë natën u end,
tek feks mbi kodra
i jargavanit ag,
me dritë,
butësisht,
e mbështjell...

Nëna ime
përgjon agimet
në pervaz mbështetur.
E vogël, e bardhë
si fluturz bore,
e bukur, e brishtë,
si pikë vese...

Špresa Kapisyzi Rama

PJESME

Prvi put u rodbini moje majke

Trudno vise magle nad Moračom
I nebo tužno
Spusti se sasvim.

Osjetih jedan glas, lagan
i dubok
dok sam drhtala
kao lišće pod vjetrom...

Od suza baloni
U oku ostaše
Na hiljadu komada slomi se sve
Sitno ko kristal
Toliko da
I srebrena leđa Ribnice
Vidjah, ali jedvah...

Niksić, 30.04.1991

Savi se ograda mojih dana

Savi se ograda mojih dana
smanjena, siva, sve u mahovini,
pod stazom sunca
istok-zapad ...

Dva bijela leptira,
u svaki cik zore igraju nad njom
pune hira?
Ili su ruke majke
kada je moj veš širila
nekada, u đetinjstvu?!

Sudbina

Na skučenom putu srela sam sudbinu,
Ispružila sam joj ruku.

Požurila je negdje ...

Prvi sastanak

(Unuku, kojeg čekam da dođe na svijet)

Mjesecima se spremas da dođeš,
prateći nit svjetlosti,
tako dugo
Volic čekati,
maskiram bore,
dlake sijede.

Radujem se dolasku,
letjenju svake sekunde,
brojim ih prstima,
odlaze toliko polako,
nestrpljivost kao meteor
osvjetli na bijelom putu.
Kada? Gdje? Kako? U koje vrijeme, u koji dan?
Hoćeš li mi zakazati prvi sastanak?

Moja majka bdi zore

Moja majka
bdi i uočava zore,
na poleđini prozora
naslonjena,
kao pahulja snijega
mala, bijela,
nakon tresenja nebesa,
ostala.

Od bola između rebara
i suvog kašlja,
malim koracima
cijelu noć je tumarala,
dok se opusti na brdimu
cik zore jorgovana,
sa svijetлом,
nježno,
uvijana...

Moja majka
bdi i uočava zore
na poleđini prozora naslonjena.
Mala, bijela
kao pahuljica,
lijepa, krhkka,
kao kapljica rose ...

Maja Grgurović

SMISAO U BESMISLU U BULATOVIĆEVOM ROMANU CRVENI PETAO LETI PREMA NEBU (OTKRIVANJE ZNAČENJA SIMBOLA)

- Život uvijek teži naniže. Potreban je napor da se to ne dopusti.
- Onda nema nikakvih mogućnosti da uredimo ovaj svijet? I sve je samo zabluda i vječni pokušaj?^[1]

Apsurd (lat. *absurdum* – nemoguće, besmisleno) kao pojam ulazi u problematiku književnosti u XX vijeku i zahvata ona djela koja propagiraju ideju o besmislu egzistencije na ovom svijetu. Takođe, zbog čovjekovog pokušaja da pronađe smisao, absurd sve više raste i prekriva sve ono što čini realni, ali i iracionalni svijet. Bulatovićev roman *Crveni petao leti prema nebu* (1959.) donosi nešto sasvim novo u književno angažovanje ovoga pisca. Na specifičan način ovo djelo prikazuje svijet prepun tuge, absurdnosti, žrtve i straha, a sve to kroz prizmu groteske. Mijenjanjem samog hronotopa koji je uslovljen ponašanjem likova, mijenjaju se i oni sami i stupaju sa haosom koji je izvan njih, a koji dominira i unutar njihovih slabašnih i tužnih srca. Lutanje bez napora i cilja (ako ima cilja, onda je on često neosnovan) – jedino je kretanje u ovom romanu. Sama zamisao pisca da ljudi zajedno sa životinjama funkcionišu u takvom prostoru daje jasne nagovještaje da je riječ o svijetu bez svijeta, o besmislu egzistencijalističkog napora da se uvede poredak i red, o životinskim nagonima i potrebama

.....
[1] Meša Selimović, *Derviš i smrt*, BOOK-MARSO, Beograd, 2006, str.218.

izjednačenim sa drugim živim bićima. Međutim, svi oni žive u takvom prostoru, i dijele slične sudbine.

Dominacija simbola kao stilske figure pretvaranja jednog značenja u drugo, uočljiva je i nosi osnovni značenjski sloj u romanu. Iako simboli proizilaze iz istorije, kulture, mitologije, pokušaji da se neki od njih izmijene u okviru drugostepene modelativne stvarnosti (književnosti) svode se na kontekstualno mijenjanje, ali njihova osnova ostaje ista. Kultura uslovljava čovjekovo ponašanje pa i samo tumačenje simbola zavisi od kulturnoških razlika. Bolje organizovanija društva u pogledu vjerovanja imaju veći stepen simbolizacije i veću primjenu njih samih u svakodnevnom životu. Simboli su moćno sredstvo za razgrađivanje i prikazivanje svijeta u romanu *Crveni petao leti prema nebnu*. Ova figura je slična metafori i alegoriji ali teži višežnačnosti i većoj apstrakciji, stoga je upotrebljiva u simbolizmu, avangardi, nadrealizmu, jer ove epohе nose u sebi veliku dozu simbolizacije i uključivanje apstraktnog u niz realnog hronotopa.

Početni signal teksta, naslov, umnogome doprinosi sveukupnoj slici imaginacije u romanu. Naslovna sintagma ima visok stepen simbolizacije jer se već na samom početku otvara široko polje simbola: crvena boja, pijetao i nebo. Ovakav naslov sugerire na postojanje nebeskog (rajskog) hronotopa koji će biti jedan od glavnih u romanu a samim tim uvodi u priču pijetla i nebo kao neodvojivi dio takvog prostora.

Pijetao

Pijetao budi usnule, otrežnjuje zabrinute, ohrabruje putnike, i svojim pjevanjem smiruje noćne putnike.

Kao glavni simbol u romanu, čije se postojanje sugerire već samim naslovom, figuriše pijetao. Ova ptica ima posebno simbolično značenje od vremena Grka pa do danas. Smatra se da pijetao simbolizuje budnost i da svojim pjevanjem koje nagovještava početak svjetlosti tjeri zlo i noćne utvare. Uglavnom ima pozitivnu simboliku i vezuje se za sunce i prosvjetljenje. *Zbog te plemenite uloge petla sveti Grigorije Veliki (540-604) u njemu vidi simbol propovednika koji odagnava tamu duha.*^[2] Ukoliko bi tumačenje pijetla u kontekstu romana išlo u pravcu simbolizacije tjeranja zlih sila i uopšte zla, povezanost ovog simbola

.....
[2] Larousse mali *Rečnik simbola*, Laguna, Beograd, 2011, str.430.

sa junakom Muharemom, žrtvom zlih ljudi i čovjekom bolesti, boli i patnje, jasna je i vidljiva. Naime, Muharem će se vezati za svog pijetla neraskidivim nitima plemenitosti i dobrote, on će mu postati prijatelj, jedini koji ga ne povrijeđuje i ne čini mu zlo. Dirljivi zagrljaji Muharema i pijetla asociraju na jedino moguće prijateljstvo u romanu – nažalost ne između čovjeka i čovjeka, već između čovjeka i životinje. U prostoru kakav je avgustovski dan prepun prašine i žege, iskrivljenih perspektiva, ljudi koji sve više liče na prikaze iнакaze, u prostoru gdje vladaju zakoni zla, žrtve i podanika, podsmijeha, tužnih sudbina, nepravde - jedina svjetla tačka je pijetao. Kao lajtmotiv ova životinja se pominje i kada su u pitanju likovi skitača Petra i Jovana koji koračaju vječito prašnjavim putem, u kontekstu upravo jedinog spasa od zlih sila i od života kakav je prikazan u romanu: *A meni se čini da srce ne naliči ni na šta drugo no na petla – šapnu sanjivo Petar. –Na velikog crvenog petla. Pa ti život traje dok taj petao kukuriče – čim on skonča – ode sve nizbrdo: zbogom, noge i životu...^[3]* Snivanje istog sna u kome skitači ponavljaju misao: *Ne uzimajte nam petla, ne ostavljajte nas bez srca* sugerije na jedini svjetli simbol u romanu i njegovo dejstvo-dobrota i srčanost nasuprot svim zlim putanjama života. U prostoru u kojem se pogreb izjednačava u fabularnoj ravni sa karikiranom svadbom i pjesmom, ni nebo nije izlaz, već pustoš. Muharemom lik je posebno povezan sa ovim simbolom i predstavlja mogućnost da se odagnaju loša sjećanja prekrivena stidom i tamnim slikama iz djetinjstva, da se jedino pored te životinje on osjeća čovjekom, isposnički savijen, zguren i zgrčen, što je ujedno i još jedan lajtmotiv koji se provlači kroz roman u vidu rečenice: *postati čovjek.*

Crvena boja

Crvena boja se smatra osnovnim simbolom principa života i simbolizuje najčešće krv ali i naizmjenično kretanje. U Starom Egiptu je ova boja bila povezana sa nasiljem i bila simbol rušilačkog boga Seta. Predstavljala je sve ono što je prokletio i štetno. Zlokobna predskazanja pisana su upravo crvenim mastilom. Još od srednjeg vijeka, crvena se smjenjivala sa crnom bojom kao boja pakla i pakosnih likova na slikama. Osim sa pijetlom, ova boja je u romanu povezana najčešće sa sudbinom lude Mare, likom koji simbolizuje ženski princip, žrtvu i tragediju. Silovana, odbacivana i tužna luda Mara drži svoj crveni cvijet u rukama baš u trenutku kada putem unutrašnjih glasova saopštava sebi: *Molila*

.....
[3] Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, Beograd, 2002, str.163.

sam ih i plakala, i oni su me izgazili...čini mi se da su me svi gazili.^[4] Ovakve slike prikazane su isključivo uz dominaciju crvene boje, u ovom slučaju tumačene kao boje krvi, unutrašnje patnje i zla koje je snašlo sve likove u romanu. Gotovo da ne postoji lik u romanu koji je lišen ili unutrašnjeg ili spoljašnjeg zla. Bulatovićev makrokosmos odraz je mikrokosmosa svakog junaka. Dominacija zla sugerije na dominaciju lošeg u svijetu, iskrivljenu sliku stvarnosti, ali stvarnosti koja je uprkos visokom stepenu iracionalnog prepuna zlih sila i ružnih namjera. Crvena boja se nalazi i oko samih likova i takođe predstavlja unakažene prikaze, izobličene ljude:...*noge su mu izgažene štrčale iznad gomile crvenih glava...*^[5] U ovom slučaju crvena boja je vezana za Muharema, ne samo zbog pijetla i njihove međusobne veze, već i zbog spoljašnjeg svijeta kojeg on teško podnosi. Sve ono što ga asocira na žrtvovanje, patnju i bol, ima veze sa crvenom bojom koja se manifestuje u različitim oblicima, ali skoro uvijek prikazuje istu sliku. Crveni pijetao koji simbolično leti prema nebu mogao bi se tumačiti kao odlazak svih onih nedaća sa zemlje i prelazak zlih sila u svijet nebeskog prostora. Na taj način, likovi na zemlji bi bili lišeni svega ružnog i bol bi konačno nestao, iako su životi junaka u romanu samo preskakanje smrti.

Sunce

Sunce, izvor svjetlosti, topote i života, jeste kraljevska zvijezda, simbol onoga što sija, dobročinstva ili neosporne moći, uticaja koji zrači.

Sunce kao velika kosmička zvijezda predstavlja u većini kultura izvor svjetlosti, dan kao predstavljanje dobra, beskonačnost i veličinu. Ovakvo tumačenje sunca u pozitivnom kontekstu, podvrgnuto je suprotnom simbolizacijom u romanu u skladu sa poetikom i razgrađivanjem svega postojećeg. Kada određena poetika uzme kao svoj glavni postupak razgradnju, dekonstrukciju i iskrivljenu sliku svijeta, onda i simboli postaju suprotnosti onome što zapravo znače. Na prološkoj granici romana sunce se javlja kao nešto što zagrijava površinu zemlje i tako otežava bitisanje u tegobnom prostoru. Nekoliko slika sunca u romanu jasno sugeriju na simboliku otežavajućih okolnosti i nemogućnosti života u uzavrelom avgustovskom danu:

- *Gledaj u sunce...Vidi na kojoj mu je strani srce. Ima li duše, je li surovo, i može li išta u svojoj ključaloj glavi da zamisli...*

[4] Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, Istočnik, Beograd, 2002, str.117.

[5] Isto, str.127.

- *Sunce je sve više hvatalo brzinu i njoj se opet mutilo u glavi. Sad je teže mogla da zamisli ono što je htela.*
- *Sunce mu je udaralo pravo u teme i njemu je počinjalo nešto da šumi u ušima.*
- *Hteo je nečim da zakloni sunce, koje mu je, činilo mu se, pržilo i sam goli mozak.*
- *...Petar je puštao da mu sunce peče sklopljene očne kapke koji su brideli...pa ga je celom dužinom pržilo sunce...*

Primjeri iz romana potvrđuju značenje sunca unutar romanesknog svijeta. Dakle, ono otežava vrijeme i život u već otežalom i deformisanom prostoru, predstavlja jedan vid magle, jer od sunca likovi ne mogu da funkcionišu kako treba, i da vide pojave oko sebe: *Ni čuti, tako ležeći, ništa nisu mogli: takva je žega bila.*^[6] Žega i toplota ne dozvoljavaju likovima da se slobodno i sa lakoćom kreću po avgustovskom danu, već im pojava velike količine toplove pretvara egzistenciju u neizdržljivost i razdraženost. Žega otežava i misli i djela, Jovan bi zaplakao zbog sunca; ono je nalik crvenim glavama, lobanjama, prividjenjima; sunce je brkato, čupavo, uplakano, uvijeno u crvenu maramu. Ovaj simbol je dio svijeta bez boja i bez utjehe, dio je Bulatovićeve zamislji da spoji nebo i zemlju. Sunce se u ovom djelu vezuje za uništenje, a s obzirom na to da pakao sugeriraju ognjene muke, i svijet u Bulatovićevom ostvarenju je svijet pakla i izopačenih figura. Ipak, junaci nisu izopačeni, već su prikazani kao veoma nesretni.

Prašina

Prah/prasina predstavlja neodvojivi simbol od sunca, predmetnost koja se u romanu pominje uvijek u kontekstu toplove. Ona predstavlja prvobitnu materiju koju je oblikovala stvaralačka sila i vraćanje na početak svega postojećeg. Čovjek je, po nekim predanjima, satkan upravo od prase, ali je tragika u tome što se u nju u vraća, osuđen je da postane, ali i da nestane. (*Jer si prah i u prah ćeš se vratiti.* ; Postanje, 3: 19). Tumačenja praha može ići u smjeru mogućnosti vjerovanja da simbolizuje prokletstvo, smrt i propast. U kontekstu ovih saznanja o simbolici prase, u romanu se javlja slično značenje. Zbog prase, likovima je oslabljen vid, njihove vizuelne perspektive su znatno otežane i iskrivljene, što je u skladu sa poetikom romana.

- *Išli su ružnim, prašnjavim putem, k reci što je tiho šumorila.*

[6] Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, str.27.

- *Možda zbog sunca i vrućine. Ili zbog prašine...osećam da će se danas dogoditi neka nesreća...*
- *Prašina je dosezala do neba, činilo mu se, pa je i sunce drukčije sijalo. Prašina je do njega dolazila, donosio ju je neki krilati đavo. Hvatala se njegovih trepavica i obrva, i njemu se činilo da će oslepeti pusti li je da ga tako zatrppava. Bilo je koliko i svetlosti, i nagrizala je i razjedala svako živo i mrtvo tkivo na koje bi pala.*
- *Vazduh, izgleda, nije ni postojao – to je prašina lebdela nad zemljom.*

Prašina je naziv i desetog poglavlja, kada se u centru zbivanja postavlja svadba i njena deformisana igra unutar nje, kao i međusobni čudni odnosi između mladoženje i velike i ružne mlade. Slika svadbe je povezana sa prašinom koja je prekriva, što sugeriše na modelovanje jedne centralne predmetnosti koja je potpuno izobličena. Prašina otežava svadbu, igru, pjesmu, deformiše ljudske prikaze i njihovo ponašanje, otežava mogućnost za slavlje, vodi ka tragičnom završetku. U kontekstu simbolike ovog pojma iz *Rečnika simbola*, ona razara sve postojeće i aludira na smrt, na vraćanje u prvobitno stanje. Kada tragika ne bi bila glavna nit romana, prašina ne bi postojala, svjetlost i dan bi dominirali, vrednovala bi se i promovisala ljubav. Međutim, pod ovakvim okolnostima i deformacijama i vremena i prostora, u romanu mogu postojati samo čudne i zle sile koje vladaju i obuzimaju sve likove na poseban način. Prekrivanje svijeta prašinom simbolizuje dominaciju zla, navlačenje crne zavjese na oči, iskrivljene perspektive i zle poteze likova. Mladoženja, koji je karikatura na sopstvenom „veselju“ sjedi u oblacima prašine. Ovaj simbol zla ne može biti zaustavljen nijednim junakovim postupkom, javlja se i u snu i na javi. Slike viđene u ovakovom ambijentu ne mogu funkcionišati po principu vidljivog i racionalnog, i nemaju čvrst oslonac u zdravom pogledu na svijet. S porastom prašine, raste i tragika pojedinaca, ali i cijelog kolektiva.

Rijeka

Rijeka simbolizuje proticanje vremena pa samim tim i različita razdoblja u životu.

Rijeka je moćan simbol u romanu, često pominjana i uvijek povezana sa njenim opštim značenjem - proticanjem vremena koje je popraćeno mišlju o uzašudnosti i besmislu svijeta i života. Rijeka života odnosi isposnike, tj. čiste i moralne ljude do samog početka (doba djetinjstva), dok zle ljude odnosi do ušća i talasa, tj. do smrти, vraćajući ih u haos prvobitnog stanja. *Pred rekom*

čovek стоји непомићно јер га река најављује на филозофско размишљање: све тече, па самим тим, како је говорио Хераклит из Ефеса, човек не може два пута да загази у исту реку.^[7] Овај симбол је често туžно враћање чинjenici да је живот пролазан и да тече брзином којом упрано тече једна rijeka. У роману је ова појава про-прачена унутрашњим monologima likova i povezana sa njihovim poimanjem života. Život kakav oni воде, izbjednačava se sa paklom, a rijeka односи све nedaće i svo zlo, она би, u ovom slučaju, mogla бити jedino spasenje.

- *Dobra reko, reče starac kad se spusti ноć, dobra reko. Nastavljaš sa lagarijama. Sram te bilo. Pa zar ne видиш да propadoh ovde na mostu чекајуći da ti omekša srce...*
- *Najbolja i njamilija моја reko, nastavi да зуји starac. Кога то толико проносиш? Стално видим како ти из труха вире нечије руке и ноге. Јесу ли то умоболнici, пројаци или обични неволjnici?*
- *Ali je rekao bila забављена својом тамом, својом водом и својим neu-mornim i kožastim talasima.*
- *Река је rasla kao planina u snu padavičara... Вода је све више nadolazila i nigde више nije bilo pređašnjih obala.*
- *Река има тело. То је велика аždaja. Река има и врат који је срастao sa trupom. Глава јој је широка, затупаста i rogata.*
- *Ljudi znaju за strah, ali не i za реку која око себе маše prljavim repom.*
- *To što sa svih strana nadolazi, taj mrak, река је. Река велика i crna.*
- *Reko, crna reko, reče žena. Najcrnja reko. Najlepša moja sestro. Pređi preko nas. Htela bih da zaboravim sve što sam dosad znala: i svoj bol s kojim dosadih i bogu i ljudima; i današnju svadbu sa svadbarima i anđelima koji mi isprštiše telo...*
- *Crna moja reko, poplavi nas. Odnesi sa sobom i моју i njihovu sramotu.*

Brojni primjeri помињања овог симбола у роману услоžњавају њено зна-ченje. Она је обично повезана са болом, грижом и стидом, поготово када је у пitanju луда Mara, која жељи да rijeka својом јачином воде однесе све ružne stvari i помогне јој да zaboravi svu tragiku njenog postojanja. Rijeka је u пројекцији овог lika crna i ružna, pretvara се u aždaju i uzima све ono loše što је zadesilo жену коју је crn veo prekrio за цио живот. Luda Mara polaže nadu u rijeku, misлеći да ће вода uspjeti да спре све grijehе, све неволje, и да ће ljudi постати добри, чисти i да ће i она као i сви остали постати Čovjek. I Jovan i Petar (simbolična imena, imena apostola) takođe vide rijeku kao proticanje vremena, kao veliku силу која односи све што постоји, што је било i што ће бити. Rijeka је simbol који повезује skoro све likove u romanu, sa različitim угловима

.....
[7] Rečnik simbola, str. 481.

gledanja, ali sa istom porukom - ako bi rijeka odnijela sve loše, oni bi konačno mogli postati Ljudi.

Maslačak

Maslačak je simbol smrti i vaskrsnuća.

Ovaj cvijet je gorkog ukusa i asocira na melanholiju zbog smrti, međutim, njegovi zlatnožuti cvjetići i činjenica da je zapravo proljećna biljka podsjećaju na božansku svjetlost i najavu vaskrsnuća. U okviru prostora oivičenog romanom *Crveni petao leti prema nebu*, ovaj simbol se tumači kao alegorija melanholijske i životne patnje. Sve je u romanu podložno patnji i bolu, pa je i svaki simbol podložan tumačenju koje ide u ovom pravcu. I ovaj cvijet je vezan za lik lude Mare, a scena u kojoj ona duva plodove maslačaka a njena bol tim prizorom raste, jedna je od tužnijih u romanu. Maslačak je u mislima prekrio nebo, njegovi plodovi su rasli, a bol u njenoj utrobi se povećavao i bivao sve jači i grozni. Međutim, zbog njenog rasijanog stanja koje se često mijenja, luda Mara ponekad poželi da svo nebo i sav svijet prekriju maslačci misleći da bi tako njen bol nestala: *Duvala je još, ne brišući suze što su joj sve više golicale jagodice, i mislila kako bi bilo lepo svu zemlju i sve nebo maslačkom i drugim cvećem da okiti i prekrije. Bolova bi tada nestalo, računala je. Patnji više ne bi bilo, zamišljala je. I sve bi bilo lepo i svetlo kao pre, šaputala je.*^[8] Maslačci na prološkoj granici romana imaju ulogu anticipacije, predviđanja budućnosti u romanesknom prostoru. Naime, luda Mara iz svakog odvojenog ploda cvijeta vidi određena dešavanja koja će predstojiti. Maslačak će predskazati četiri centralna dešavanja i najvažnije likove čiju sudbinu prati pri povjedač: Petra i Jovana, svadbu, grobare i Muharema, dok će svoju životnu stranputicu ona već prikazati u uvodnom dijelu prve glave romana. Uprkos negativnim konotacijama maslačkovog cvijeta u Rječnicima simbola, luda Mara će u njima, kao i u rijeci, tražiti svoje spasenje. Jer, u ljudima ga ne može pronaći, oni su odavno lišeni ljudskosti. Muharem, žrtva i vječiti čovjek upitanosti vidjeće plodove maslačka u trenutku kada pijetao raširenilih krila odleti u nebo, kada skitači Petar i Jovan pričaju o smrti, a na epiloškoj granici teksta maslačci će prekriti sunce. Tada će se čuti pjesma i kuknjava, koje dodatno povećavaju značenje ovog simbola.

.....
[8] Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, str.15.

Nebo

Prostranstvo je naša tamnica... Prostranstvo posjeduje nas. Mi ga posjedujemo samo koliko može oko da pređe preko njega.^[9]

Nebo predstavlja asocijaciju na božansko, svjetlo, lijepo. Međtuim, da li je nebo uvijek utocište, bijeg, ili izvor svih zlih sila? Da li nam nebo sužava vidike i predstavlja ograničenost, iako njegovom beskraju nema kraja? Junaci u romanu gledajući u nebo zaista ništa neće vidjeti. Nebo za njih predstavlja prazninu i besmisao, besmisao na zemlji, besmisao na nebu. Zemaljski hronotop je u romanu zapravo ukinut, i izjednačen sa hronotopom podzemlja, prostorom pakla. Žega, sunce, toplota, iskrivljenost, deformacija i zlo upućuju na ukidanje zemaljskog prostora i pojavu pakla. Stoga rajske hronotop i prostor pakla figurišu kao dva jedina svijeta u romanu, ali dva svijeta koja su veoma slična.

Izdvojeni primjer iz teksta jasno ukazuje da se u svijesti likova ukida i rajske hronotop, da oni figurišu unutar pakla i da samo taj vid bitisanja poznaju: *Petar je gledao u nebo, i ništa nije video. To što se gore nalazilo, to što se plavelo, to takozvano nebo gde su se nastanjivale duše posle smrti tela, bila je najobičnija pustoš, laka praznina bez ičeg vidljivog, bez ičeg stvarnog za šta bi ljudski pogled zapeo.*^[10] Pogled u nebo ne predstavlja pogled u svjetlost ili nadu, već u očima posmatrača ne postoji nikakva utjeha koja bi mogla pomoći da se izdrži u svijetu kakav je prikazan u romanu. Petar i Jovan potenciraju uzaludnost nebeskog prostora i njegovu prazninu: - *Zar nebo može da bude zavičaj- poče unjkavo Jovan. - Nemaš se za šta ni uhvatiti. Sve prazno i belo...gore može i srce da stane...*^[11]

Kako opstati u svijetu zla, nasilja, bez Boga i utjehe - jedna je od najvećih dilema u romanu. Bodlerova estetika ružnog ukorijenila se duboko i sa sobom povukla sve likove. Ljepota je nepoznanica, važe samo zakoni zla. Individue, nesretne i zapostavljene i od ljudi i od Boga, povlače za sobom kolektivno rastu i ružnu sliku kolektiva u kojem je život nemoguć, i treba ga učiniti prihvatljivim. Kad god se likovi obraćaju sebi (*Muharem reče sebi...*) aktivira se autokomunikacija zasnovana na principu Ja-Ja, koja je najčešće destruktivna. Razmišljanima i analizama pada se u ponore košmara i nesređenih misli , koje su karakteristične za romane toka svijesti, ali i za romane apsurda. Često su to

[9] Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Book&MARSO, Beograd, 2006, str. 96.

[10] Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, str. 54.

[11] Isto, str.218.

iskazi koji se kose sa osnovnim životnim pravilima ,ili koji djeluju iracionalno. Jedina klauzula koja vodi roman svijetlim putevima je: Želim da postanem čovjek. Dok se Muharem, ali i ostali likovi gube u traženju čovjeka u sebi i van sebe, vrijeme odmiče, a avgustovski dan i sunce otežavaju i misli i akcije. Priča teče gotovo nadrealistički, animalizuju se pokreti, gestovi, iskazi, sve postaje omeđeno teškim vazduhom i „tužnim očima“. Introspektivne tehnike (solilokvij i unutrašnji monolog) koncipirani su po principu suprotnosti, a s obzirom na to da se cijeli opažajni sistem kombinuje od iracionalnog, nadrealnog i apsurdnog, dominira unutrašnji monolog. Dominantna tačka gledišta je sinhrona, koja se zasniva na automatskom prenosu misli i osjećanja, na doživljavanju zbilje u trenutku govora, pa se psihološka tačka gledišta gotovo i ne prepoznaće, jer su junaci u nemogućnosti da retrospektivnim doživljajima objasne bilo koju pojavu, pa i sebe.

Aktiviranje agresivnosti, surovosti, čudnih osjećanja, posljedica je upravo posmatranja stvari bez prethodnog preispitivanja. Komunikacije sa prošlošću gotovo nema , a ako se sjećanje javi, onda je ono ružno i povezano sa nekim lošim iskustvom.

Svi likovi u romanu su konstrukcije defektnosti i poremećenosti, zlo je i u mislju i u pogledima. Kreću se u ograničenom prostoru u kome nema života i zaustavljaju se kod centralne tačke-svadbe. Biološka motivacija tragike leži u svakom pojedincu. U njima eros i naturalističko nadvladavaju logos. U svijetu gdje je luda Mara *jedino pametno čeljade* i gdje se konture čovjeka samo vide u daljini, sreća i razum ne postoje. Misao koja predstavlja srž romana: *Postaćeš čovjek* čim ti prva zla misao umili u srce, funkcioniše vanvremenski. Ljubav je jedino spasenje za ružne i zle, ona je jedini most koji može spojiti tužna i umorna srca ljudi u beskrajnom prostoru prašine i tame.

Pavle Goranović

DIPTIH RASTROJSTVA MLADENA LOMPARA

HOTEL MEMORIJA

Soba broj 7

1.

Opus Mladena Lompara sačinjavaju raznovrsni poetički iskazi, kao djelovi jedne sasvim lične, a opet nacionalne, pa opet univerzalne, poetske kosmologije.

Navikao nas je Lompar da uvijek piše drugačije knjige, da tvori svjetove kojima obilazimo prostore naših sjećanja, da od proze stvara poeziju i obrnuto, od istorijskih pasaža lirsku fantastiku, od magijskih sadržaja jednu bolnu stvarnost koju gotovo možemo da dotaknemo. I ova knjiga, sastavljena od dva upečatljiva rukopisa („Vrijeme u kojem sam prošlost – hronike rastrojstva“ i „Mit o izgubljenim dodirima“), ako ništa drugo potvrđuje makar da Lompar i dalje obitava u snovima, koji i odranije bijahu njegovi „najveći posjedi“.

Nimalo slučajno, u podnaslovu, sam autor određuje ove pjesme „hronikama“. Ma koliko da je po srijedi jedna uspjela poetička igra sa žanrovima, toliko je značenjski korektna ova odrednica. Zbilja, slike koje Lompar predočava dešavale su se u različitim vremenima, koja ne liče jedno na drugo, osim po osnovnim znakovima koji prožimaju autorovo pismo. A ti su znakovi kod njega uvijek isti: samoća, daljina, obale, ptice, tišina, melanholijska, grijeh...

Smjena vremena se onda odvija kao prikaz smjena čovjekovih nesreća, njegove nenaviknutosti na ovakav svijet. Otuda Lompar obilazi ona vremena u kojima više ništa ne živi, osim tankih i najčešće bolnih uspomena. Što je onda ova knjiga,

nego – Lomparevim načinom rečeno – jedan snažan „udah sjećanja“. Što je u tom slučaju „Vrijeme u kojemu sam prošlost“ nego pronalazak odavno utisnutih zapisa, iz vremena koje nam je toliko daleko ili strano, da nam se više i ne čini našim. Zato su lirska bilježenja tih zapisa označena kao „hronike rastrojstva“. Pjesnik je stvorio jedan kalendar događaja o kojima samo on može svjedočiti, ali ne sa sigurnošću, kako i sam piše („Ni u to više nijesam siguran“) podijelivši tako sa čitaocem mnoštvo mogućih tumačenja.

Određeni stihovi iz ovog djela snažno korespondiraju sa nekim njegovim ranijim knjigama. Tako knjige imaju među sobom snažnu komunikaciju, isto kao što autor u raznim rukopisima zalazi s one strane „sebe nekadašnjeg“. Recimo, načinom kazivanja i preusmjeravanjem govora iz pozicije JA, manifestovanom u ciklusu „Prostor nepoznatih zvukova“, Lompar podsjeća na postupke koje je vrlo vješto koristio u knjizi „Dnevnik iz boce“, iz 1991. godine. Zanimljivo je za one koji se ozbiljnije bave stvaralaštvom cetinjskog pjesnika, da je to zbirka koja, prije reprezentativnog pregleda dotadašnjeg pjevanja „Dodir za gubilše“, prethodi onima koje označavaju prekretnicu i donose drugačije poetsko iskustvo – od knjige „Kraljica Jakvinte, opat Dolči i vrijeme stida“, pa do danas. To govori o svojevrsnom sveprožimajućem kodu unutar jednog inače raznorodnog pisma, o krugovima koji opasuju jedno izuzetno djelo, o poetskom istraživanju i iskušavanju više nivoa vremena i prostora. To takođe znači da je po svom biću, senzibilitetu i duhu, Lompar bio i ostao istinski pjesnik. Teško stečeno blago, zaista. Jer u vremenu koje cinično i grubo dočekuje rafiniranost pjesnika, neaktuelnost poetskih tema, pjesnikovih vizija i nedostupnih proročanstava, Lomparovi stihovi privlače nekom zavodljivom uzaludnošću, što može pripadati jedino onoj vasioni u kojoj vlada poezija.

Nesvakidašnja istrajnost i posvećenost pjesničkom osjećanju svijeta sve je rjeđa odlika današnjih pisaca. Otud možda i navedeni povratak na poziciju „mi“, koje upućuje na neko zajedničko obilježje, pa makar i zajedničku uzaludnost, ima za cilj ukazati na dužnost rijetkog pjesničkog bratstva. Što li se to zbilo sa „nama ondašnjim“? – kao da se pita Lompar. Da li se taj osjećaj može objasniti onim stihovima velikog Česlava Miloša: „Primao sam što bješe mi suđeno. Pa ipak, bio sam samo čovjek, / To znači, patio sam za bićima sličnim sebi. („Riba“)“. To ne znam, ali zasigurno znam da nije nimalo lako usredsrediti se na ovakav pjesnički govor, kada odasvud „šumi jeza konačnosti“.

I ova knjiga ukazuje da su neobične situacije u kojima se može naći pjesnik. Tako će on biti zahvalan i na mučeništvu koje proživljava, pa će saopštiti. „Gospode/ za mučeništvo/ hvala tvojoj milosti...“ Jednostavno, svaka

okolnost je shvaćena kao dar pjesništvu. S druge strane, opet, Lompar se izvrsno snalazi i u okvirima tek pronađene magije, tu obitava tek sa ponekom "kapljom stvarnosti". Njegov govor uvijek je između dvije stvarnosti: upravo kada pomislite da nam predočava realne, nekad doživljene, slike - autor svjesno sklizne u pronađenu fantazmagoriju.

Još jedan povratak je veoma bitan u novoj Lomparovoj knjizi. To je, naime, povratak u djetinjstvo i mladost, među stvari smještene unutar stare kamene kuće, u ambijent iznajmljene studentske sobe, u atmosferu dalekih književnih večeri, među kafanskim stolovima i promašenim piscima, a potom i u prostor jedne sumorne klinike. Kako uvjerljivo ispisivanje lirske hronike. Onako kako sjećanja nalažu. Na sjajan način Lompar pristupa povratku u prošlost i ispisuje nezaboravne redove: „(...) jer svemu / što unaprijed istrpjeh / sad se vraćam / bježeći od sopstvene praznine.“ Teško da bi bilo koji tumač pjesnikovog mozaika satkanog od sjećanja mogao što dodati ovom iskazu. Pjesnik se odavno smjestio u prostor svoje sudsbine, preostaje mu da odživi predodređene znakove.

Zato iz snage sadašnjosti može da pomisli i saopšti: „*ipak je zapisano*“. Svijest o neminovnosti povratka ovdje je siguran put u sjećanje, povratak u san. A „...san jednog čovjeka čini dio sjećanja svih ljudi“, kaže Borhes. Povratak u prošle dane u ovoj knjizi se postavlja kao moćno oblikovanje pjesničkog prostora.

Ako bi jedna rečenica mogla sažeti objašnjenje neobičnog iskustva novog Lomparovog pjevanja, ona bi se odnosila na to da je pjesnik sve vrijeme tražio onu noć »koja bi bila namijenjena sjećanju«. Nema sumnje da je takvu jednu noć Lompar pronašao i podario nam je.

2.

Negdje na stranicama drugog dijela ovog rukopisa Mladen Lompar piše da mora "ispovjediti slučajnost". Kao da je taj iskaz saopšten onako uzgred, da ne bi narušio strukturu knjige. A zapravo je to jedan od ključnih iskaza, kako ove knjige, tako i njegove poetike u cjelini. On je, naime, posvećen slučajnosti. Slijedi je, svjestan tajne slučajnosti i njene sveprisutnosti. Njen je vjernik. Na tom mjestu stanuje šifra ove poezije.

Kao u broju sedam, Lomparovoj omiljenoj cifri, koja se prostire ovom knjigom.

Sedam je očito broj koji je pomjerio piščev život. I život njegovih knjiga. Na čitaocu je da naslućuje, a ima posebne draži i u onom nesaznatom kodu, koji je na domak mogućnostima valjanog tumačenja. Ostaje nam, dakle, da skupa s autorom poštujemo slučajnost.

Nimalo slučajno, upravo sedma knjiga Mladena Lompara "Prostor izgubljene svjetlosti" označila je promjenu njegove poetike, iskorak u nepoznate sfere crnogorskog pjevanja. Izraz se približio prozi, a nakon ovog djela uslijedila je prvo rekapitulacija, sa izborom iz dotadašnjeg pjesništva "Dodir za gubilište", a potom i puna afirmacija Lomparovog stvaralaštva, u kasnijim godinama potpuno zasluženo krunisana najvišim nacionalnim i književnim priznanjima. Lompar je tako potvrđen kao istrajni i po mnogo čemu, a najviše po hrabrim stvaralačkim iskoracima i dostojanstvu književnog izraza, usamljeni riter crnogorskog pjesništva.

"Mit o izgubljenim dodirima" doima se kao rentgen probranih, do sada zatomljenih uspomena pisca koji s lakoćom svoje teme pretvara u univerzalne. Kao kroz skrovite odaje, kojima su hodili različiti usudi, Lompar nas vodi kroz sjećanja, kroz albume koji odaju načine i količine ljudskih nesreća. Ta iznenadna i tužna izložba odslikava život jednog grada koji postoji tek u uspomeni, jedne prošlosti koju jedino riječi mogu da ožive. Postavka je to što nas sa sjetom uvjерava o jedinstvenoj stvaralačkoj poziciji Mladena Lompara.

Ako je "Triptihon iz nacionalne biblioteke" utemeljen na lirskom "prepjevu" znanih i manje poznatih istorijskih tema, ovdje je temelj - "lična arheologija". S tim što je ova priča, samim tim što je neposredna i izrazito lična, utoliko intrigantnija, mnogo bliža čitaocu, zbog dirljivih prodora sjećanja u sami krvotok teksta. A ulazak u druge svjetove piscu svakako služi i kao podsjećanje na samog sebe.

"Sahranjujem svoje velike teme" - najavljuje Lompar nagovještavajući izmješten ton, potpuno prestrojavanje na lične motive. Iako je jasno da je i ranije, posredstvom opštih tema, prevashodno govorio o sopstvenim iskušenjima. Zapravo, najveće i najizazovnije teme su one lične, sa svoje pučine.

Odavno Lompar zna da "ništa nije neminovnije od nemogućeg" (Igo). Odavno je svjestan da "Svaki dan je raspeće a noć potopska", da je čovjek uvijek

na rubu grijeha. Tako je njegova poetika različitim nemirima označena. I samo trajanje nemirom se unutrašnjim imenuje. A što bi drugo preostajalo kad je pjesnik uvijek pustinožitelj. On pjeva o onom dobu “kad tonu zavještanja”, kad je “kasno za sumnju”, kada osama obuzme sam duh.

Pregled kolekcije rentgen snimaka djeluje kao panorama mjesta, popis sudbina, uvod u propadanje. Kao da po Ivanbegovoj sakuplja te ostatke sjećanja i življenja. Iza Crne grede gdje još stoluju njegove djetinje maštarije. Tamo je mitski prostor Lomparovih bilježnica i prvih strofa kroz koje, evo, lelujaju i duhovi zaboravljenih junaka nestalog vremena. S rasporedom bolnih scena iz tog doba (od kojih je svaka po jedan pakao) ispusuje se *sedam redova života*. Zato ta rentgen pjaca skriva tajnu žilavosti jednog narušenog kosmosa.

U svemu se vidi simbolika broja sedam, ona se rimuje sa kišama koje su stalno prisutne u Lomparovoј poeziji; one neprestano udaraju o lastre cetinjskih kuća, ovog puta još i uz pratnju veličanstvene muzike Zbignjeva Prajsnera. Da parafraziramo Boža Kopriću, kome je i posvećena ključna cjelina ove knjige “Mjesto će počinje ova knjiga”, kakva bi to bila knjiga u kojoj nema kiše. A tek Mladenova knjiga. Bez kiša koje ne prestaju, mirisa lipa i novembarskog lišća. Pamćenja dosežu do početaka, zadiru u samo “dno sjećanja”.

I u “Mitu o izgubljenim dodirima” smjenjuju se poezija i proza, vlastita i tuđa iskušenja, daleki zapisi i nova kazivanja. Otuda je pravi naziv za skladiste Lomparovih uspomena - “Hotel Memorija”. Neki tajni prostor u rodnom gradu i svim gradovima koje je pohodio, čija atmosfera ga je pratila kroz knjige, bolnice, ulice divljih kestenova i park 13. jul, citate, sobe mladićkog doba... Hotel može asocirati na hladnoću i otuđenost, na usamljenost u mnoštvu. Zamislimo onda da je njegov enterijer nalik onom iz “Hotela Nesanica” Čarlsa Simića. Kakva je to, uostalom, poezije bez nesanice.

Mladen Lompar se još jednom iskazao kao pjesnik moćnih predskazanja, u našoj literaturi ni na koga nalik i čijom su pjesničkom harizmom dostignuti sami vrhovi savremenog crnogorskog pjesništa.

Dr Rajko Đurić

ROMI U EVROPSKOJ KNJIŽEVNOSTI – SERVANTESOVA „DE LA GITANILA“

Slavnog španskog i svjetskog pisca Cervantesa Saavedru (1547-1616) su veoma interesovali Romi i njihov život. To potvrđuje i literarna i humana vrijednost njegove novele „De la Gitanila“.

No pre analize ove novele, koja je privukla pažnju mnogih evropskih književnika i umetnika i označila početak korišćenja romske tematike u evropskoj i svetskoj književnosti, osvrnimo se ukratko na biografiju Cervantesa.

Cervantes je rođen u Alcala de Henares. Njegovi roditelji su osim njega, imali još šestoro dece, Andres-a (1543), koji je umro kao dete; Andrea (1544-1609); Luisa (1546-1620?); Rodriga (1550-1600); Magdalenu (1552-1611); Juana (1554-1590). Miguel de Cervantes je do 1551. živio u mestu rođenja, zatim njegovi roditelji prelaze u Valladolid, Cordobu, Cabru i Sevillu, gdje upoznaje teatar Lopez de Rueda. Od 1566-1568. Cervantes je u Madridu, gdje postaje učenik humaniste Lopeeza de Hoyosa i počinje da piše pesme. Posle jednog nemilog događaja, on beži iz Madrija u Italiju, i u Rimu postaje komornik i sekretar rimskog kardinala Giulio Acquaviva. U pomorskoj bici kod Lepanta, Cervantes je ranjen 1575. Vraća se u rodnu zemlju zajedno sa bratom Rodrigom, ali ih pirati hvataju i odvode u Alžir. Iz zatovra pokušava pobeći, no biva otkupljen tek posle 5 godina zatočeništva. Vraća se u svoju domovinu 1580.

Živi u bedi, pa se pirihvata službe koja donosi mnogo omraze, a malo zarade – postaje agent za nabavku ulja i žita za potrebe španske vojske. Poslodavci nisu zadovoljni njegovim radom, te biva zatvoren i isključen iz crkve. Kasnije se prihvata ponovo sličnih poslova, ali ga siromaštvo neprestano prati.

Njegov književni rad i opus su bogati i raznovrsni. U vrlo kratkom periodu, od 1584. do 1588. godine, napisao je oko trideset drama. Najveću slavu mu je doneo roman *Don Quijote* koji je počeo pisati 1597/98. a završio ga 1615. Ovim romanom - kako tvrde istoričari literature - počinje moderni evropski roman. U ovom satiričnom romanu pisac ismejava mane i poroke španskog društva, a likovi *Don Quijote* i *Sancho Panza* su univerzalni literarni tipovi kao što su, na primjer, *Hamlet*, *Faust*, *Don Juan* itd. Nema takoreći nijednog značajnog evropskog pisca i pesnika koga nije uzbudio ovaj roman, a španski filozof M. de Unamuno je lik *Don Qujotea* predstavio kao „španskog Christusa“.

Cervantes je bio svedok proganjanja ljudi koji su pripadali drugoj rasi, kao što su Jevreji, Romi, Moriskosi. Religiozni, politički i rasni problemi su pritiskali špansko društvo i ta su pitanja došla takođe do izražaja u njegovim delima, naročito u *Novelas Ejemplares* iz 1613, na čijem početku je „*Novela de la Gitanila*“. Ovo delo, pisano realističkim stilom, njegovi kritičari stavljuju na drugo mesto, odmah iza romana *Don Quijote*.

Romi se pominju u novelama „*Gospođica Cornelija*“ i „*Razgovor između Cipion-a i Berganza*“, ali „*Novela de la Gitanila*“ pokazuje zadirajuće poznavanje života i duhovnog sveta Roma. U središtu ove novele, koja počinje rečima koje izražavaju vladajuće mnjenje i predrasude prema Romima, jeste *Precioza*, njen duševni i duhovni svet. Ljubav između *Precioze* i *Andresa Caballeroa* jeste okosnica i glavna tema ove nove.

Precioza nije po rođenju Romkinja, ona odmalena živi u jednoj romskoj grupi koja krstari po Kastilji.

Ova novela se može analizirati najpre sa literarnog stanovišta, zatim sa psihološkog i literarnosociološkog, pa i filozofskog.

Ne zanemarujući činjenice da su pre Cervantesa o Romima piisali Portugalic Gil Vicente (1465-1536?), španski dramatičar Lope de Rueda (1510-1565) i dr., „*Novela de la Gitanila*“ je prvo potpuno i originalno delo u istoriji evropske literature. Pisac je u procesu njenog stvaranja koristio svoja ili tuđa saznanja o životu i kulturi Roma. Mnoge činjenice iz društvenog, kulturnog i duhovnog života Roma pisac je utkao u strukturu ove novele i idejama, vrednostima i idealima ovog naroda nadahnuo junake ove novele, prvenstveno *Preciozu*.

Za razliku od drugih pisaca koji su opisivali ljubav u romskoj zajednici, ističući pri tom mnogo više prirodnu nego duhovnu stranu literarnog lika, Cervantes, po uzoru na humanistički ideal lepote, ostvaruje u ovoj noveli sintezu. Preciosa ne osvaja samo muška srca, već svojom pameću i mudrošću, izaziva opšte divljenje. Tako kako je opisana, *Precioza* je – može se reći – otelotvorene misli Friedrcha Nitschea: „U vašoj ljubavi neka bude vaša čast!“. Ona je pre svega i iznad svega slobodno biće za koje je devičanska čast neodvojiva

od slobode. S tim draguljem, ona bi – kako kaže – radije otišla u grob ili možda na nebo, nego što bi ga izložila opasnosti da ga himere i žudnje uobrazilje dotaknu i nasrnu na njega.

„Cvet je ono devičanstvo koje, ukoliko je mogućno, čak ni mašta ne treba da povredi. Kakvom brzinom i lakoćom vene ruža odsečena s grma! Ovaj je dodirne, ovaj je pomiriše, treći joj otkine latice i, najzad, grube ruke je unište.“

Psihološki gledano, slobodu ličnosti, a samim tim njenu čast i dostojanstvo, najviše guši ljubomora, kojoj je u ovoj noveli posvećena velika pažnja.

„Ljubomora nikad, koliko ja mogu da vidim“, reče Precioza, ne ostavlja razumu slobode da bi o stvarima mogao prosuditi onako kakve one jesu: ljubomorni uvek gledaju s one strane dogleda odakle male stvari izgledaju velikim, patuljci džinovima, sumnje istinama. Tako ti nas samih, Andes, pristupi tome i svemu što se tiče naših dogovora razumno i pametno; jer ako tako budeš činio, znam da ćeš me nagraditi kao poštenu i skromnu, a iznad svega istinoljubivu.“

Ove, kao i mnoge druge ideje i ideale o kojima govori Precioza pisac dovodi u vezu sa životnom filozofijom Roma, koju izlaže jedan starac predočavajući Andresu život ovog naroda.

„Mi neprikosnoveno čuvamo zakon prijateljstva: niko ne žudi za voljenim bićem svoga bližnjega; živimo oslobođeni gorke zaraze ljubomore“.

Starac mu zatim objašnjava zakone i pravila porodičnog i društvenog života Roma i, na kraju, odnos ovog naroda prema prirodi i njegov pogled na svet.

„Za nas su surovosti neba lak povetarac, snegovi su lako osveženje, kiša je kupanje, gromovi su muzika a munje su baklje; tvrda zemљa je za nas meka perina; opaljena koža naših tela služi nam umesto neprobojnog oklopa koji nas štiti; našu hitrinu ne ometaju okovi niti je zadržavaju provalije, ne osporavaju je zidovi; našu volju ne skreće užad, ne umanjuju je čekrci, ne guši je voda, ne krote je sprave za mučenje. Ne pravimo razliku između da i ne ako nam tako odgovara: uvek smo više voleli da budemo mučenici nego ispovednici; ... u tamnici pevamo, dok nas muče čutimo, danju radimo, noću krademo, ili, bolje rečeno, motrimo, da niko ne bude nemaran u tome gde ostavlja svoj imetak. Ne zamara nas strah od gubitka časti niti patimo od nesanice zbog ambicije da je uvećamo, ne potpomažemo stranke, zorom ne ranimo da predajemo molbe, niti da se nađemo u pratnji velikaša, ne molimo za pomoć! Ove kolibe i pokretne logore smatramo raskošnim palatama pozlaćenih krovova; umesto slika i tapi-serija iz Flandrije imamo ono što nam pruža priroda ovim visokim liticama i snežnim vrhovima, prostranim livadama i gustim šumama koje nam se ukazuju na svakom koraku. Mi smo seljački astrolozi, jer kako gotovo uvek spavamo pod otvorenim nebom, u svakom trenutku znamo koje je doba dana ili noći; vidimo

kako Aurora istiskuje i briše nebeske zvezde i kako izlazi sa svojom pratiljom zorum razveseljavajući vazduh, osvežavajući vodu i vlažeći zemlju, a onda, za njom Sunce koje pozlaćuje vrhove brda (kako drugi pesnik reče) i nabira planine; ne bojimo se da će moći se smrznuti kad nas iskosa obasjavaju njegovi zraci ni da će nas sažeći kad nam oni upiru u teme; istu masku pokazujemo i suncu i ledu, i oskudici i obilju. Jednom rečju, narod smo koji živi od svoje veštine i jezika, i ništa nemamo sa starom uzrečicom: „Crkva ili more ili kraljevski dvorac, imamo ono što želimo, jer se zadovoljavamo onim što imamo.“

Na lapidaran način, služeći se poslovicom, starac govori Andresu i o životu Roma u Španiji.

„Ne može se uhvatiti pastrmka a da se ne okvase noge“, odgovori stari, „sve stvari u ovom životu su podložne raznim opasnostima, a za lopovski zanat su to galije, bičevi i vešala, ali ako brod ne prođe kroz buru ili potone, ne treba zato da drugi prestanu loviti. Pošto ratovi proždiru ljude i konje, dobro bi bilo kad zbog toga ne bi bilo vojnika. Štaviše, onaj među nama koga je pravda bicevala kao da ima odoru na svojim ramenima, koja mu bolje pristaje nego da nosi grb na grudima, i to od boljih grbova.“

Pisac katkad u aluzijama, a ponekad sasvim eksplicitno opisuje težak i nesiguran položaj Roma u Španiji. Njihovo oružje protiv vlasti olicene u Filipu Velikome nisu samo vešte ruke i hitre noge, nego i novac, kako u noveli kaže Cristina Preciosi.

Pisac je, opisujući čari telesne i duhovne lepote Precioze i ljubav između nje i Andresa, istovremeno suočio dva sveta i dve kulture, svet i kulturu španskog društva i svet i kulturu romske zajednice. U vreme kada je na snazi još bio feudalno-aristokratski pojам časti, dokazivati da čast ima veliki značaj za Rome, koji su bili autsajderi i predmet preziranja, jeste ne samo čin literarne, već i ljudske hrabrosti. S druge strane, predstavljujući „dušu“ i „razum“ kao izvore učenosti i mudrosti – kao što je to slučaj s petnaestogodišnjom Preciozom – jeste ne samo literarna novost, već nagoveštaj ideja koje su kasnije filozofski obrazlagali Edescartes, John Locke i filozofi –prosvetitelji mnogih evropskih zemalja. Naime, Presiosa mada ima 15 godina i živi u svetu siromašnih i prezrenih ljudi, ne pkrithvata da bude tretirana ni kao maloletna, ni kao „roba“, pa makar ta „roba“, bila namenjena kraljevima. Mada bez školskog obrazovanja, ona je opisana kao prosvećeno biće, jer je – stavljena pisac do znanja – prošla „školu životnog iskustva“ Roma, naroda koji u cilju samoodržanja uvežbava svoju dosetljivost na svakom koraku i „nauči za jedan čas“ ono što drugi (ne-Romi) „studiraju godinu dana“.

Ove reči podsećaju na misao nemačkog filozofa Ernsta Blocha, koji je u Tibilgenskom uvodu u filozofiju pisao da „nužda uči najpre mišljenju“.

„Novela de la Gitanila“ je, dakle, jedno kompleksno i višeslojno literarno delo, a što se tiče romske tematike, prvo originalno literarno delo u istoriji evropske literature. Pisac je u literarnoj formi skicirao način života Roma i njihov pogled na svet, njihov položaj u društvu i borbu za opstank, dočarao milje i atmosferu, usredsređujući pri tom najveću pažnju na dva glavna lika, Preciosu i Andresa, njihov duševni svet i karaktere.

Istorija evroposke literature pokazuje da je ova novela izvršila uticaj na mnoge pisce i umetnike koji su tražili inspiraciju u životu Roma. Tako je, na primjer, pod uticajem ove novele nastala tragikomedija *La Belle Egyptienne* francuskog dramatičara Aleksandre Hardy (oko 1570-1632?); engleski dramatičari Thomas Middleton (1580-1627) i William Rowley (1585-1642) napisali su *The Spanish Gipsie*, pa A. S. Puškin (1799-1837), Victor Hugo (1802-1855) itd. Ova novela je takođe dramatizovana i izvođena kao pozorišni komad u raznim zemljama ili je, posrednim putem, uticala na muzičko stvaralaštvo pojedinih evropskih kompozitora kao, recimo, nemačkog kompozitora Carl Maria von Webera (1786-1826).

Dr Dragana Kujović

Mahmud Darviš – pjesnik otpora, izbjegličke patnje i savjesti

Mahmud Darviš, jedan od najpriznatijih savremenih arapskih i palestinskih pjesnika, rođen je 13.03.1941. godine u al-Birvi, selu koje se našlo pod bombama krajem 1947. godine. Umro je u bolnici u Hjustonu 9.08.2008. godine, povrgnut komlikovanom zahvatu operacije srca. Objavio je 26 zbirki pjesama, 11 knjiga u prozi i brojne članke u arapskoj i inostranoj štampi. Za svoje stvaralaštvo nagrađivan je brojnim uglednim nagradama u svijetu. Bio je osnivač književnog časopisa „al-Karmal“ (المرکل)، član Komunističke partije Izraela, priključio se PLO u Bejrutu, vodio časopis „Palestinski poslovi“ (الجornal السياسي)، koji je objavljivao Palestinski istraživački centar, čiji će čelnik postati nešto kasnije. Njegova porodica je najprije 1947. godine izbjegla u Liban, da bi sevratili 1949. godine i na mjestu svojeg nekadašnjeg sela zatekli jevrejsko naselje. Nastanio se sa porodicom u selu Dair al-Asad na sjeveru. Imali su velike poteškoće u pribavljanju boravišnih dokumenata, jer su „ilegalno“ ušli u zemlju, s obzirom na to da tu nisu „zatečeni“ kada je vršen popis stanovništva i po izraelskom zakonu postali su „prisutni-odsutni“, tj. fizički prisutni, ali bez dokumenata. Njihova zemlja je konfiskovana i svrstani su u kategoriju „izbjeglica“. Nakon što je njegova porodica preselila u selo al-Džudajda, gdje je sebi stvorila dom, živi u Haifi, završava srednju školu, i radi za časopise „al-Ittihad“ (الاتحاد) i „al-Džadid“ (الجدد). Nije mu bilo dozvoljeno da napusti Haifu u periodu od deset godina, u kućnom pritvoru je bio u periodu od 1967-1970.. U vezi sa svojom biografijom, tvrdio je da je ono što treba da interesuje čitaoca napisano u njegovim pjesmama i da je u osnovnim elementima o sebi pisao u svojim proznim djelima, kao npr. „Dnevnik obične tuge“ (Diary of everyday grief), 1973/ redigovano izdanje 2007.) i „Sjećanje za zaborav“ (Memory of oblivion), 1987.), posebno o djetinjstvu i Nakbi, vremenu kada su Palestinci izgubili dom.

Arapski građani Izraela živjeli su u atmosferi strogo ograničenih sloboda izražavanja. Cenzura je imala strahoviti uticaj na arapski intelektualni život: do knjiga i časopisa iz šireg arapskog područja se teško dolazilo, tako da je poznavanje

hebrejskog jezika Darvišu omogućilo prvi susret sa poezijom Nerude, Lorke, zajedno sa drugim klasicima evropske književnosti, stvarajući osnov za jednu novu vrstu arapske poezije – patriotskih stihova ispunjenih ljubavnim izrazom i osjećanjem. Najpoznatiju pjesmu Mahmuda Darviša iz tog perioda, zapravo najpoznatiju pjesmu palestinskog pjesništva, predstavlja pjesma „Lična karta“ (نوت يزلا قاروا ق طب“), objavljena 1964. u zbirci „Listovi masline“ (لیلیا رخا). To su odgovori fizičkog radnika u kamenolomu, koji staje ispred izraelskog birokrata, na nekom punktu za provjeru ili u policijskoj stanici. Ti odgovori su bili na hebrejskom i izrečeni su navodno od strane samog Darviša nekom izraelskom službeniku. Sve zajedno zapisao je u povratku, na parčetu papira. Redovi ove pjesme slični su sadržaju tog formulara, pjesma je pisana na brzinu i pročitana sa tog istog parčeta papira na festivalu poezije u Nazaretu, dopala se publici i od njega je traženo da ponovi pjesmu još tri puta. On u pjesmi kaže da je „iz jednog sela, zabačenog i zaboravljenog/ Čije su ulice bez imena/ I svi njegovi ljudi/ Na njivi i u kamenolomu“. Njegov govor je zaognut ponosom, patnjom i očajem, i nekoliko puta postavlja pitanje: „Je l te to ljuti?!“ ili „I nisi ostavio/ /Ni unucima mojim/ Do stijena ovih/ Pa hoće li uzeti i njih/ Vaša vlada k'o što pričaju?!“ Pjesma je izazov ili, prema riječima nekih kritičara, „zbir glasovnih ugriza“, koji će dva puta zaprijetiti, jednom u početku: „Šaka jaka k'o stijena/ Ozlijedi onoga ko je dira“ i drugi put na kraju: „Ali budem li gladan/ Ješću meso usurpatora/ Pazi... pazi se... moje gladi/ I da se JA ne naljutim“. Mnoge pjesme Mahmuda Darviša iz tog ranog perioda dobine su i svoju muzičku interpretaciju. U „Sjećanju za zaborav“ Darviš opisuje nastanak ove pjesme, govoreći da je refren „Piši!/ Ja sam Arapin“, zapravo iskaz koji je uputio izraelskom službeniku, kao mladić, ali je dodao: „Izgovorio sam to na hebrejskom, ne bih li ga izazvao“. Mnoge Darvišove pjesme su pisane jednostavnim jezikom. Na taj način, zgušnutost svakodnevnog iskustva – emocijom i kontekstom, postaje predmet dostupne i čitljive političke refleksije. Kaže se da se tipično palestinsko iskustvo svodi na granicu, aerodrom, punkt za provjeru, i na mnogim od tih barijera identitet se provjerava. Sva ta mjesta dio su poezije Mahmuda Darviša, to je pozadina okrutne palestinske sudbine. Ono o čemu piše nisu sjećanja vojnika. On je angažovani intelektualac, ali civil. Veći dio knjige „Sjećanje za zaborav“ (ذرا علیه السلام) posvećen je uobičajenim aktivnostima, tako da vrstu hrabrosti može da predstavlja i napraviti doručak, rizik da se posjete susjadi ili iskrade na ulicu.

Pjesnik je napisao svoju najpoznatiju ljubavnu pjesmu „Rita i puška“ («اتیر»), posvećenu njegovoј jevrejskoj djevojci, i ona je objavljena 1967. u zbirci „Posljednja noć“ («لیلیا رخا»). Rita je njegova mladalačka ljubav, Jevrejka poljsko-ruskog porijekla, koju je upoznao u Haifi i koja je poginula. U ovoj pjesmi upotrebljava različite simbole, tako da u početnoj

tvrđnji: „Između Rite i mojih očiju je puška“ koristi semantičko kontrastiranje riječi, započetih u arapskom originalu jednakim glasovima: „*Bayna Rita wa Uyūnī Bunduqiyya*“. Puška je simbol izraelske prijetnje, rata i smrti, ona je na početku i na kraju pjesme. Između je milion ptica i slika, ptica je simbol slobode i povratka, tako da Rita postaje dom kojem se želi vratiti. U sve to ne-milosrdno je opalila puška, dijalog između svetosti ljubavi i rata traje. Ritino ime je bilo praznik u njegovim ustima, ali rat i okupacija presjekli su i oduzeli normalnost života palestinskog naroda. Slaveći mirnu svakodnevnicu i prirodni životni tok, pjesma postaje pjesnikov glas nepristajanja i otpora. U Darviševoj poeziji stavljen je znak jednakosti između voljene i njegove zemlje, on nije patriota, on je njen privrženik. Njegov glas otpora postaće snažan u pjesmi „Na ovoj zemlji“ („ضرالا مذه علی“) iz zbirke „Manje ruža“, objavljene 1986. godine, koja se smatra najavom prve Intifade, i biće posebno oštar u pjesmi „Prolaznici između riječi koje izmiču“ («أهلاً نورا ملأ نسيب»), objavljenoj 1987. godine, koja je izazvala burne reakcije u izraelskim krugovima. Uopšte uzev, u srednjem stvaralačkom dobu, u periodu između 1986. i 1993. godine, Mahmud Darviš uglavnom objavljuje pjesme upućene širokoj publici, okreće se palestinskom istorijskom identitetu i pokušava na toj razini da komunicira sa čitalačkom publikom, nastojeći da svoje stvaralaštvo učini čitljivim izvan kulturnog univerzuma svojih ranijih radova. Nastoji da palestinsko pitanje predoči jednom univerzalnom čitaocu i u isto vrijeme svoje stihove protkiva mitskim simbolima i prizivanjem istorijskog nasljeđa. Međutim, stih „Na ovoj zemlji vrijedi živjeti“, prema čijem je početnom dijelu i pjesma jednako naslovljena, postaće nadahnuti poziv, zaodjenut gorčinom, na otpor i izlazak iz preovlađujućeg stanja očajanja.

Mahmud Darviš je bio svojevrsno ogledalo palestinskog društva, njegova pjesnička riječ bila je posvećena sudbini izgnanstva, napuštenim kućama i imovini, sudbini tako snažno opisanoj u autobiografskoj zbirci „Zašto si konja ostavio samog?“ («لماذا تركت أهلك ونادى نعم»), objavljenoj 1995. godine, da bi se u pjesmi „Ko sam ja bez izgnanstva?“ («فمن لا نود أن نم») iz zbirke „Krevet strankinje“ («قبير غلار يرس»), objavljenoj 1999. godine, učvršćujući izgnanstvo kao svoje lično i kolektivno određenje, pitao: „Šta bih mogao da učinim bez izgnanstva... ili „Šta bismo mogli učiniti bez izgnanstva, bez duge noći/zagledane u vodu?...“ On istražuje značenje života, identiteta, uticaj izgnanstva, značenje života poslije smrti, opirući se da svoju poeziju stavi isključivo u službu političkih ciljeva i odbijajući da bavljenje poezijom odredi kao svoje stalno zanimanje. Za njega je pjesnik srećnik koji u stvaralačkom trenutku prima govor nesvesnjog i onostranog. Taj trenutak se rađa iz mašte i pjesniku pripada uloga njegovog vještog i darovitog prenosioca, koji ne mora da za

to bude izabran i sutra. Skupljao je izgubljene komadiće vremena i sjećanja, riječima dosezao svoj izgubljeni raj, tragajući za nadom u beskrajnom bolu. U njegovoj priči povezuje se lično i opšte, kroz glas njegove lične sudbine oglašavaju se svjedok i žrtva ugroženog zavičajnog i primarnog identiteta. Njegovo traganje za identitetom nikada nije završeno. U svim svojim radovima, ranim ili onim poznim, pjesmama ili proznim djelima, pjesnik postavlja pitanje: Ko sam ja? Na putu do velikog svijeta, njegova poezija prolazi kroz višeglasje najrazličitijih istorijskih i kulturnih slojeva, dosežući tako do uglednog mjesta u svjetskom pjesništvu. Pjesma „Rubaije“ ili „Vidim što hoću“ (”دِيْرَأْ أَمْ حَرَأْ“), objavljena u istoimenoj zbirci 1990. godine, nastala je u periodu pjesnikovog suočavanja mita, sna i vizije povratka, između duše – „lice kamenaočeša ga munja“, „naroda koji tragaju za hljebom u hljebu drugih naroda“, pitanja „Iz zrna žita javlja li se zora života... i zora ratova?“ i obične „čežnje u ljudima za bilo čim“, „za povratkom sa posla u žurbi svojima“ ili „njihove potrebe za jutarnjim pozdravom“. U njoj se niz nježnih slika sna i lične vizije smjenjuju i prepliću sa grubim i sasvim suprotnim narrativom, da bi se završile i svele u želju za običnom svakodnevicom. Ovom i pjesmom „Jedanaest planeta“ (”عَدْنَاءُ كَوْكَبٍ رَّشِيعٍ“), nastalom 1992. godine, zaokružuje se pjesnikov srednji period stvaralaštva. U jednom obraćanju, primajući priznanje za svoje stvaralaštvo, pjesnik postavlja pitanje kako da Palestinac bude pjesnik, da ne izgubi ritam između riječi i stvari? Kako voditi rat jezikom suprotnim jeziku rata, štititi egzistenciju od surove stvarnosti i tražiti razloge da zavolimo život, da uprkos zvjerstvu oko nas probudimo svijest o našoj ljudskosti i zajedničkom? Kako objediti estetsko sa onim što vodi političkom cilju?

Stvaralački portret Mahmuda Darviša obilježen je prije svega periodima boravka na različitim destinacijama, najprije u Moskvi, zatim Kairu, Bejrutu, Tunisu i Parizu, Amanu i Ramali. U Moskvu je otisao na studije 1970. godine i to je bio njegov prvi boravak izvan zemlje. Prethodno, 1968. godine, pokušao je da otputuje u Pariz, ali su francuske vlasti odbile ulazak u zemlju, jer u njegovim izraelskim dokumentima nije bilo definisano njegovo državljanstvo. Studirao je na moskovskom Institutu društvenih nauka. U Moskvi je boravio godinu dana, ali je sudar sa problemima tadašnje ruske svakodnevice učinio da predstava o moskovskom „sirotinjskom raju“ polako iščezne u njegovoj svijesti. Strah s kojim su ljudi živjeli i sveprisutnost države ostavili su snažan utisak, tako da se Moskva za njega od idealnog ubrzo pretvorila u jedan običan grad. Naredne dvije godine provešće u Kairu i taj boravak presudno će uticati na njegov dalji stvaralački razvoj. Tada je postao uvjeren da ne želi da se vraća u svoju zarobljenu domovinu. Bio je fasciniran boravkom u velikom arapskom gradu sa ulicama koje su nosile arapske nazive, gdje ljudi govore arap-

skim jezikom, i da Nil nije bio neka vrsta znaka raspoznavanja, ne bi ni znao da je baš u Kairu. Govorio je da je otprilike sin egipatske kulture i literature. U Egiptu je upoznao pisce, za koje je smatrao da su njegovi duhovni očevi. Muhammad Hasanajn Hajkal ga je uveo u al-Ahramov Književni salon, njegova kancelarija je bila na šestom spratu, gdje su bile kancelarje velikih egipatskih pisaca: Tavfika al-Hakima, Nagiba Mahfuza i Jusufa Idrisa. Sjećao se da je Tavfik al-Hakim imao zasebnu kancelariju, a oni ostali su bili u jednoj, zajedničkoj kancelariji, da je uspostavio lijepo prijateljstvo sa Mahfuzom i Idrisom, da je Mahfuz radio i živio prema strogo definisanoj satnici, dok je Idris, nasuprot njemu, živio mimo strogih pravila i ograničenja. Među pjesmama koje je objavio u al-Ahramu u tom periodu bila je „Sarhan piye kafu u kafeu“ i koja je kasnije objavljena u zbirci „Volim te, ne volim“. Nakon Kaira, uslijedilo je preseljenje u Bejrut, gdje je živio u periodu od 1973.-1982. godine i nostalgija za Bejrutom tih godina dugo će se kod njega zadržati. Bejrut je, kako kaže, „imao posebno mjesto u njegovom srcu“, ali suočivši se sa invazijom Izraela u Libanu, napušta zemlju i njegove sljedeće destinacije su Damsak, Tunis i konačno, Pariz. U Parizu će provesti otprilike više od deset godina i tu će se desiti njegovo kompeletno pjesničko formiranje. Prema njegovim riječima, poezija tog perioda mu je bila posebno važna, jer je na sopstvenu domovinu i svijet uopšte mogao da gleda sa prosvjetljujuće distance. Pariz je bio stjecište mnogih pjesnika u egzilu i sa mnogim stranim piscima ostvariće odlične kontakte i prijateljstva. U Parizu je objavio svoje poetske zbirke „Manje ruža“ («من يسكن ليل قرآن»), „To je pjesma“ («هـيـرـأـ اـمـ حـرـ»), „Vidim što hoću“ («لـقـأـ دـرـوـ»), „Zašto si ostavio konja samog“ («أـبـكـوـكـ رـشـعـ دـحـاـ»), „Adaml“ («أـدـامـ»), napisao polovinu zbirke „Krevet strankinje“ («أـدـيـ حـوـ نـاصـحـ لـاـ تـكـرـتـ»).

(«نـيـسـنـ لـلـ قـرـآنـ رـيـرسـ»), zatim tekst „Sjećanje za zaborav“ («قـبـيرـ غـلـ رـيـرسـ»), mno-ge članke i sedmičnu kolumnu za časopis „Sedmi dan“ («عـبـاسـلـاـ مـويـلـاـ»). Bio je biran za člana Izvršnog komiteta PLO i u Parizu je napisao tekst Deklaracije palestinske države. Odlazak u Ramalu značio je odgovor njegovoj patriotskoj i moralnoj dužnosti, jer boravak u egzilu više nije imao opravdanje. Povratak je značio jednu od najtežih odluka u njegovom životu. Svoj povratak je ipak podijelio između Amana i Ramale. Za njega je Aman bio miran grad ljubaznih ljudi i tamo je odlazio kada je želio osamu potrebnu za pisanje. Većina radova koji pripadaju njegovoj poznoj fazi napisani su između Amana i Ramale, i to su: „Mural“ (2000), „Stanje opsade“ (2002) («رـاصـحـ قـلـاحـ»), „Ne izvinjavaj se za ono što si uradio“ (2004), («تـلـعـفـ اـمـ رـذـتـعـتـ الـ»), „Kao cvat badema i više“ (2005) («دـعـبـأـ وـأـ زـولـلـاـ رـمـزـكـ»), „U prisustvu odsutnosti“ (2006) («فـشـارـفـلـاـ رـثـأـ»), „Trag leptira“ (2008) («بـايـغـلـاـ قـرـضـحـ يـفـ»).

Intimni svijet Mahmuda Darviša neizbjegno se povezuje sa njegovim poseb-

nim razumijevanjem doma i određenim dnevnim ritualima. Dom je za nje ga značio druženje sa samim sobom, muzikom i bijelim papirom za pisanje. Kuća je bila prostor da se sasluša unutrašnji glas i da se iskoristi vrijeme na najbolji mogući način. Samoča je veliki test nečije mentalne koherentnosti, izgubiti mogućnost samoizolacije jednak je gubitku samog sebe. Tokom godina izgnanstva prihvatio je da živi na putu povratka kući, i da je san o tome možda ljepši od doma samog i njegove realnosti. Dnevni rituali po kojima se prepoznavao odnosili su se na način započinjanja dana – umivanje, ritual pripremanja i pijenja kafe, odijevanje u najbolju odjeću, sjedanje za radni sto, i taj sveti ritual nikada nije kršio. Bojao se usamljeničke smrti, iako je bio prilično povučen i nije podnosio društvo brojnije od šest osoba. Bio je iskričav, duhovit, vrlo uglađen, prijatan, skroman i iskren, govorio, pored arapskog, hebrejski, francuski i engleski, volio da sluša Umm Kultum, klasičnu muziku – Betovena i Čajkovskog, pratio istorijske programe i drame, bio pasionirani igrač tavle. Za kafu je govorio da je ključ dana, i to ona koju je sam spremao i koja nije poslužena na tacni, jer bi „njen donosilac značio i donosioca razgovora“, s obzirom da je prva kafa „djevica“ tihog jutra koju iskvare riječi. Njegovo jutro opiralo se razgovoru, aroma kafe je mogla da upije glasove i da se izmijeni, čak i ako to nije više od „Dobro jutro!“

Poeziju Mahmuda Darviša karakteriše široka upotreba simbola. Među najčešće upotrijebljenim su: *vjetar*, kao simbol otpora, *drvvo*, simbol arapskog naroda i palestinskog doma, *ptica* ili *golub*, simbol mira, koji se svojem drvetu vraćaju kada nastupi mir, *rođenje*, kao simbol nadanja slobodi, *poezija*, kao simbol društvenih kretanja i revolucionarnosti, *jasmin i ruže*, simboli krvi i žrtve, *jesen*, simbol tuge, *krv*, kao simbol žrtve i jedan od najistaknutijih poetskih simbola Palestine, *Neron*, simbol tiranije i civilizacijske destrukcije, i *majka*, simbol palestinske zemlje.

Intertekstualnost je pojam koji je uveden u književnu analizu teksta, tako što su uključeni horizontalni i vertikalni ugao njegovog čitanja: u prvom slučaju povezuju se autor i čitalac teksta, u drugom tekst sa drugim tekstovima. Pojam intertekstualnosti znači, isto tako, da se autor teksta prepoznaće kao autor već napisanog. Drugim riječima, tekst ima svoju sopstvenu istoriju pisanja i čitanja, tako da se, figurativno rečeno, može proglašiti „smrt autora“ i „rađanje čitaoca“. Tekst je uokviren drugim tekstovima i to je jasno pokazano u Fukovim riječima: „Granice jedne knjige nikada nisu jasno određene: dalje od naslova, prvih redova i posljednje riječi, dalje od njene unutrašnje konfiguracije i autonomne forme, ona je uhvaćena u sistemu referenci drugih knjiga, drugih tekstova, drugih rečenica – to je čvor u mreži. Knjiga nije samo predmet u neči-

jim rukama. To je jedinstvo promjenljivog i relativnog.^[1] Imajući u vidu izvore nekog teksta i njegove problematične granice, suočavamo se sa pitanjem gdje zapravo tekst počinje i gdje završava? U nacionalnoj književnosti, često se susrećemo sa slučajem da se individualno podređuje kolektivnom, tako da palestinska autobiografija vrlo često „njegovu“ ili „njenu“ sudbinu pokazuje kao odraz generacijske sudbine, ili cijelog kolektiva. Lična osjećanja i lični život postaju niti zajedničke istorije. Mišljenje je, međutim, da ovaj obrazac nije primijenjen u kasnijoj Darviševoj poeziji. Riječ je zapravo o suprotnom – individualno nadjačava kolektivno, i glasnije je od svih ostalih glasova. Prvo lice jednine govori u svoje ime o unutrašnjoj borbi sa slikama starog zavičaja, izraženoj u bogatoj upotrebi intertekstualnih referenci u odnosu na prošlost, sadašnjost, političku i religijsku stvarnost. Ti elementi se ujedinjuju sa percepcijom doma, onoga koji je napušten ili onoga u kojem se boravi. Pjesme nadraštaju polarizaciju individualnog i nacionalnog, zamišljenog i stvarnog. Darviš se oslanja na intertekstualne reference koje upućuju na njegove ranije tekstove i tekstove drugih autora. Uključuje mnoštvo aluzija - od nekadašnjeg samog sebe, starih gradova i civilizacija, proroka, mavarske Španije do mistika. On govori o vječnom egzilu, o potrebi da se iznova oblikuje, da iz korijena izmjeni svoj narativ, simbole i mitologiju, i potrebi da u novoj stvarnosti odgovori na pitanje – bira li on uopšte svoje rime; kakva je mudrost potrebna prokletniku za novi život i šta činiti sa nekadašnjim? Jednako je bolno: gledati unazad, koliko naprijed. Stvarnost nije ružičasta, sretan ishod nije na vidiku, stari narativi ne mogu se vratiti, sadašnjost nosi nove godine gubitaka, izgnansatva i bola. Zbirku “Ne izvinjavaj se za ono što si učinio”

(«تَلْعَفَ امَّعْ رَذْتَعَتْ ال»), objavljenu 2004. godine, uvodi stihovima Abu Tamama “Ti nisi ti, niti je dom dom” («تَنْ أَنْتَنَ أَلْ رُأِيْدَ رَأِيْدَ الَّوْ») ili upućuje na Lorku: “Ali ja više nisam ja,niti je dom više moj” («أَلْ وَيْتَ يَبْ تَيْ بَلَ الَّوْ /»), slijedeći misao da dom, poslije mnogo godina putovanja, više domu ne sliči, niti je to on, niti ljudi koje je ostavio, ili je to naposljetu tradicija stare klasične arapske poezije. Tokom pozognog perioda svojeg poetskog stvaranja, Darviš je zašao duboko u istoriju i mitologiju, tragači za analogijama i paralelama palestinskog iskustva, i nalazio ih je među istorijskim gubitnicima: Arapima Andaluzije, urođenicima Sjeverne Amerike, drevnim paganskim kulturama Bliskog Istoka. Te potisnute i gotovo zaboravljene hronike je korištio kako bi naglasio svoj osjećaj palestinskog usuda. “Mural” («مَرْأِيْدَ جَلْ») remek-djelo pozognog pjesničkog opusa Mahmuda Darviša predstavlja njegovo razmišljanje o bliskoj smrti i dijalog sa njom, u kojem eksperimentiše sa novim mogućnostima u jeziku i formi. Nakon njegove smrti objavljene su četiri

[1] M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, London: Tavistock, 23

pjesme, najprije u listu “Palestinski dani” («يَنِي طَسْلَفَلَا مَايُّ الْأَ»), zatim u posebnoj publikaciji pod naslovom: “Ne želim da se završi ova poema” («دِيرَالْأَ»), i to su pjesme, za čiju je eventualnu “posljednju doradu” smrt ugrabila pjesnika. Te pjesme objavljene su pod sljedećim naslovima: “Bez naslova” («نَأَوْنَعَ الْبَ»), “Oči” («نَأَنِي عَالْبَ»), “Ljiljanima je vazduh ispunjen” («بَاعَشَ رَعَاشَ إِلَيْ»), “Mladom pjesniku” («مَلَادَةَ اَلْمَلَأَ قَبْنَزَلَابَ»).

Mahmud Darviš je vjerovao da je izrealsko-arapski konflikt “sukob dva pamćenja”, da poezija i ljepota grade mir, u svojoj poeziji humanizovao Drugoga, čak i izraelskog vojnika. Svoju posljednju poemu „Kockar“ («كَوْكَار»), koju su neki nazvali destilovanim „Muralom“, pročitao je u Ramali, mjesec dana prije smrti i njenim stihovima završićemo naše izlaganje o jednom od najvećih i najsnažnijih pjesnika prošlog i početka ovog stoljeća, pjesnika izgnanstva, savjesti i ljudskosti:

مَكْلُوقٌ أَنْمَانٌ
مَكْلُوقٌ أَمْ؟
(...)
دَرَنَلٌ بَعَالٌ أَنَّا
انِي حَرَسْخَأَوْنَيْحَ حَبْرَأَ
مَكْلُثُمٌ أَنَّا
الْيَلْقُلْقَأَ وَأَ

(“*Da vam kažem - ko sam ja,
Šta da vam kažem?
(...)
Ja sam kockar,
Ponekad gubim, ponekad dobijam,
Ja sam kao i vi,
Ili nešto malo manje.*“)

Prof. dr Hajrulah Kolići

Šejh Tarik – ponos krajine

*Neko umire prije rođenja,
Neko umire prije umiranja,
Mnogi umiru na dan smrti,
Blago onom ko ne umire ni poslije smrti!*

Nije velik broj onih ljudi, koji su svojim djelom i svojim likom prkosili i prkose smrti. Ovom malom broju ljudi pripada i Tahir Kanači, ova amblematična ličnost, ne samo za Krajinu i Krajinjane, već i šire.

Tahir Kanači je bio fizički i duhovni proizvod Krajine. Teološko islamsko obrazovanje nastavio je u Tirani i u Skadru. Bio je član reda (tarikata) *rufai* (Et-Tarikatur-Rrifaijjetu). Na početku je bio *muhib* (simpatizer), dok 1975. godine postao *jevekil* - zastupnik (vršilac dužnosti Šejha), a 1982. godine data mu je *hilafetnama* i postaje šejh ovog tarikata u Krajini.

Tarikat *rufai* „naslanja se na Ahmeda Rrifai Ibni Sultana Ali“, (1161-1183), iračkog učenjaka na glasu koji se smatra kao dvadeseto koljeno imama Alije. Po rufajima, od učenja Ahmeda Rufajija pa do učenja njegovih sljedbenika, ali uopšte „po učenju rufajija, pristalica ovog tarikata mora biti umjeren, skroman, poslušan i dobročinitelj“.

U red rufajija Tahir je ušao u vrijeme dok je pohađao vjersko obrazovanje u Skadru, odnosno u vrijeme kada je spomenuti red u ovom veoma važnom gradu za Krajinu i ostala okolna područja, vodio šejh Alija (Ali Kruja Skadarski), koga su Skadrani visoko cijenili i okvalifikovali kao čovjeka koji je bio ponos Skadra.

Šejh Tahir Kanači je vjerno nastavio put svojih duhovnih učitelja i, istovremeno obogatio je krug ostalih muslimanskih sveštenika Krajine i onih sa korijenima iz Krajine, kao: Hadži Hasana Alije (Šejh Šamia), Hafiza Ibrahima Kraje, Hafiza Alije Kraje, Mula Ljana iz Arbneša, Mula Abdulaha iz Ckla, Mula Husa (Hysa) iz Koštanjice i dr.

Tahir Kanači je bio čovjek od autoriteta, sa dignitetom i višestrana ličnost, plemenitih osobina. Istiće se altruističkim vrijednostima, za ljubav prema čovjeku, kao „najljepšem stvorenju Svevišnjeg“ što je stalno naglašavao. Izvanrednom intuicijom, razumio je i odlično ocijenio psihologiju djeteta, mladog i starog čovjeka, muža i žene. Uvijek je stremio *kultu dobrog čovjeka*, koji zrači pozitivnošću misli i djeluje samo pozitivno. Ostali ljudi su bili antiteza njegovog koncepta o čovjeku. Bio je samo nekoliko dana na dužnosti predsjednika Mjesnog odbora u Ostrosu, kada je dao ostavku na ove funkcije samo zbog činjenice da, kao što je sam naglasio, „*dode jedan Krajjanin da špijunira svoga brata*“!

Sa ljudima i ljudskim životom Tahir Kanači je usko povezao i vjersku doktrinu, misticizam tarikata *rufai*. Po njemu, naravno pozivajući se i na vjerska učenja, ljudska ljubav počinje ljubavlju prema roditeljima (prvenstveno, prema majci), da bi nastavio sa ljubavlju prema drugima: porodici, rodu, prema svim ljudima, bez izuzetka. Ljude nije dijelio po vjerskoj i etničkoj pripadnosti, već po ponašanju i njihovom djelu: *dobri* ili *loši*. Nije imao nikakvih predrasuda prema drugim vjerama. Ostao je daleko od fanatizma, diskriminacije i mržnje. *Svi ljudi i vjere su stvorenja i bogatstva od Boga dar*, govorio je. Uvijek je bio na strani nemoćnog i siromašnog i štitio ih, odnosno, pomagao im je.

Tahirovo ime je bilo Čovjek, ali njegovo prezime je bilo *Kranjanin*. On je volio svoj zavičaj sa svim njegovim dobrima i nedostacima. Veoma poseban, stav imao je prema maternjem jeziku. Svoj albanski nikada i ni u bilo kojim okolnostima nije „zamijenio“ nekim drugim jezikom, dok bilo je onih koji su neprestano tvrdili da se albanskim jezikom može ići samo do obale Jezera!

Veoma značajna je i činjenica da je Tahir Kanači bio prvi, za dugo vrijeme i jedini u Krajini, koji je redovno dobijao prištinske novine „*Rilindja*“. Kupovao ju je i čitao. Tako, „*Rilindja*“ se pretvorila u „školu“ za njegovo neprekidno kulturno i prosvjetno uzdizanje.

Posebno poštovanje je gajio prema intelektualcima, dok nije podnosio neznanice, pogotovo takve sveštenike. Obožavao je školu i one koji su se školovali. I pomagao im je. Družio se i diskutovao sa školarcima, učiteljima, klericima ne samo islamskim, već i drugih vjera. U znak poštovanja, ovim posljednjima

obraćao se toplom riječju „zatni“ („gospodine“). Recitovao je stihove iz „Ruba-ija“ Omara Hajama, govorio je o Rusou, Naimu, Fišti, Miđeniju i dr.

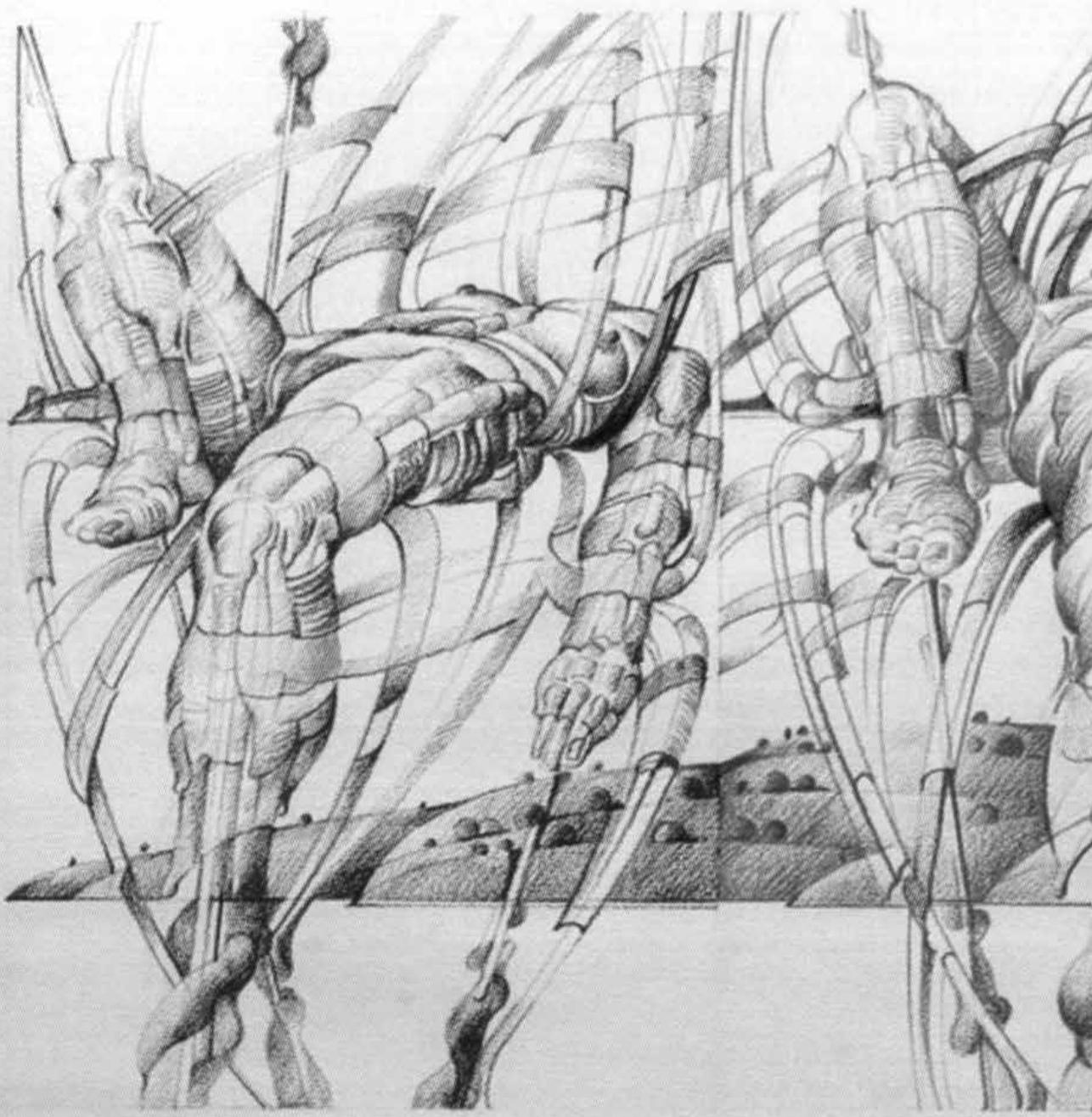
Tahir Kanači, taj čovjek i šejh na glasu, bio je racionalni i pragmatični sveštenik. Nije bio rob iracionalnih dogmi, niti je pokušao da njih nametne drugima. I pored toga što je bio član reda *rufai*, istovremeno je služio i kao imam u nekoliko džamija. Svoja gledišta naslanjao je na snazi argumenta i logike. Imao je dar govornika: bio je elokventan, nadaren vještinom raspravljanja i apološkim sposobnostima. On je objasnio, npr. da ritual klanjanja muslimanskih vjernika, u stvari je „fiskultura“ tjela i duše vojnika Poslanika Muhameda. I kada su mu govorili da je grijeh upotrijebiti riječ „đavo“, on im je odgovorio da je mnogo veći grijeh kada čovjek postane takav!

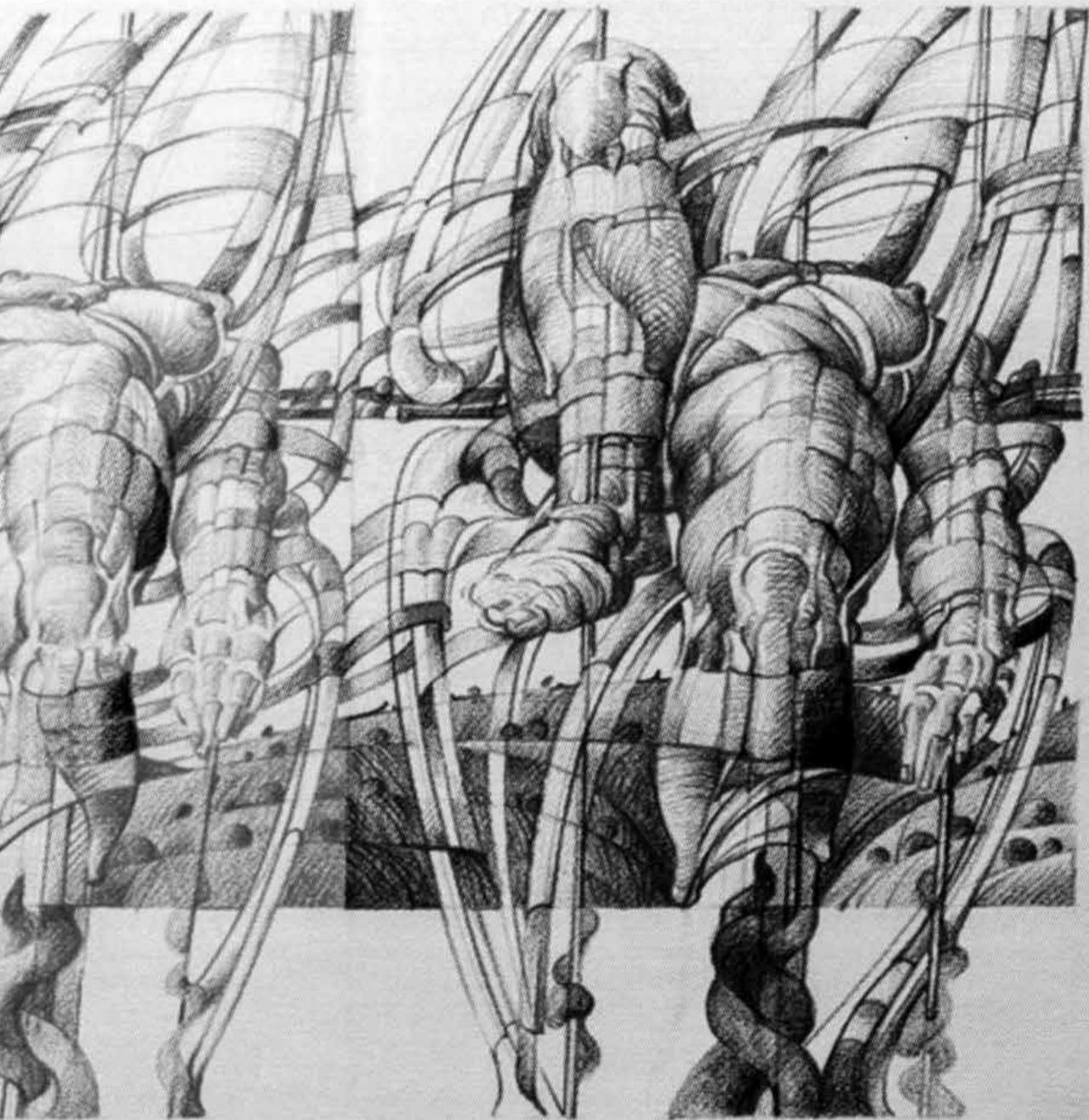
Tahir Kanači je uvijek mislio pozitivno.

- *Ja nemam neprijatelje*, - govorio je, mada ni njega neprijatelji nijesu ostavili potpuno na miru. Protivnike je odbijao dobrotom i mudrošću, dostojanstvenim stavom, riječima i primjernim ponašanjem. Međuljudsku komunikaciju bi započeo svojim karakterističnim osmjehom, da bi nastavio toplim riječima, tihim glasom. I satirične izraze je upotrijebljavao s taktom i mjerom, u obliku humora. Kroz veoma bistri i snalažljivi dijalog, Tahir bi smirio i najpakošnjeg, koji nije imao hrabrosti ni da pogleda Tahira u oči.

- *Kada sjediš sa Tahirom, imaš šta čuti*, - govorili su Krajnjani. I u slučajnim, susretima na ulici ili drugdje, on je stvarao toplu, pozitivnu i ljudsku atmosferu.

U portretu Tahira Kanačija prirodno su se isprelijetale izgled, djelo, ponašanje, moral, kultura i način komuniciranja. Skroman u životu, uvijek odjeven i obuven na civilizovan način. Njegova gordost dobijala je još veće razmjere zbog činjenice da je jedan takav čovjek: učeni islamski sveštenik, dostojanstven, lijep, naočit i elegantan, ponikao u nesrećnoj, siromašnoj Krajini, gotovo potpuno nepismenoj. Ako se pozivamo na vrijeme u kojem je živio i djelovao Tahir Kanači, možemo tvrditi da je on, bez sumnje, bio i ostao simbolom Podrumijskog regiona.

* LE CORPS II *
Jean-David Louvigny
1994

Evans Drišti

O poeziji Tahira Kanaćija

Šejh Tahir Kanačić, u svojim pjesmama izražava velika osjećanja prema Stvoritelju Svemira, prema ljudskom biću, prirodnim pojавama i vrhovnoj snazi, prema visokim ljudskim vrlinama i jeziku kao ključu ljudske komunikacije.

Kroz svoje stihove, on prodire duboko u um i dušu čovjeka istražujući o odnosima Stvoritelj – čovjek i ostalih bića sa Stvoriteljem i čovjekom. On govori o Bogu jedinom i svjedočanstva u vezi Boga jedinog, ubjeđujući ljude da je Bog absolutna snaga u koju treba vjerovati, snaga koju on naziva i drugačijom, kao vječitom snagom.

Ne ostaju necitirane i nestihovane i Božije osobine, koje dolaze tečno u pjesmi „Živahnost“, u kojoj pokušava da jasno prikaže gdje se Bog nalazi i kaže da on (Bog) niti je rođen, niti je ikoga rodio.

Privlačna i emocionalna je poezija „Nastanak Svemira“, kojom pokušava da pred čitaocem prikaže živu atmosferu kako je nastao svemir. Velika moć Stvoritelja i Njegova beskrajna dobrota učinilaje da se mi pojavljujemo u ovom svemiru kao najsavršenije biće i sve što je svemirsко da nam bude na usluzi.

„Sjajnim zrakom“ (Rrez e ndritun) nazvao je Kanačić stvaranje čovjeka i naravno samog čovjeka jer je ovo biće koje zrači svjetlost u svakom koraku u životu sa svim svojim djelima. Svetlosni zraci su provodnici u svakom kutku života. Dovoljno je poželjeti i prodirati po njihovim putanjama izrak svjetlosti je egzistencijalan u ovim putanjama.

Polazeći od činjenice da je sve u službi čovjeka, autor je stvorio prave veze između čovjeka i ostalih stvorenja svijeta, koje lijepo razlaže u stihovima pjesme „Utisci prirode“. On ovdje govori o Ademu (a.s.) kao prvom čovjeku na ovom svijetu. Specificirajući osnovne karakteristike ljudskog bića, on pokazuje čovjekovu superiornost u poređenju sa životinjama. Ako čovjek ne bi imao pamet i logiku da misli o svojim postupcima, ne bi se razlikovao od životinja. I da bi pravio jedno funkcionalno povezivanje čovje-

ka sa drugim djelovima svemira, autor je dao objašnjenja i za izlazak i zalazak sunca, raspoređivanja zvijezda i mjeseca i dr.

Kakav je čovjek uopšte, kakva je funkcija njegovog organizma, govori pjesma „Čovjekovo stanje“, koja je nastavak mnogih stihova kojima autor otkriva vrijednosti koje čovjek ima kao najsavršenije biće.

Posebno mjesto u svom stvaralaštvu, autor je dao i o jednoj od najnegativnijih osobina koja nažalost prati čovjeka svakog dana i na svakom koraku. Upravo je to pohlepa koja otuduje čovjeka bacajući ga u ambis prevare. Naravno, sa te osnove pohlepe proističu i drugi problemi, kao: prisvajanje stvari koje ti ne pripadaju, sebičnost, egoizam i dr. Sve su ove prikazane u pjesmi „Zavist“.

Kanači govori i o »strasti«, odlikujući je kao glavni dio Božije knjige, prve svjetlosti koje je obasjao svemir, dajući svoje viđenje u vezi sa ovom visokom vrijednošću ljudskog bića.

U spektar visokih ljudskih vrijednosti, kao latica ruže dolazi i „Lijepa riječ“, jedan ključni elemenat životnog blagostanja, ističući i koristi od lijepe riječi.

U svojim pjesmama Kanači je značajno mjesto dao i faktoru »jezika«, preko kojeg potvrđuje ulogu jezika u našem životu.

Nijesu samo pjesme one koje daju formu pjesničkom stvaralaštvu Šejha Tahira. Naprotiv, tu su i drugi djelovi kao proze ili razni izrazi koje ovom stvaralaštvu daju posebnu boju, učinivši je dopadljivom za široke mase.

Kod „Vječita snaga“ on se izražava:

*Jedna je bila vasiona
Jedna te ista beskrajna
Sam je Gospod ona
Sa svim stvarima istrajna.*

*Jedna je bila odvajkada
Što vidimo i ne vidimo, s toga
Sve jedno sjeme ima i sada
Što sve imaju jednog Boga...*

Pomoću ovih stihova shvatamo veliku izražajnu snagu i potpuno i bespovratno ubjeđenje pjesnika Kanačija da bi naglasio svemoć Stvoritelja, koji je stvorio beskrajni kosmos, ukazujući da sve što vidimo i što ne vidimo je Njegovo djelo. On izražava svoje puno ubjeđenje prema Stvoritelju Bogu da je

sve u ovom svemiru Njegovo djelo i ovo svjedoči ističući da ne samo stvari koje se vide očima su dio stvaranja. S druge strane, ovdje veoma lijepo izražava i činjenicu da čovjek ostaje ograničen u njegovom uglu gledišta pošto se ne može vidjeti običnim čovjekovim okom ono što nas okružuje. Pa ipak, ubjedjenje prema Svevišnjem ostaje potpuno i istrajno ubjedjenje, u svakom kutku svemira ima jasnih argumenata za sve one koji razumiju i rasuđuju. Izvor svega u svemiru je sam Bog. Kao što čovjek imaizvor svog porijekla, tako i svako drugo biće koje diše ima svoj izvor.

*On jeste on je bio
Uvijek će postojati
Nema oca nema majku
Niti porod u životu...*

Ovo se tiče osobina Stvoritelja svemira iskazujući da Bog ne liči nikome i da nema ni početak ni kraj. Ovo predstavlja podstrek više da bismo razumjeli da postoji nešto što stoji iznad svega i da je to, bez sumnje, Bog.

*Bog veliki Bog snažni
Snagom bez premca mu
Sa nekoliko kugli svemirskih
Podari vatru, vodu i zemlju.*

*Da od njih život
Niče u izobilju
Da se mijenja rastinje
Jedna-drugu oplodi...*

Kroz ove stihove šejh Kanać prikazuje još na početku da, ako hoćemo upoznati i priznati Boga, Njega moramo poznavati kao jedinog i bez društva, ističući drugi ključni elemenat vjerovanja, a to je širk, jer Bogu ne možemo biti drug i u takvom slučaju to se zove širk, i time činimo veliki grijeh. On objašnjava da je Bog tako snažan da nema potrebu za pomoć, za druga da Mu bude pored, štoviše On je Svedržitelj i Sveposjednik, pošto sve vasionsko je istovremeno i Njegov posjed. Njegova svemoć prikazuje se i kroz darove koje je poklonio. Tri ovdje citirana elementa: vatru, vodu i zemlja, naravno, nijesu jedine u ovoj vasioni, već se ovdje podrazumijeva da bez ovih nema života u svemiru. Vatra, voda i zemlja su funkcionalno i službi jedan-drugom dajući univerzumu još jedno bogatstvo.

*Samo jezik može reći
Da onaj zrak što svijetli
Dar je od jedinog Boga
Što prirodu stvori.*

*Kada u snu bijaše čovjek
Malo dalje od životinjstva
U duši ono mu sijevaše
I pojavi se svijet...*

Ovdje se pojavljuje elemenat „jezik“ kao jasno svjedočenje da bi se potvrdilo da zrak koji svijetli je Božji zrak, koji stvori i prirodu. Zrak dade život čovjeku, dade mu nadahnuće, dade mu pamet i logiku da razumije da se razlikuje od životinja. Čovjek po prirodi je samosvjesno biće i ima zadatak da razmisli prije nego što iskoraci. Čovjek je uvijek u traženju kako bi se ubijedio da razlog dolska na ovaj svijet nije ništa drugo već obožavanje. U stvari, svako biće obožava Boga po svojoj formi i prirodi, ali čovjek budući da je najsavršenije stvorene imma posebne specifičnosti i sklonosti u ovom pravcu. Polazeći od činjenice da će na sudnjem danu svaki dio tijela svjedočiti o onome što je učinio na ovom svijetu, čovjek ima zadatak da rasudi i kasnije djeluje za svoja ponašanja i djelovanja. A ovoga, naravno, razlikuje od životinja. Sve ove možemo shvatiti iz stihova „Sjajni zrak“ (Rrez'e ndritun).

U pjesmi „Utisci prirode“ autor govori o Ademu i njegovom položaju na ovom svijetu i kaže:

*Adem koji se ocem zove
Kad ugleda svjetlost ovu
Reče noći ne postoje
Udalji se od drugova, odvoji se...*

*Ti si kralj kugle zemaljske
Blagodeti uživaj dobro
Nisi više kao crv u zemlji
Kao što si u životinjstvu bio...*

Kroz ove stihove on pridaje veliku vrijednost Ademu, kao prvom čovjeku na ovom svijetu, dajući mu superiornost nad drugim stvorenjima. Čovjek je

visoko biće pošto je nasljednik zadataka Stvoritelja svemira i Poslanikove riječi. Zbog toga, on ima veoma važan zadatak. Ovdje kada se govori o Ademu, poruka je za čitavo čovječanstvo, pošto je zadatak svih vjernika da naslijede amanet koji im je ostavio Bog. Čovjek je kralj zemaljske kugle, pošto je nasljednik ovog amaneta koji će mu donijeti vječito blaženstvo.

U ovoj pjesmi ostavlja nam utisak još jedan drugi elemenat: sve strofe bezmalo počinju jednom vrstom skretanja pažnje »Ajde pogledaj!«, kao da skrene pažnju čovjeku da bude pažljiv i pogleda šta ima unaokolo:

*Ajde pogledaj jednom ptice...
Ajde pogledaj kako se rađa sunce...
Ajde pogledaj kako zalazi...
Pogledaj zatamnjelu noć...
Pogledaj opet što sunce se rađa...
Ajde pogledaj da svaki živi... i td. i td.*

U svakoj od njih ima mjesta za rasuđivanje kako bi se razumjelo da gdje god pogledaš postoje jasna i konkretna svjedočanstva postojanja Stvoritelja, pošto ništa u ovom univerzumu nije se tek tako stvorilo, već naprotiv, sve je namjenjeno nekom cilju. Čovjeku se skreće pažnja u svakom momentu i u svakom pravcu pošto za razliku od životinja, čovjek ima svijest i savjest da se ubijedi u postojanje jednog svevišnjeg. Poziv koji se upućuje čovjeku nije samo za male stvari u izgledu. Naprotiv, one su velike i važne stvari bez kojih život ne bi imao smisla. Za posljedicu, nije mogla biti ograničena snaga čovjeka ona koja bi omogućila stvaranje ovih materija od apsolutne vrijednosti. Zato, vrati se sebi, čovjče, i shvati zašto je stvoreno sve ovo i koji je cilj tvog dolaska na ovom svijetu!

U pjesmi »Profidesia« (Proviđenje) prikazuje:

*Osjeti u srcu obavezu
Pokloniti se svoj petorici
Jer ih ugleda u jednom licu
Jednom Vjerom i jednim zavjetom...*

*Ova su bila sva proviđenja
Što će sjati u ovom svijetu
Što s Knjigama oporuke
Prosut će punu svjetlost...*

On se izražava za dolazak Proroka kao Poslanika Stvoritelja svemira. Njihov dolazak je veoma značajan pošto su oni koji daju pravac životu i čovjeku kroz knjige i poruke koje upućuju čovjeku. U stvari, njihove poruke nijesu bilo kakve, već savjeti koji upućuju čovjeka u svakom koraku kroz život. Dolazak poslanika pokazuje spasenje čovječanstva od neznanja i nesavjesti. Kada se govori o pokoravanju, prirodno se prikazuje poštovanje koje treba da ima čovjek prema svijetlim likovima, Božijim Poslanika. Pokornost i poštovanje prema Poslaniku je pokornost prema Svevišnjem Bogu. Ko se nije pokorio Proroku, nije se pokorio ni Bogu. Poslednji Poslanik Muhammed je proročanski pečat, zato drži i najznačajnije mjesto. Svi ljudi oko njega bili se zakleli da će ići njegovim putem, i kao posljedica toga, oni se simbolizuju kao ljudi od obraza, od vjere i od riječi (bese: besa=data riječ (alb.).

Jedna karakteristična osobina ličnosti kao Šejh Tahir Kanačić jeste visoki stepen privrženosti prema Stvoritelju, koja se iskazuje u svakom aspektu života. U srži ove privrženosti стоји bez sumnje ono što se zove *«Strast»* prema Bogu. Upravo za ovaj elemenat govori i pjesma *Fletët e triumfit* (Krila trijumfa):

*«Strast» je glavni zapis Božije knjige
Sa «strašću» počinju učenja u školi božjjoj
«Strast» je prva svjetlost što obasja kosmos
Svi svjetovi sa njom žive, bez nje postaju pustinje...*

Strast je ljubav prema Bogu, koja se razlikuje od ostalih ljubavi kao: ljubav prema čovjeku, cvijeću, životinjama, ljubav prema raznim stvarima itd. Ljubav prema Bogu je vrhovna ljubav najvišeg stepena i ko postigne ovu ljubav, dostizao je pobožnost. Sam slavni Kur'an počinje sa *«Bismillah»*, dakle imenom Boga, riječ koja potvrđuje ljubav koju imamo prema Njemu i sa *«bismillah»* počinjemo svaki posao, svaku radnju koju počinjemo sa dobrom namjerom počinjemo sa Božjom riječiju. Ova je ljubav koja osvijetli kosmos i prirodno uđe duboko u čovječju dušu da bi kod njega otkrio veliko osjećanje prema vjeri. Svet dobija smisao samo sa ovom ljubavlju, dok bez nje je prostо pustinja.

*Ako želiš Bogu prići život *«strasti»* daruj ti
Jer ne nazva se potpun čovjek ko *«strast»* ne dobi.*

Centralni uslov za približavanje Bogu je posjedovanje strasti, popunjavanje srca ljubavlju prema Stvoritelju i nastavak života samo Njegovim putem. Samo oni koji dostižu takav stepen, dostižu i stepen pobožnosti, posvećujući

život u potpunosti Uzvišenom Al-lahu. U suprotnom, ko ne dostiže takav stepen, ko ne uspijeva da usvoji ovakvu vatrenu ljubav prema Bogu, ne može se nazvati kompletnim čovjekom.

U versifikaciji ovog trijumfa, snažno zvuče i stihovi u nastavku:

*Ne slomi nikad srce
Jer visoko je mjesto
Nemoj zidom i kamenjem
Daje ti sirće daj mu med.*

Srce je centralni organ čovjeka od kojeg svi ostali organi organizma dobiju potrebne impulse. Koliko je jako toliko je i krhko i delikatno istovremeno, zato čovjek mora znati da se dobro ponaša sa čovjekovim bićem i da mu ne povrijedi srce. Jedna grubo izgovorena riječ, jedan nepromišljen izraz ili postupak, zgnjeći čovjekovo srce i u većini slučajeva čini ga neliječivim. Srce je tvrđava za čovjeka, ali koja nije ni od gvožđa, ni od kamena i zida. Naprotiv njegova blagost pokazuje da je čovjek delikatno biće. Često u ljudskim odnosima ostajemo u teškim položajima, postajemo razdražljivi i žurimo da ne-prikladno reagujemo ne razmišljajući o naknadnim posljedicama. Zbog toga postoji i ono što na početku nazvasmo strast ili ljubav prema Bogu, što je autor Kanači mnogo puta naglasio, pošto pobožni ljudi kojima je njihovo srce i duša puni ove strasti i ljubavi, znaju da se ponašaju i da reaguju veoma lijepo u takvim prilikama. Njima iako daješ sirće, daju ti med zbog visokog stepena strpljenja i ljubavi koja ih karakteriše.

*Kad bi se trn kalemio
Postaje lišće i ruža
Sav se život uljepša
I napuni se slavujima.*

Ne postoji nešto što se ne može urediti i popraviti na ovom svijetu, a šta-više i ljudsko biće. Za posljedicu moramo imati u vidu način komuniciranja sa ljudima u okruženju i onima sa kojima sarađujemo. Bez obzira na okolnosti ili problemima sa kojima se možemo suočiti putem, čovjek stavlja na upotrebu logiku i zdrav razum, i tako uspijeva odstraniti svaku vrstu nezadovoljstva. I trn ako se kalemi postaje *list i ruža* uljepšavajući život svojim prijatnim mirisom. Čovjek uvjek ostaje grijesno biće i greške su popravljive. Zato i u ovom pogledu čovjeka karakteriše strpljenje da svijet učini ljepšim.

Jako interesantna slika o životu uopšte daje se i u pjesmi *‘Tinguj vetrme’* (‘Zvuci samoće’), gdje stvarno, dok čitaš te stihove toneš u jedan svijet na izgled skeptičan, ali koji rasklapa stvarnost koju treba izmjeniti što prije.

Što je tajanstven ovaj svijet
Ne nađe mu se njera što se traži
Mnogo ko uzalud živi
Neko s punom vrećom laži.

Tajanstven svijet je svijet u kojem mi živimo sa njegovim iznenadenjima i pripada čovjeku da se uistinu obrazuje i da se sjeti i otkrije ove tajne koje nam se pojavljuju. Ljudske naravi su različite: emancipovani ili ne, pažljivi ili ne, trijumfalni ili ne, egoisti ili zavidni, ljudi koji mnogo ili uopšte ne govore, odvažni ili pognute glave, prevarant ili iskren... I ovako se nastavlja ovaj lanac do beskonačnosti pošto su ljudi takvi. U jednom ajetu iz Kur'ana se kaže: *‘Mi ne stvorismo vas uzalud, već da obožavate Allaha...’*, što potvrđuje činjenicu da je čovjek stvoren za jedan određen cilj, ima obavezu koju mora do kraja izvršiti. Njemu treba da puno radi da bi shvatio razlog svog dolaska na ovaj svijet. Kroz ove stihove, Kanači pokazuje kratko i jasno da je svijet pun ljudi različitih modela i razuma, zato moramo biti pažljivi da shvatamo drugog u svakoj njegovoј reakciji koju ispoljava.

Pohlepa za vlašću i tronom je znak propasti koja vodi u pakao. Usluživanje ljudi je neophodnost za svakog čovjeka a ovo se radi samo čistom savješću a ne tvrdoglavostu.

I iako imamo skeptične note, poruka u cijelosti ostaje optimistična da nam pojasni da jedno zdravo društvo može se postići samo kroz visoke ljudske vrline i ljubavi prema Bogu Svevišnjem.

Za ružu koja mi je ispred prozora

Ružo puno mirisa
Cvijet si za ljubav
Srce mi uvijek pobuni
Tom prijatnom ljepotom.

Kakva nesreća o pusti cvijete
Nekad će zima stići

*On kišom i snijegom
Tvoje će latice smrznuti.*

*Ali ja ču te uvijek voljeti
Pod lišćem ču leći
Tvoju ljepotu osjetiti
Ah suzama ču te sada oplakati*

*Suze koje se za ljubav ljuj
Znaj da ne idu uzalud
Poklon su za ljepotu
Što veliki Bog daruje.*

U prvoj strofi govori se o ruži kao posebnom cvijetu rijetke ljepote, pri-vlačnomjakom aromom koja smiruje dušu. Ruža je simbol ljubavi kojim se bez sumnje simbolizuje Pejgamber Muhamed (s.a.s.). Miris ruže je miris koji donosi ljubav prema Pejgamberu/proroku. Osjeća se jedna vrsta razočarenja pošto će zimsko doba sa kišom i snijegom, oštetiti latice ruže, ali i pored toga ruža će sačuvati svoju ljepotu. Autor pokazuje da nezavisno od toga opet će voljeti ružu i zbog sažaljenja će plakati, ali njegove suze su dar za ljepotu koja dolazi od Boga. Ljubav prema Muhammedu (s.a.s) je i ljubav prema Bogu i ljubav prema Bogu je i ljubav prema Muhammedu (s.a.s). Za posljedicu, i ruža ima jednu posebnu simboliku. Čovjek daruje cvijeće za njegovu ljubav, zato i ljubav prema Pejgamberu je ljubav koja stoji iznad svih ostalih.

U pjesmi o jeziku, on se jasno izjašnjava o funkciji i posljedicama koje on ostavlja u životu čovjeka.

*O jeziku,jadni jeziku
Goli i bez kože
Ti otvori sve rane
Koje se ne otvorise nikad...*

«*Siromašni jezik*» je jadni jezik, delikatni jezik od koga očekuješ i dobro i zlo, i ispravke i propasti. Jezik je sam samcat bez zaštite. Dovoljno je komandovati ga mozgom i odmah će odraziti čovjekov pogled na svijet, bio on pozitivan ili negativan. Jezik je bit društva, most spajanja i ljudskog komuniciranja pomoću kojeg možemo izgraditi zdravo društvo, isto tako možemo ga odvesti u ambis. Način izražavanja čovjeka je govor jezikom i ovo postaje još plodono-sniji samo onda kada mi kontrolišemo naše misli i naš razum oko određenih

situacija. Jedna teška riječ, puštena nekontrolisano, uzrokuje mnoštvo sukoba između ljudskih rodova, kako sam autor ističe u stihovima:

*O jeziku, jadni jeziku
Što zboriš riječi bez razmišljanja
I bivaš kao zmija
Što bacaš otrov i jade.*

Ovako teška riječ se upoređuje sa zmijskim otrovom što razara ljudsku dušu. Zato čovjek se mora pokazati pažljivim i bez sumnje stavlja u službi zdravu logiku kada odlučuje da počne komunikaciju. Ko se pokazuje pažljivim u ovom pravcu, zna sebi osigurati mjesto u društvu i postaje voljena i prihvativljiva ličnost. Ovako on dobija i Allahovu ljubav.

Isto tako još jednom se poziva jezik i saopštava mu se kakav mora da bude:

*Što ne bivaš slatkorečiv
Kakav i treba da budeš
Mirnoćom i dobrotom
Obradovati srce svakom».*

Slatki način razgovora je ključ zdravog komuniciranja pošto je sam Poslanik Muhammed (s.a.s.) rekao: „I osmijeh je sadaka“, dovoljno je da se prema drugome ponašamo primjerno i kulturno i sve što ćemo tražiti siguran sam da ćemo postići. Blagost i dobrota su dva podsticajna elementa ovog puta. Čovjek ima zadatak da zbližava drugog blagošću a ne grubošću. Da bude ljubazan i iskren i da pokuša razumjeti njihovo značenje. Na kraju krajeva, zajednički jezik je kada su srca jedno sa drugim.

A koji su karakteristični elementi njegovih rukopisa:

Još iz početka pa do kraja odmah nam pada u oči upotreba veoma jasnog i razumljivog gegijskog dijalekta, što pokazuje da je autor ostao vjeran jeziku vremena.

Njegova poezija je tečna u svom stilu, karakteriše se strofama od četiri stihova, pravilnom rimom i riječima od dva i više slogova.

Tretirana tematika je sveobuhvatna, što pokazuje da autor ima široku viziju i da je dalekovidan.

U stilskom aspektu susrećemo se sa jednom vrstom kritike, gdje ne ne-

dostaju ni pesimističke note o raznim problemima toga vremena. Ipak, ovo podrazumjeva da se kod autora javlja uznemirenost, koja traži da se podijeli sa čitaocima i kroz ovaku uznemirenost traži da nađe riješenja.

Autor je upotrijebio konkretni jezik sa jasnim svjedočenjima o Stvoritelju vasione i Njegovom odnosu sa ostalim stvorenjima.

Posebno mjesto autor daje čovjeku jasno prikazujući njegovu poziciju na ovom svijetu i zadatke koje ima kao individua. Pomoću stilskih figura kao uzvika, anafore i poređenja, on prodire duboko u ljudsku misao razjašnjavajući razlog njegove egzistencije na ovom svijetu.

Kod navedenih stihova primjećuje se uticaj koji je autor imao i od djela velikih preporoditelja, kao braće Frašeri ili Fište. Kroz njegov životopis saznaјemo da je on bio veoma dobar poznavalač doba Preporoda, i djela velikih autora toga vremena i ne samo to, već je znao vrlo dobro i stranu književnost.

On je dalekovid dotakavši se jedne od najosnovnije stvari društva, vaspitanja mладog naraštaja, dajući nam i jasna rješenja kako možemo dostići jedno zdravo društvo. On ističe neophodnost očuvanja vrijednosti porodice pošto edukacija mладog naraštaja počinje još od porodice, dodajući da od jedne zdrave porodice imamo zdravo društvo i za posljedicu i novo vaspitano pokoljenje.

Kanači naglašava da je ključ komuniciranja između ljudi tačna i prava upotreba jezika. On traži da čovjek bude sladak u razgovoru sa drugim i da izmjeri riječ prije izgovora. Ovako on ističe da riječ ima značajnu težinu i ne može se tretirati kao nešto obično. Znao je majstorski upotrijebiti jezik i zato je primljen od široke mase naroda kao jedan pravi govornik.

Šejh Kanači pojavljuje se čistog i humanog duha, kao čovjek koji predstavlja visoke ljudske vrijednosti i vrline i ovo traži da podijeli sa islamskim umetom. On upozorava ljude da jedini put spasenja od strasti vremena i ono što te vodi ka sreći je bez sumnje prihvatanje ovih vrijednosti i pokornost prema Stvoritelju svemira.

On voli ljepotu pošto i Bog volji ljepotu. Zato on pjeva prirodnim ljepotama, zavičaju, njegovoj voljenoj domovini koja je izvor nadahnuća za njega. Rodoljubiva svijest pratila ga je do posljednjih trenutaka njegovog života.

Ljepota koja govori je simbol ljubavi i ponosa, ona je ruža čijom aromom čovjek osjeća sebe veoma blizu Proroka. Njegova mudrost izlazi na vidjelo kada on obećava da će voljeti ovaj cvijet toliko lijep iako će u zimu on propasti. Ovdje on daje trajnu poruku: čovjek mora biti pored onog što volji, kao u dobrom tako i u lošim danima.

Pravi je put onaj koji je odredio Kur'an i djelo Muhammeda (s.a.s). On svjedoči da je ostao vjeran ovom putu pošto svaka usluga ka dobroti bio je u sebi obožavanje i za ovo se osjećao ponosnim.

Mnogobrojne su poruke koje se mogu izvući iz ove istorijske figure pošto je djelatnost Šejha Kanačića bila opširna i višestrana. Proučavanje jedne takve figure daje čovjeku snagu i volju da traži i otkriva nešto više od ovog tajanstvenog svijeta, kako i sam autor Kanačić naziva svijet u kojem živimo.

Kroz ove stihove ponovo smo se za kratko vratili istoriji i razumjeli smo da čovjek ostaje tjesno vezan za mjesto gdje je odrastao i koje je omogućio da bude neko u životu. Pravo vaspitanje čovjeka bilo je i ostalo duhovno i moralno vaspitanje. Zadatak koji ono vrši u životu i sve dok ova djela budu pozitivna i dobromjerne ostavljaju tragove u istoriji služeći njihovim pokoljenjima.

Takav je i Šejh Tahir Kanačić, čije je djelo ostavilo vidne tragove u istoriji i danas služi kao osnova edukacije za novu generaciju.

2017.
Pmeis.

Gëzim Puka

„Sivjet nuk ra dëborë“ (Ove godine nije pao snijeg) një tregim me natyrë poetike

Përkhim i veprës së autorit shkodran Skënder Temali në Mal të Zi përbën një ngjarje për dy letërsitë fqinje. Është e natyrshme që çdo përkthim në gjuhë të huaj është një ngjarje jo vetëm për një autor, por edhe për sistemin letrar në përgjithësi, në të gjitha nivelet e tij: lexues, kritikë, përkthyes. Jo shumë kohë më parë, më ra rasti të marr pjesë në promovimin e një libri të një autori të spikatur të letërsisë malazeze Zyvdija Hoxhiq, i cili vinte për lexuesin tonë nga përkthyesi, Dimitrov Popoviq, që e vërejmë edhe tek ky libër që kemi marrë në dorë në rolin e redaktorit, i titulluar: „Sivjet nuk ra dëborë“ (Ove godine nije pao snijeg).

Vëllimi i Skënder Temalit në shqip është: “Metamorfoza e inxhinier Brunos”, ku është përfshirë edhe tregimi “Sivjet nuk ra dëbore”. Ky emërtim më duket se është zgjedhur me të drejtë nga përkthyesi për t'i dhënë titullin gjithë vëllimit, pasi edhe në pikëvështrimin tim është një nga tregimet më të qëlluara të këtij autori.

Ajo që bie në sy në krijimtarinë e Skënder Temalit është gjallëria e stilit të tij, si dhe një zotërim mbresëlënës i teknikës së tregimit të shkurtër. Në krijimet e tij më të mira vërehet lakonizmi, kompozicioni i ngjeshur, dramaticiteti, vërtetësia e tonit, zgjidhja e beftë, plazmimi i figurave njerëzore, mjeshtëria në dhëni e peizazhit, zotërimi i detajit të gjetur, të bukur e domethënës. Mbase në këtë arritje ai është ndikuar edhe nga Mopasani apo O'Henri autorë të spikatur të këtij lloj tregimi në nivel botëror. Mopasani shprehej: “Kur shkruani diçka jepini të gjitha detajet. Detajet nuk duhet të konsiderohen të parëndësishme. Përkundrazi gjëja më e rëndësishme është detaji, sepse tema mbi të cilën po shkruajmë libra mund të përmblidhet në disa faqe, ndërsa detajet janë të pafundme”.

Me ngjan se në këtë linjë është edhe autor i ynë, i cili e ka këtë vokacion përkëtë lloj rrëfimi, sidomos tek "Sivjet nuk ra dëborë". Mund të them se struktura e këtij tregimi është tipi i një thurjeje tradicionale, ku fabula strukturohet sipas një subjekti përmes disa fazave që rrjedhin dhe ku është e mundur të individualizosh kalimet e mëposhtme nga njëra rrethanë në tjetrën. Ngjarja që paraprin është: vdekja e prindërve të djalit dhe motrës së madhe. Situata fillestare - djadi i mbetur jetim po rritet nga gjyshi i moshuar, që kujdeset me një përkushtim të jashtëzakonshëm. Hyrja në rrëfim e malësorit me qeleshe të bardhë, Ndue Huta, dhe dëshira e djalit ta shohë dëborën, që nuk e ka parë kurrë. Pra kemi një takim dhe një kërkim të **objektit të dëshiruar**. Peripecia vijon me paraqitjen e kësaj dëshire të ethshme dhe mosrealizimin e saj nga gjyshi, i cili ka frikë ta dërgojë djalin në një zonë malore, ku mund ta shohë dëborën. Ai ka frikë për shëndetin e djalit. Pika kulmore, aty ku tensioni arrin maksimumin, është vdekja e gjyshit në natën kur djadi priste të binte dëborë. Zgjidhja është e trishtueshme, pasi djadi humbet edhe gjyshin, por nuk arrin të shohë as dëborën. Kumbulla në oborr është mbuluar nga lulet e bardha të pranverës, të cilat djalit i duket si dëborë. Kjo finale është tronditëse përdjalalin, i cili imbytet në vaj, deri në momentin kur në shtëpi vjen për ngushëllim malësori Ndue Huta.

Herói është djadi, antagonisti duket se është një fenomen natyror, siç është dëbora që nuk po bie. Ajo është dhënë në nivelin e një simboli me kuptimin paqes që ëndërron djadi. Dëbora është lumturia e djalit. Pra mungon antagonisti njeri. Aktanti ndihmës është Ndue Huta, malësori, i cili ka kërkuar ta mundësojë dëshirën e djalit, por ndihmës është edhe gjyshi që vdes dhe nuk ndihmon dot më askënd. Tregimi ka ngjyresa poetike dhe ngarkesat emocionale të një tjetër tregimi që m'u ndërmend, pikërisht "Gjethja e fundit", një nga tekstet më të mira letrare të shkrimittarit amerikan O'Henri.

Ky rrëfim në dukje realist nuk imiton realitetin, ai e krijon atë. Desha të përqendrohesha pikërisht tek çështja e domethënies. Si na shpie ky tregim i shkurtër i Skënder Temalit në ndërtimin e një universi imagjinari? Cilat janë ato aspekte të tekstit që përcaktojnë ndërtimin, të cilin e përftojmë gjatë leximit dhe përdjalilin na shërbejnë fjalitë referenciale që në hyrje të tij?

Citoj:

"- Gjyshi, kur të bjerë borë a do ma bësh burrin prej bore?

Plaku i përkëdhel flokët dhe mbase në ato çaste, mendon se sa bukur do të dukej kristali i dëborës në kaçurrelat e tij"

Pasi e kemi përfunduar së lexuari këtë tregim, natyrshëm e lëmë imagjinatën tonë "të punojë", duke përtypur informacionin e marrë falë pyetjeve të tipit: Deri në çshkallë dhe ç'mënyrë paraqitet me besnikëri përshkrimi i universit

fëmijëror? Pse dëbora është objekti me vlerë për personazhin fëmijë? Cila është domethënia e dëborës që autor i rrëfen?

Imazhit mendor të ndërtuar nga lexuesi do t'u shtohen përgjigjet e këtyre pyejeve. Nëse konsultohen fjalorët e simboleve në letërsi, do të vërehet se dëbora është parë në rrafshin kuptimor të dlrësisë. Figura simbolike e dëborës është krijuar me mjaft poezi në këtë tregim. Dëbora është parë si e paqtë, e pastër, e dobishme dhe jo si ajo migjeniane, bukuri që vret. Kjo është bukuria e jetës që presim. Është tregim me natyrë poetike, për sa kohë figurën qendrore apo objektin me vlerë e ka të një natyre simbolike. Simboli i dlrësisë së dëborës, edhe ky na ngjaka si një fakt universal, ndaj nga autor i është dhënë në formën e objektit me vlerë brenda një programi narrativ.

Citoj: “*-Burrat nuk qajnë! – se kush tha.*

Djali e ndjeu veten burrë. Edhe hallë Blerta i kish thënë se ish rritur e do priste në odë me burrat. Se kështu e respektonte gjyshin që e kish dashur aq shumë.

Dikush, nga burrat, e shikoi vëngër atë që foli. Djalit nuk i duhej përmendur loti, se kishte rrezik të shkrehej në vaj të papërbajtur. Dhe si për të dashur të ndërronte rrjedhiën e bisedës, tha, ashtu më kot:

- Interesant, sivjet nuk ra dëborë.

Kaq u desh që djali të mos e përbante veten. Se atë mëngjes, nisën edhe atij t'i lindnin dyshime se ajo bardhësi mbi kumbull nuk e kishte emrin dëborë.

Qante me afsh sa i cburrëroi të gjithë sa ishin në dhomë. Po kjo nuk zgjati shumë, pasi u ndjenë hapat në oborr, dikush po vinte për ngushëllim, djali u ngrit dhe rrëmbimthi bëri të dalë nga dhoma. Nuk ishte mirë që dikush ta gjente duke qarë në dhomën e burrave. Po në korridor desh u përplas me një burrë me qeleshe e me mustaqe të mëdha. Qe shoku i gjyshit, Ndue Huta”.

Një tjeter aspekt që desha të vërej duke iu referuar edhe copëzës së mësipërme është edhe shkallëzimi kohor i foljeve. Ngjyrimet që merr rrëfimi në këtë tregim përcaktohen edhe nga alternimi i foljeve brenda vetë kohës së shkuar.

Nënvisojmë foljet: *ndjeu, ish rritur, respektonte, kish dashur, shikoi, duhej, kishte, të ndërronte, përbante, cburrëroi, u ndjenë, vinte, u ngrit, bëri, ta gjente, u përplas, qe*

Autori mbërrin të bëjë një thyerje të tillë të rrëfimit duke kaluar nga e pakryera tek e kryera e thjeshtë dhe nga kjo e fundit tek më se e kryera, duke krijuar mundësinë e vështrimit në retrospektivë të ngjarjeve. Kapërcimet kohore krijojnë përshtypjen sikur rrëfimtari di gjithçka edhe për të kaluarën, të cilën e afron në momentin kur i duket e arsyeshme. Kështu ai mbërrin të thellojë

nëntekstin filozofik të veprës, që është njerëzorja. Ai zgjeron vështrimin e lexuesit në thellësi të viteve, motivon veprimet e brendshme dhe të jashtme të personazhit të gjyshit. Na duket se ndërtimi i një figure të tillë simbol fsheh edhe dëshirën pér ta zgjeroar akoma më shumë lidhjen kuptimore filozofike të tregimit. Ndaj çuditërisht në këtë prozë, le ta quajmë poetike, gjej edhe një shoqërim me një proverb të lashtë: "Asnjë flok dëbore nuk bie ndonjëherë në vendin e gabuar". Tregimi ka kombinuar një fenomen meteorologjik si dëbora me dukurinë e subjektivitetit njerëzor, që na udhëheq drejt çështjes së vlerave pér ngjarje të së kaluarës dhe gjykimeve që ne përpinqemi të bëjmë rreth tyre. Në këtë mënyrë dëbora që bie na paraqitet si refleksion pér jetën tonë dhe rrjedhshmërinë e saj.

Citoj: "*Pemët e kopshtit janë ende në agoni në lindjes. [...] Plaku e kuptoi që nuk bëri mirë që ia ushqeu më shumë endrrën e tij, por fjala e nxjerrë nuk kthehet mbrapsht. E pra kishte kohë që punonte pér të kundërtën, që djalin ta afronte tek e vërteta... Edhe ajo ideja e dikujt që djalit të mos ia thoshin të vërtetën e aksidentit të prindërve e të së motrës nuk i qe dukur aq e përshtatshme, por në momentin e kabit e në ditët më pas nuk pati mundësi të ndërronte marrëdhëniet me të nipin, edhe pér të vërtetën*".

Në tregim dëbora e mosqofshme, si objekt me vlerë, zëvendësohet në finalen e tregimit nga malësori kelmendas, Ndue Huta. Fëmijës nuk i realizohet dëshira e ethshme ta shohë dëborën, por mbërrin të takohet me mikun kelmendas të gjyshit, që është një tjetër simbol i dliresisë shpirtërore tradicionale të shqiptarit. Ma merr mendja se kjo vepër e kalon provën e komunikimit me një sistem të huaj letrar, pér vetë analogjitë sociale që mbart në përbajtje, si dhe në pikëpamjen e referencialitetit të një njëmendësie rajonale të trazuar, që i referohet sistemit letrar dhënës dhe pritës.

Autori duhet përgëzuar edhe pér qëndresën e tij këmbëngulëse në bastionin e trillueshmërisë, që është tipari më i rëndësishëm i tekstit letrar, si dhe pér ikjen e qëllimshme nga memoristika, që po karakterizon shpesh e më shpesh botimet më të fundit.

Prof. dr Draško Došljak

Zbornik o djelu Zuvdije Hodžića

(„Mediteranac s Prokletija”, Djelo Zuvdije Hodžića
u književnoj kritici, Crnogorska akademija nauka
i umjetnosti, Podgorica, 2018)

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti priredila je (urednik Pavle Pejović) zbornik radova povodom obilježavanja sedamdeset pet godina života i pedeset pet godina stvaralaštva književnika Zuvdje Hodžića. Činjenica da je Hodžić „originalna, snažna stvaralačka ličnost, u literaturi poznat kao pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor putopisa, novinar, kao i likovni stvaralač“ opredijelila je i strukturu ovoga zbornika.

Akademik Zuvdija Hodžić je rođen 1943. godine u Gusinju. Učio je gimnaziju u Beranama. Od 1962. godine živi u Podgorici, gdje je radio ka novinar u „Titogradskoj tribini“, a zatim u Domu omladine „Budo Tomović“. Završio je Filozofski fakultet u Prištini. Bio je urednik „Titovog pionira“, zamjenik direktora i glavnog urednika INDOK- CENTRA i „Titogradske tribine“, zamjenik glavnog urednika „Stvaranja“, predsjednik Skupštine Republičke zajednice kulture Crne Gore, poslanik u Skupštini Crne Gore, predsjednik Upravnog odbora Centra za iseljenike Crne Gore. Predsjednik je SUBNORA-a i antifašista Crne Gore, glavni urednik časopisa „Kod“, akademik CANU.

Zuvdija Hodžić ima status Istaknutog stvaraoca u kulturi. Objavio je knjige: „Na prvom konaku“ (poezija), „Gluva zemlja“, „Neko zove“ (pripovijetke, „Gusinjska godina“, „Davidova zvijezda“, „Svi moji“ (romani), „Jedan dan života“ (putopisi, reportaže), „To je to“ (esejistika). Zastupljen je u lektiri za osnovne i srednje škole.

Dobitnik je nagrada: Trinaestojulska nagrada, „Miroslavljevo jevanđelje, Pero „Čamila Sijarića“, „Stefan Mitrov Ljubiša“.

Imao je više samostalnih izložbi crteža i grafika. Objavio je monografije crteža i zapisa „Podgoricom starom“ i „Otkrivanje zavičaja“.

U ovom zborniku, „Mediteranac s Prokletija“, (314 str), pored predgovora i pogovora, zastupljena su sljedeća poglavlja: „Gusinjska godina“, „Davidova zvijezda“, „Neko zove“, „Svi moji“. Iz pera poznatih književnih teoretičara, kritičara i književnika proistekla su 43 ogleda, studije, odabrana za ovu priliku, a koji iz različitih uglova sagledavaju književno stvaralaštvo akademika Hodžića.

U cjelini ove knjige „Umjesto predgovora“ odabранe su tri studije autora: Jaša Redžepagića, Jevrema Brkovića i Gojka Antića. Akademik Redžepagić ističe da je „nepobino i mnogoliko značenje (književno-estetsko, jezičko, historijsko, nacionalno, multietničko, naučno, psihološko, općekulturalno, obrazovno, moralno) Hodžićevih romana, pripovijedaka, poezije, putopisnih reportaža, i drugih priloga, čija vrijednost nije u njihovom broju, već prije svega u njihovoj veoma kvalitetnoj i uspješnoj umjetničkoj upečatljivosti, u uobičajnosti i rezultatu, u živoj i poetičnoj analizi, originalnom pristupu i osobenoj tematiki kojom se već nekoliko decenija bavi, a svakako i u izuzetnoj jezičkoj invenciji i ukupnosti fraza i izraza.“ Književnik Jevrem Brković napominje da je „roman velika matura svake literature, za svakog pisca je roman, uspjeli naravno, triumfalna kapija kroz koju se ulazi u nacionalnu literaturu. Na žalost, takvih je kapija u savremenoj crnogorskoj literaturi malo, svega nekoliko. Ova Hodžićeva kapija je jedna od Jajtrijumfálnijih u našoj književnosti“. Književni kritičar Gojko Antić potrtava da „s merom posebnog ukusa i osećaja Hodžić će u svojoj prozi uspešno koristiti narodni melos i mudrost. Kada je u pitanju jezik i stil treba posebno istaći piščev osjećaj za jezičku meru i funkcionalnu upotrebljivost jezika u saobražavanju i svodenju motiva i tema, napokon i same kompozicije i strukture pripovedaka i romana“.

Cjeline ove značajne knjige naslovljene su, upravo, kao i neka od književnih djela Zuvdije Hodžića. U prvom poglavlju – „Gusinjska godina“ sabrano je šest eseja: Vidan Arsenijević – Hronika zabite kasabe; Branko Jokić – Čovjek u vremenu, vrijeme u čovjeku; Radoslav Rotković – Roman za studiju; Velimir Visković- Ironijska slika orijenta; Slavko Lebedinski – Od predanja i jave i Ivan Nikolaidis – Gusinje usred kosmosa.

O Hodžićevom romanu „Gusinjska godina“ akademik Radoslav Rotković je u svom osvrtu zapisao: „Hodžićev roman Gusinjska godina može da se studira. Zadivljuje način kako je autor tu materiju iznijansirao smisaono, stilski, leksički, kompoziciono, kako je spleo ljudske subbine u čvor, kako je iz stranice u stranicu, uvijek nanosio nove neobične likove i kako su oni upotpunjivali sliku Gusinja u prelomnom vremenu; kako je sve to orkestirano kao simfonija vihara, zbumjenosti, krikova i ljepote“. Branko Jokić, pak, u svojoj studiji podvlači da „Hodžićevi junaci nijesu na ratnom poprištu, ali su uvijek u sukobu s nevidljivim silama, u udesu. To ih na osoben način aktivira i tu treba tražiti žarište njihove orijentalno-istočnjačke filozofije i slijediti trag dijela stvaralačkog postupka autora, u kojem je, kako bi rekla Isidora Sekulić „tihim stanjem“, ispoljio neobičan naratorski dar da u slici životnog šarenila odgonetne one ključne tajne, ključne momente, koji čovjeka podstiču, zbog kojih se svjesno ide u poraze, u smrt, ali bivaju neotkriveni, na čitavom putu od života do smrti“.

U drugoj cjelini zbornika sabrani su ogledi o Hodžićevom romanu „Davidova zvijezda“. Tu su ogledi autora: Sretena Asanovića, Tatjane Đurišić-Bečanović, Huseina Bašića, Envera Kazaza, Božene Jelušić, Rajka Cerovića, Hasnije Muratagić-Tune, Maje Grgurović, Ethema Mandića, Radoslava Rotkovića, Marka Špadijera, Vukice Martinović, Sofije Kalezić-Đuričković, Safeta Sijarića i Pavla Goranovića.

Tatjana Đurišić-Bečanović o romanu „Davidova zvijezda“ veli: „ Semantički sistem romana raščlanjuje se na dva opozitna polja na čijem se sukobu, ali i dijalektičkom jedinstvu, temelji modelovani univerzum, pa jedan semantički niz čine: istorija, dokument, nasilje, stvarnost, besmisao, a drugi; priča, fantastika, iracionalno, san, istina, smisao. Svijet ovog romana građen je ukrštanjem realnog i fantastičnog, istorijskog i mitskog, ljudskog i herojskog, kao i preplitanjem istorijskog vremena i mitske sivevremenosti“.

„Pisan prvo“, kaže Rajko Cerović, „kao porodična hronika, zatim kao jedna vrsta atipičnog istorijskog, pa političko-socijalnog romana sa ključnim akcentom na mitsko četrdesetosmaško stradanje, zatim kao simbolična hronika jedne granične varoši u dužem vremenskom segmentu, i konačno kao roman o vlastitoj poetici, odnosno autopoetičkom viđenju njegovog nastajanja – Da-

vidova zvijezda svojom multižanrovskom prirodnom, bogatstvom umnoženih pripovijednih perspektiva, rastresitom dramaturgijom međusobno visoko osamostaljenih storiјa, kao i inovantnom kompozicijom, književno zraći u više pravaca, nudeći prostorno polje za nova i inspirativna tumačenja“.

U romanu Davidova zvijezda, „Zuvdija Hodžić“- piše Hasnija Muratagić-Tuna, „još i jačom snagom i umijećem ispreda sebe riječima, izvlači iz riječi mnogo više od onoga što one same po себи pružaju. Kombinirajući ih u različitim kontekstima daje im posebnu značenjsku punoću, otkriva nevidljivom oku njihove nepristupačne značenjske prelive što „Davidovu zvijezdu“ čini poet-skim djelom, s posebnim umjetničkim ustrojstvom“.

U poglavlju „Neko zove“ ovoga zbornika Borislav Jovanović veli: „Sinonim Hodžićeve literature, upravo je priča. I to priča u priči, priča o priči, priča koja se ponavlja, priča koja traje i kad presuše svi njeni izvori. U slučaju ovog pisca može se govoriti o zovu priče kao vječitom zovu osam zavičajnih, mitskih voda čijeg gledanja i slušanja nikad nije dosta. U izvoru svog pripovijedač-kog koncepta Hodžić nije lutao skoro ni jednog trenutka. Rješenje je našao u sopstvenoj literarnoj intuiciji, u pripovjedačkom iskustvu najboljih domaćih i svjetskih pisaca i u misteriji predanja“.

Ethem Mandić ističe da „Zbirka pripovjedaka Neko zove je riječ, muzika, umjetnost koju kad jednom pročitate i poslušate nećete nikada više zaboraviti, i kao u priči „Igra“ od nje nikada nećete moći da se odvojite i pobegnete. U njima ćete naći uzbuđenje i zadovoljstvo što svaka prava umjetnost treba da vam ponudi“.

U ovom poglavlju je i esej akademika Sretena Perovića koji primjećuje da „Zuvdija Hodžić izgrađuje tkivo svoje priče raskošnim jezikom, s kolokvijalnom dozom orijentalizama, uz suptilnu analizu stanja svijesti svojih junaka i mnoštvo istorijskih detalja koji doprinose jasnijoj slici o socijalnoj sredini, vremenu i dramaturgiji zbivanja kao predmetu osobene autorove narativne strategije“.

Književnik Bogić Rakočević u svom prikazu na zbirku „Neko zove“ zaključuje da: „Egzotični svijet Hodžićevih priča, osim upečatljivih životopisa i situacija koje uzrokuje protivurječna čovjekova priroda, obiluje raznovrsnim životnim

manifestacijama u kojima konfrontirani likovi lako prave izbor između alternativa. Taj svijet je, obično, povezan s uzvišenom etikom, ili onom vrstom ljudskosti koju je u svojim djelima ovjekovječio Marko Miljanov“.

Pored navedenih autora, u ovom poglavlju zbornika zastupljeni su i prilozi sljedećih autora: Sulja Mustafića, Hasnije Muratagić-Tuna, Vlatka Simunovića.

Poglavlje „Svi moji“ je posljednje u zborniku o djelu Zuvdije Hodžića. Autori zastupljenih ogleda, prikaza i eseja su: Milorad Pustahija, Lena Stefanović Rut, Maja Grgurović, Rajko Cerović, Balša Brković, Jelena Bašanović-Čečović, Ethem Mandić, Nehrudin Rebibić, Bogić Rakočević, Vedad Spahić i Miraš Martinović.

U svojoj studiji „Literarno „sve“ u romanu Svi moji“ Maja Grgurović zaključuje: „Da je Zuvdija i u ovom svom romanu uspio inkorporirati različite vrste romana, u skladu sa postmodernističkim duhom stvaranja kojem i pripada kada je u pitanju određivanje djela putem epohe u kojoj je nastalo. Hodžić se u romanu „Svi moji“ pokazao kao ingeniozan pisac, svjestan svog stvatalačkog uzleta i mogućnosti da slojevitošću teksta doda više značnost. Hodžić je uspio da sve elemente postmodernističkog romana, ali i klasičnog romana „upije“ u svoj stvaralački opus i tako stvori još jedno književno tkanje koje je vrijedno visokog mjesta na crnogorskoj književnoj mapi.“

Jelena Bašanović- Čečović u svojoj lingvističkoj studiji ističe „da je Hodžićev roman i jezička umjetnina, sa posebnim načinom organizacije i korišćenja jezika, a pisac majstor svog zanata koji vješto postupa sa jezikom“.

„U knjizi Svi moji, svi su naši“ – kaže Miraš Martinović – „ To je ono što je uzdiže na najvišu estetsko-etičku ravan. Hodžić je pisac visokih estetskih, i etičkih dometa“.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti je zbornikom „Mediteranac s Proletarija“, posvećenom akademiku Zuvdiji Hodžiću, iskazala zasluženo poštovanje prema književniku Hodžiću i njegovom djelu. Studije i ogledi o Hodžićevom djelu, koji su zastupljeni u ovom zborniku, a čiji autori su eminentni stručnjaci iz oblasti nauke i književnosti, svjedoče da književno djelo Zuvdije Hodžića pripada samom vrhu naše savremene književnosti.

Hasnija Muratagić-Tuna

SJENE – nova zbirka pjesama Seada Redžepagića

Okreneš li leđa suncu, vidjet ćeš samo svoju sjenu.

(*Pjesnik i pjena*, Halil Džubran)

Sead Redžepagić je poznat kao univerzitetski profesor medicinske struke, ali i kao pjesnik. Objavljinjem svoje prve zbirke pjesama najavio se kao darovit pjesnik. U rasponu od dvadesetak godina objavio je pet zbirki pjesama: *Lejlin dnevnik*, *Ne šaraj mi po tišini*, *Dova za Bosnu*, *Sarajevska priča*, *Istina*, i šest slikovnica. Autor je prve bosanske slikovnice. Veliki broj njegovih pjesama muzički je obrađen, a neke se nalaze u čitanci za niže razrede osnovne škole.

Pred nama je Redžepagićeva nova zbirka s vrlo interesantnim i jednostavnim ali veoma sugestivnim naslovom – SJENA (BZK Preporod, Sarajevo). U njoj se primarno čita poruka ljudskog dostojanstva. Dominira osjećanje neizbjegnosti i nepovratnosti. Po motivima i jezičkim postupcima bitno se ne razlikuje od prethodnih zbirki. Ponovo je u pitanju lirska zapis o običnim stvarima, ali samo na prvi pogled. Zbirka otkriva pjesnika zatvorenog u sebe, savršeno svjesnog da se smrću završava hod svakog čovjeka, i pjesnika kojemu je očito pjesma najbolji način slobodnog izražavanja. Brojne pojave Redžepagić sjenči lijepim pjesničkim jezikom, a naročito one o prolaznosti i vječnosti. Iz pjesama izvire snažna emocija, uvjerljiva pjesnička energija, što kazuje da je Redžepagić ušao u srčiku onoga o čemu pjeva, tj. u inspiracijski izazov. Zato je pronašao prave riječi, one moćne, pa se čak i u nježnim stihovima krije snažna žestina. Svaka riječ je značajna i podešena da služi umjetnosti. Ritam pjesama je gotovo identičan. Čini se da pjesme lagano pripovijeda, ali kad hoće nešto da istakne, lijepo zastane i tako skrene pažnju na detalj o kojem pjeva.

*Znao sam da govorim
Znao sam da se ljutim
Postao sam mudar
Naučio sam da šutim
(Mudrost, str. 50)*

Pjesme karakterizira suptilan i sugestivan umjetnički izraz, zgušnut i kompleksan. Putem jednostavne forme izražava svu složenost umjetničkog svijeta i ljepotu riječi. Redžepagić je vrlo uspješno uspostavio korelaciju između emotivnih i obličkih elemenata. Na formalnom planu pjesme su sažete i reducirane, prave minijature, s gotovo istim brojem stihova. Najčešće s jednim ili dva katrena, ukrštenim rimama i određenim ritmom. On ima vlastiti poetski govor. Nedorečenost je opće svojstvo pjesama. One su otvorene za raznovrsna tumačenja. Puno toga kazuje samo u nagovještaju i time dopušta čitaocu da pjesmu tumači na sebi svojstven način. Riječi previše ne ukrašava. Kao da slijedi Rumija, koji je govorio da se pouka zaboravlja kada se riječi mnogo ukrašavaju. Mudrost je data samo onima koji se klone suvišnog govora. U Redžepagićevim pjesmama nema ničeg suvišnog, ali ima previše mudrog. Ekonomičnost izraza svojevrsno je stilsko sredstvo, njim se onemogućava slikovitost a razmahuje misaono-estetska zrelost.

Pjesme Seada Redžepagića su iskreno suočavanje sa samim sobom, sa onim što tiši svakoga od nas: sa malim životnim radostima i stalnom svijesti o smrti, o iščeznuću i neminovnom kraju svakog živog bića.

Čime je zaokupljen pjesnik i o čemu pjeva može se vidjeti iz samih naslova (*Kompjuter, Kružnica, Sjena, Krug, Iskustvo, Tišina, Žurba, Ljubav, Limun, Zabluda, Čišćenje, Dunjaluk, Prohtjevi, Zalazak, Nafaka, Propast imperije, Žena, Rastanak, Znatiželja, Vukovi, Interes, Grijesi, Politika, Prema ušću, Mjera, Tevhid, Vjera, Oprez, Molba, Zavođenje, Pohlepa, Promašaj, Grijesi, Račun, Armanov osmjeh, Opažanje, Žene, Starost, Znanje, Pčela, Ostavština, Imetak, Mudrost, Prolaznost, Saznanje, Smrad, Pobjednik, Povratak, Kuće, Ravnoteža, Uspomena, Poraz Aleksandra Velikog, Spoznaja, Pohlepa, Završni račun, Mrak, Energija, Sjećanje na Dubai, Dozrijevanje, U mom srcu, Rodna kuća, Sjećanje*,

Skica, Metar). Malo pjesama je pjesnik naslovio riječima s apstraktnim značenjem, najveći broj naslova dolazi iz svakodnevnog komunikativnog govora.

Kao što vidimo, Redžepagić prvom pjesmom u zbirci svjedoči o pošasti savremene civilizacije. Pita se zašto se danas svi s kompjuterom druže, i zašto onda mozak služi. (*Kompjuter*, str 5) Posljednju pjesmu *Metar* završava stihovima: *Sve što steknes u životu/Na kraju se briše*.

Moglo bi se pomisliti da Redžepagić najčešće pjeva o sasvim običnim sitnicama. Međutim, one su samo polazišta za duboko misaonu sadržinu kojom je zaokupljen. Svaka pjesma ima dubok smisao iako je nastala na temelju realne motivacije. On zapravo pjeva o „onome tamo“, gdje zvuka nema. Riječ je o autentičnoj poeziji, o nadarenom pjesniku koji kratkim pjesmama otkriva, tačnije samo nagovještava svoj doživljaj svijeta i života u kojem nema istinske pravde, ali ima prave ljubavi. Pjeva o nejasnom omotaču tištine i noći, o prostoru nesigurne stvarnosti. Po prisutnosti motiva jasno se da zaključiti da je čovjek vjere. Ima snažnu potrebu da svoj odnos prema životu i smrti uskladi s Božijom voljom, ne iz straha, već iz poštovanja i vjere da je to jedini pravi put do savršenog mira i sreće. Njegova je ljubav beskrajna prema Stvoritelju (Ljubav, 12). On vjeruje u raj i pakao (*Ko predstava život traje/S početka do kraja/Potom duše na put krenu/ Do pakla il' raja*, Predstava, 22).

Njegove su pjesme satkane od riječi srca, a u njegovom srcu gori božansko svjetlo koje otkriva ljepotu vjerovanja, dodir nježnosti, pogled pun ljubavi, onaj što običnog smrtnika čuva od zla svakojakog, od ljudi surovih i nemilosrdnih, koji se pokatkad odazivaju u nekim njegovim pjesmama, kao, naprimjer, u pjesmama *Propali pregovori* (str. 23) i *Vukovi* (str. 27), s jasnom digresijom na užasni rat u BiH.

Redžepagić svojom poezijom iznosi uspješne spojeve pjesničkog dara, iskustva i mudrosti. Pjesme su izraz njegove pune misaone zrelosti. Pokazuju da ima sklonosti prema filozofiji. One zapravo otkrivaju intelektualca sa senzibilitetom umjetnika – pjesnika, kao u stihovima: *Ne šaljite/Misli ispred nogu/Noge misli/Sustići ne mogu* (Žurba, 11)

Pjesme su stvarane u pjesnikovim zrelim godinama, ali se u njima osjećaju tragovi djetinjstva. Veliki topos Redžepagićevih pjesama jeste svijet djetinjstva i zavičaj. Život je vraćanje u prošlost. Kada je čovjek na kraju puta,

on živi u sjećanjma. Zato nepresušan izvor inspiracije Redžepagić pronalazi i u svijetu djetinjstva. Često se vraća zavičaju, uspomenama iz djetinjstva, zavičajnom jeziku, njegovom idiomu. Otuda i poneki ikavizm, inače karakteristični za Redžepagićev zavičaj (*odnila, letila, odletila*). Međutim, ikavizmi su mu bili potrebni rime radi, kao naprimjer u pjesmi *Pohlepa* (*Poplava je bila/Koja je na kraju/i njega odnila /38/*).

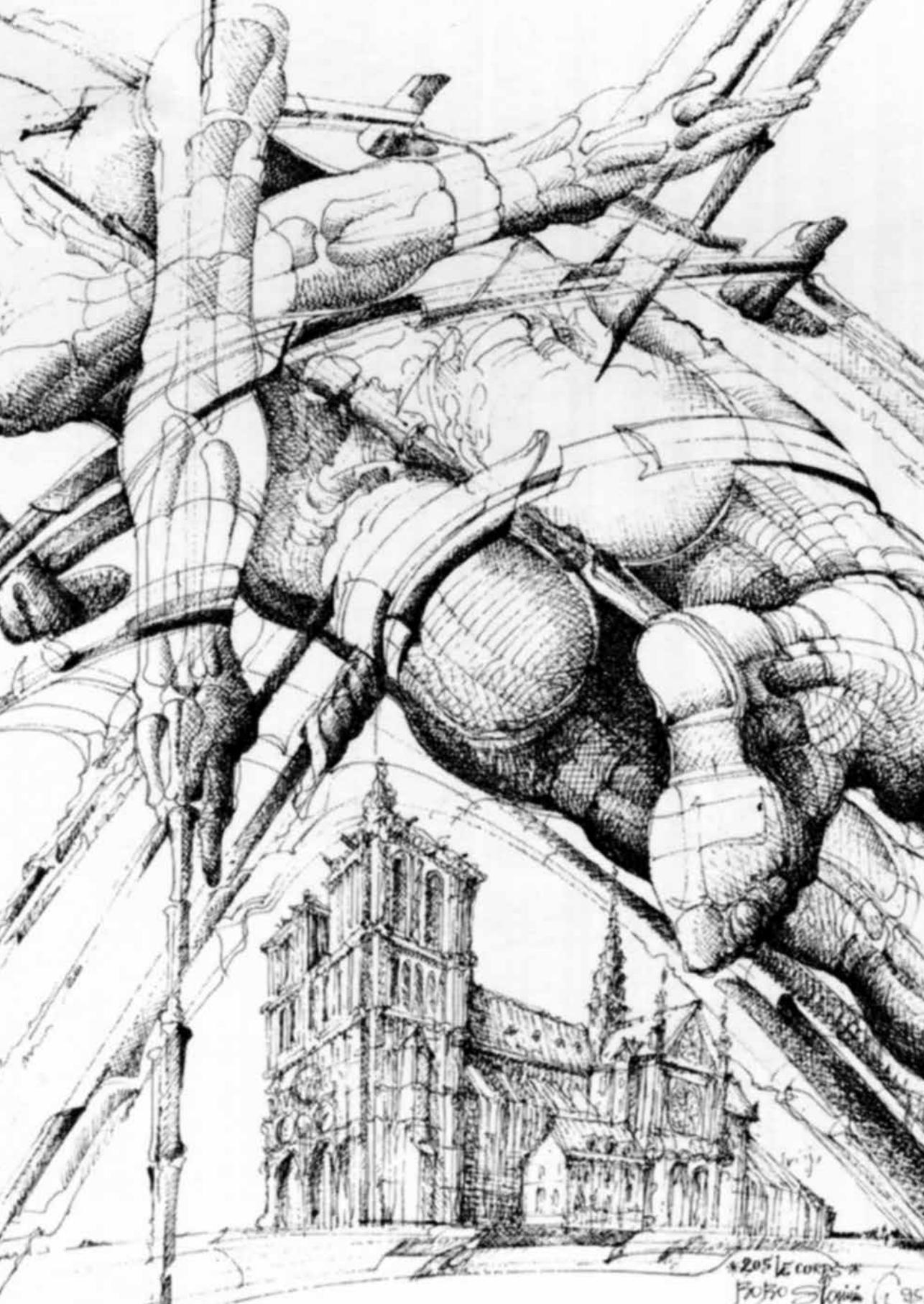
Redžepagić u svoje stihove često inkorporira univerzalne iskaze, najčešće one iz narodne predaje. Takve interpolacije predstavljaju moderan postupak, ali i pokazuju vrlo snažnu Redžepagićevu vezu s folklornom tradicijom; pjesme tako dobijaju lirsko-refleksivni ton. Njegove pjesme sadrže veliki broj skrivenih poruka, i životnih savjeta. U njima i stvarni predmeti djeluju magično. One nose pravo bogatstvo značenja pa naprosto traže da se više puta čitaju jer su višeslojne, ispod svakog sloja otkriva se novi sloj, samim tim i novo, dublje poimanje sadržaja pjesama. Svakim novim čitanjem one izazivaju nove asocijacije i nove konotacije. Svojim pjesmama ovaj pjesnik želi druge podučiti životnoj istini i spoznaji do koje se dolazi poslije rascvjetale mladosti, a dušu mladosti on je do tančina upoznao.

Iako je riječ o maloj zbirci pjesama, slobodno se usuđujemo reći da ona spada u rijetko uspjela poetska ostvarenja. Ona primarno oplemenjuje čovječnošću i ljubavlju, a istovremeno skreće pažnju na prolaznost života i svega bogatstva za kojim moderan čovjek toliko hiti zaboravljači da je bogaćenje uzaludan posao te ne smije biti jedini smisao i cilj življenja. H. Džubran se pita: „Nije li najkukavniji među ljudima onaj koji u zlato i srebro pretvara svoje želje“. Ovaj pjesnik obesmišljava životna stremljena vezana za imetak; pokazuje da ne voli one što imaju gladne oči i one što uvijek više žele od onoga dovoljnog, jer zna da je na kraju svačijeg puta sve absolutno nevažno. U pjesmi *Ostavština* (48) kaže: *Ostavićeš sve što imaš/Kada te ponesu...*

Redžepagić se i ovom zbirkom pjesama potvrdio kao pjesnik izuzetno suptilne lirike, one ponikle iz njegove proživljene intimne emocije. Ona otkriva mikrosvijet lahko ranjive duše, kroz koji otkrivamo i makrosvijet i ono univerzalno u njemu. Pjesme dolaze iz tišine u kojoj su sazrijevale i postale misli duboke, one što važe za sva vremena. Čini se da ih je pisao da iz sebe izbací nataloženu tugu i iskustvo, stajući uvijek na stranu visokomoralnih etič-

kih principa. Očito je živio kao mudrac ispunjen merhametom. Redžepagićeve pjesme imaju takav smisao da nadživljuju prostor i vrijeme te tako zadobijaju trajnu vrijednost. Svestan je da će ona sjena iz naslova nestati onda kada ni njega više ne bude bilo, ali će ostati njegove pjesme i u njima riječi kao sjene istine. On ovaj svijet doživljava kao san spavača. Od ovog dunjaluka ne želi ništa osim ljepote i ljubavi.

Vjerujemo da će mnoge ljubitelje lijepo riječi Redžepagićeva zbirka SJENE ispuniti velikim zadovoljstvom, jer su sve pjesme u njoj namijenjene onima koji imaju dušu i znaju da vole. Tješe svojom lepotom, vraćaju nepovratno i približavaju udaljeno.

205 LE COEUR

PROTO STOMIA

Xhevad Lalloshi

Roman posebne narativnosti „Svi moji” Zuvdije Beriše (Hodžića)

Zadatak da napišem par riječi o romanu *Svi moji* autora Zuvdije Beriše (Hodžića) umnogome mi je olakšao susret na Sajmu knjiga u Tirani, sredinom oktobra 2017 sa njegovim prevodiocem na albanski, Dimitrovom Popovićem. Već je bio predstavio roman u Skadru, 23 septembra. Posebnom velikodušnošću mi je poklonio kopiju njegove besjede u Skadru tako da sam imao gotovu sliku izbora iz autorovog stvaralaštva i djela.

Akademik Zuvdija Beriša jedan je od najistaknutijih pisaca crnogorske književnosti. Rođen je u Gusinju 1943. u bektašijskoj porodici, koja se preselila iz dečanske Kodralije. Počasni član je Udruženja kosovskih pisaca, gdje je primljen istog dana kao i Kadare.

Svestrani je autor, objavio je:

- pjesme, knjigu sa naslovom *Prvi konak*;
- putopise i reportaže *Jedan dan života*;
- eseje *To je to*
- pri povjetke *Gluva zvona; Neko zove; Zima*
- romane *Gusinjska godina; Davidova zvijezda; Svi moji*.

Njegova djela su dobila najprestižnije nagrade za književnost u Crnoj Gori, a recitovana su na raznim manifestacijama. Piše na crnogorskom, ali ga albanski čitalac dobro poznaje preko uspješnih prevoda, *Davidove Zvijezde*, koji je preveo Ramiz Kelmendi i *Gusinjske godine* u prevodu Zenuna Čeljaja. I ne samo to, zadnji roman mu je preveden i na poljski, slovenački, italijanski i makedonski jezik.

Dakle, roman *Svi moji*, je treći u trilogiji. Čitalac će pratiti stranice ovog romana uobičajene razrade. On je strukturisan u obliku

pripovijesti, od kojih svaka je zaokružena, ali imaju crvenu nit u liku djeda, Cufa Beriše. Istovremeno, ovo je rješenje omogućilo autoru da, gdjegod je viđio za shodno, ubaci poznate likove i junake iz svijeta kulture, prešavši u oblik reportaže. Uz to, zadržavši književnu naraciju, koja dozvoljava utjelovljenje fantazije uz reprodukciju realnosti, kao u djelima magičnog realizma, on obuhvata i posve nerealne scene, koje ostavlja bez podrazumijevanja da će čitalac sam otkriti šta zapravo predstavlja ova iracionalnost.

Ipak, postoji nešto bitnije što veže u jedan jedini kalem ove pripovijesti. Autor je ovo izrazio samim naslovom, koji se može parafrazirati kao: *Svi ste vi moji*, znači ne smeta mi nikakav faktor različitosti da vas oslovljavam bliskim, dakle, i vi ste među sobom bliski, nema potrebe da razlike prerastu u sporove među vama. Istina je da su te prirodne razlike među širom populacijom, na žalost, ne tako davno iskorišćene da guraju zajednice jednu protiv druge u krvavi obračun. Za ovo nema potrebe za dalekim ekskurzijama, dovoljan je niz ratova u bivšoj Jugoslaviji, koji su opravdavani ideološkim neljudskim manipulacijama, međusobno suprostavljajući različite etničke, vjerske, jezičke, kulturne zajednice. Ovaj pristup, ne samo da prožima svaku epizodu, već na simboličan način, književnim rješenjima izražen je i kroz uvrštenje djelova u stihovima na tri jezika: srpskom, albanskom i latinskom. Zato, ne mogu a da ne citiram: »Svi smo na Balkanu jednaki: ljudi, životinje i ptice. Ne možemo sa ostalima, ne možemo sa svojima. Ne možemo ni sami sa sobom.«

Zajedljivi kritičar bi se mogao suprotstaviti baš činjenicom koju sam spomenuo gore, podvlačeći da je Balkan toliko jako poprište sukoba da je od toga postao i termin »balkanizacija«. Međutim naš autor, ne samo što je protiv nastavka ove istorijske zavrzlame, već kroz njegovo djelo propovijeda put spašenja, dakle otrežnjenja da smo svi naši i na taj način treba da prevaziđemo ružno istorijsko iskustvo. Takođe, ovdje se veže i sjećanje na prošlost, koju najbolje prikazuje lik djeda. Znači, poznavanje prošlosti nam ne služi da oživimo konflikte, već da ih prevaziđemo, kako ih ne bi ponovili. Naravno, jedan od činilaca ovakve orijentacije je i bektašijski duh, ideja, da je sve, ne samo božje stvorenje, već da je i tvorac prisutan u svemu, posljedično odavde proizilaze i respekt i ljubav prema svima, i prema onima u tvom plemenu, i prema onima u drugim plemenima i dalje, i za one preko tvojih granica.

Naravno, danas se susrećemo sa mišju da se mnoge vrijednosti prošlosti smatraju prevaziđenim, da bi stigli i do samog smanjenja interesa za književnost i za knjigu uopšte. Mjesto duhovnih ljudskih vrijednosti zauzima površinska zabava, muzika nižeg kvaliteta, višestruki poroci zbog mogućnosti koje pruža tehnologija i komunikacija, a sve se to može obuhvatiti u dvije riječi: mobilni telefoni i droge. I baš u tim okolnostima veoma je važno da ne utihne glas pisca, jer, naći će se ljudi koji će ga poslušati. Veoma je važno da se ideje iznose, ponove i tada kad naizgled nikoga nije briga za njih. Jer, ako se ne bi tako djelovalo, našli bi smo se u pustinju gluhoće.

Roman je napisan na jednom od slovenskih jezika, zato i ako bih ga pročitao u originalu, ne bih mogao osjetiti stilske posebnosti, onako kako ih svako osjeća na svom maternjem jeziku. Ipak, ne mogu a da ne pomenem da je prevod D. Popovića urađen sigurnom rukom iskusnog prevodioca. On je znao da u potpunosti sačuva prošlo vrijeme glagola u skladu sa samom prirodnom naracije. Katkad se stvara utisak da se čuje odjek naracije našeg eposa, ali i neke stilske posebnosti književnog stvaralaštva kosovskih autora. Ali, držeći se standarnog albanskog jezika, tekst je prijemčiviji za sve čitaoce našeg jezika. Naravno, čestitke su upućene na račun autora, od kojeg se očekuje neraskidiv lanac stvaralaštva, ali i prevodioca, koji ova djela čini djelima albanske književnosti, ne samo zbog činjenice da su likovi i problematika albanska, već i zato što su na njenom vjekovnom jeziku.

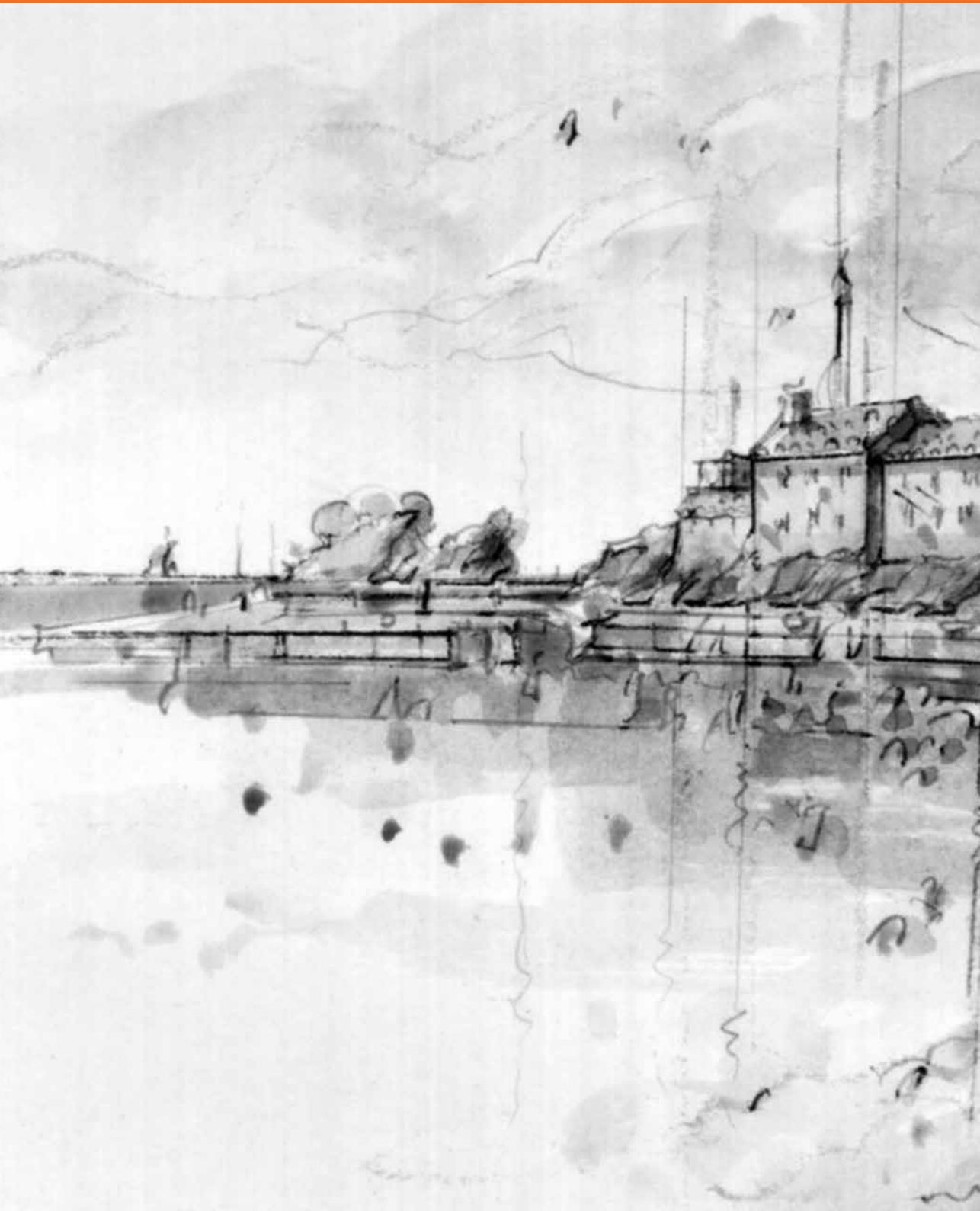
Senada Đešević

„Linija života“ Rasima Raleta Gutića

Roman *Linija života* ima razvijenu romanesknu strukturu i jasnou kompoziciju, zasnovanu na opisu ljubavi dvoje mlađih, koji potiču iz različitih društvenih sredina, mentaliteta i običaja. Pričanje ima hronološki tok, obogaćen retrospektivnim pritokama, koje jasnije prikazuju prošlost samog naratora.

Na planu sadržine romana, evidentno je da se razlikuju dva sloja: jedan književnoumjetnički-narativni, koji kazuje nesrećnu sudbinu dvoje mlađih ljudi, prikazujući njihovo upoznavanje, ljubav, razmišljanje o zajedničkom životu, bez ikakvih stega i predrasuda, i drugi - refleksivni, koji sadrži veliki broj problema, naročito glavnog aktera priče, prouzrokovanih dešavanjima na prostorima bivše Jugoslavije. Roman ima osobine psihološkog ili romana karaktera, ljubavnog i istorijskog, sa dosta likova, od kojih dva zauzimaju centralno mjesto: Riad i Suzy. Pisac opisuje više događaja, nemametljivo izdvajajući rat koji ruši ideale, ne samo dvoje mlađih, već i mnogih, koji su imali „kratku liniju života.“

Ljubav Riada i Suzy je rođena spontano i nesmotreno, u očima je oslikana, u njima je bezuslovno živjela, i sa njima će nestati. Ona je za njih bila smisao života, sve dok se nije umiješao rat, kao glavni pokretač svih nevolja i iskušenja. Tada prestaju svi zakoni ljubavi i snova. Postoji samo zakon rata, koji će u smrt, pored njegove drage, odnijeti i mnogo drugih nevinih života. Smrt je bila jača od svih napora i pokušaja da sačuvaju ljubav pokazujući da bez obzira na snažne i čedne emocije, uistinu svi gubimo.

Renee Lomax 2015

Filip Došljak

Zapis o slikaru Zećiru Luboderu

Zećir Luboder pripada onim slikarima koji su svoje likovno obrazovanje sticali u čuvenoj hercegnovskoj umjetničkoj školi koja je dala velikane našega slikarstva.

Na platnima Zećira Lubodera osjećamo toplinu i nježnost zavičajne boje. Kao da su djelo i autor stopljeni u poruku da umjetnost produžava život. Ta toplina, zapravo, zrači i iz autorovog bića, otuda su njegove slike smirene i mudre. Lirski govor na Luboderovim platnima podsjeti, kada-kad, na poeziju Mira Đurovića, na treptaj breze, na žubor Ibra, na Zajkovu prozu. Nije slučajno što se ovdje boja i riječ prožimaju. Što iz Mirove i Zajkove poezije Zećir Luboder strofe pretvara u likovni izraz. Zećirova platna najbolje pokazuju da slikarstvo i poezija ne mogu jedno bez drugog.

Zećir Luboder je rođen 1941. godine u Rožajama. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, a Srednju umjetničku školu u Herceg Novom, 1964. godine. Višu pedagošku školu - Grupa likovno vaspitanje završio je 1972. godine u Beogradu.

Ovaj istaknuti slikar i vajar, priznati likovni pedagog i stvaralac predavao je likovno vaspitanje u rožajskim Udruženim osnovnim školama, do penzionisanja, 2006. godine. Honorarno je predavao i likovnu umjetnost u beranskoj gimnaziji – Odjeljenje u Rožajama.

Zećir Luboder je organizator Likovnih susreta djece likovnih stvaralaca SFRJ, koji su organizovani više puta u Rožajama. Ko-autor je monografije "Refik Adrović – slikar akvarelista", koja je objavljena u Rožajama 2001. godine. Aktivno je učestvovao u kreiranju i razvoju likovne kulture u Rožajama. Držao je predavanja iz likovne umjetnosti u Betonu (Francuska), a bio je i učesnik na kongresima likovnih stvaralaca u Roterdamu i Sofiji.

Autor je biste pjesnika Miroslava Đurovića koja se nalazi ispred škole koja nosi pjesnikovo ime, u Bašči, kod Rožaja. Dobitnik je vise nagrada i priznanja.

Milan Coko Marović, likovni kritičar je 2001. godine zapisao da su slike Zećira Lubodera: "Plemenita lirska asocijacija na viđene i doživljene motive, ostvarene smjelošću i toplinom likovnog postupka koji nam dovoljno govori za sebe, Vjerujem da ovaj autor zасlužuje punu pažnju jer njegovo tiho likovno govoreњe nije agresivno već potreba da se sadržaj i motiv dožive i osjete".

"Umjetnicima koji svoje likovne svjetove crpe iz magije genius loci pripada slikar Zećir Luboder koji je likovno obrazovanje stekao na Umjetničkoj školi u Herceg Novom i Beogradu. Inspirisan raskošnom prirodnom zavičajnog rožajskog krajobraza koji posmatra kroz prizmu vlastitih irealnih fantazija i sanjarских vizija on stvara slikarski svijet zasnovan na ekspresionističkoj i asocijativno-aspraktnoj slojevitosti i futurističkoj pokrenutosti.

Na pastelima, njegovoj omiljenoj slikarskoj tehnici, postiže sinhrono jedinstvo apstrakcije i realnosti – prirode kao prostora u kome se snažno aktiviraju umjetnikove misli i osjećanja. Njegove slike posebnog lirskog senzibiliteta ispunjava poetsko strujanje i draž tople atmosfere.

Luboderove „fantazije“ djeluju kao dah proljeća. Na njima je sve moguće. Ptice, predjeli i planine razlažu se, plamte i rascvjetavaju poput cvijeta, cvijet dobija monumentalnost i snagu grandiozne prirode, nebo se prelama refleksijama polarne svjetlosti ili se talasa poput morske pučine. Prigušena koloristička skala koja prati jake kolorističke efekte, prisustvo plave, ljubičaste i mrke nasuprot crvene, žute, zelene, oranž, istaknuti kontrasti svjetla i tame, kontrapunktovi kompaktne materije i slobodnog prostora, i violentna linija formirali su ovaj svijet okamenjene tištine.

Njegove kosmičke pejzaže prate snažne i dinamične senzacije nezaustavljenih ritmova boje i forme. Snažni emotivni naboji umjetnika reflektuju se na slici munjevitim gestualnim potezima.

Međutim, asocijativne i realne forme, kao dio jasno formulisane tematske cjeline ne gube svoja fizička obilježja već se kao takve uklapaju u kompozicijske cjeline

koje imaju prizvuk fenomenoloških osobenosti apstraktnog izraza. Ono što je nestvarno na ovim slikama jeste vrtoglavi ambijent u kome se te forme nalaze.

Čest motiv Luboderovih slika predstavlja ptica koja je u njegovom slikarstvu lišena simboličkog značenja. Njen savršen oblik – aerodinamična forma, raskošna krila koja lepršaju zrakom, pokret koji se multiplicira, koloristički kontrasti predstavljaju inspirativni podsticaj umjetnikovih stvaralačkih fantazija.

Umjetnik na slikama znalački uspostavlja red, ravnotežu i harmoničnu protivtežu. Na njima ništa nije prepusteno slučajnosti. Poetika gesta je jasna i egzaktno definisana. Uskovitlne mase zaustavljene su obrisima koji imaju svoj unutrašnji logički razvoj i jasna konturna ograničenja. Ekspresivni gestovi ne poništavaju stvarnost već joj daju jedno novo značenje koje njegovo slikarstvo približava nadrealnom.

Osnovno izražajno sredstvo Luboderovog likovnog izraza je boja. Ona je nosilac ekspresivno pokrenutih ritmova koji određuju kompozicijsku dinamiku. Boje na njegovim radovima se sudaraju, sinhronizuju, odvajaju, ali uvijek su u funkciji cjeline. Svjetlost koju emanira boja ili isprekidani linearni refleksi daju sklad istančanoj varijaciji suptilnih valerskih i tonskih orkestracija.

Mada je prostor zgusnut i zatvoren umjetnik struktrom holandskog papira kanson na kojem radi pastelete postiže da bojena materija dobija transparentnost i mekoću koja podsjeća na prefinjena gobленска tkanja.

Slikarsko djelo Zećira Lubodera dugo vremena nije prezentovano javnosti. Ovaj posvećenik pedagoškog rada čekao je trenutak da sve ideje i stanje sazru u njemu i da ih pretoči na svoje slike. Vrijeme je očigledno radilo za ovog slikara intimističkog prosedea, umjetnika snažnog ekspresionističkog zamaha i vizionarskih promišljanja.

Zećir Luboder je učestvovao na vise kolektivnih izložbi: Bar (1993), Cirih (1994), Pernik (1995), Beton (2002).

Samostalno je izlagao: Galerija Centra za kulturu Rožaje, 1996; Galerija "Most" Podgorica, 2001; Zavičajni muzej "Ganića kula", Rožaje, 2012; Galerija "Josip

Bepo Benković”, Herceg Novi, 2012; Galerija Centra za kulturu Bijelo Polje, 2017; Kuća “Vojvode Gavra Vukovića” - Berane, 2019.

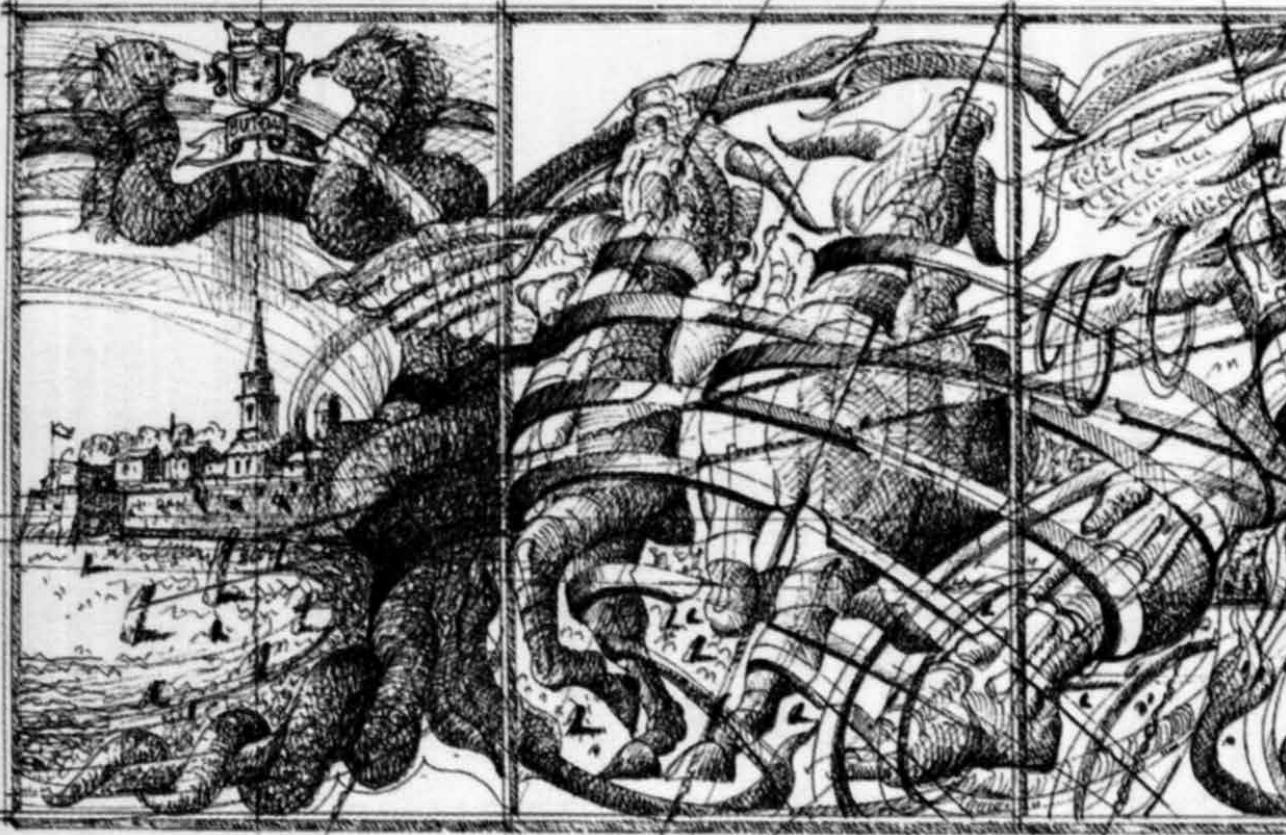
Član je Likovnog kluba “Kula”- Rožaje, I izlagao je redovno na Septembarskom likovnom salonu ovoga udruženja.

Živi u Rožajama.

(*Iz rukopisa knjige: Filip Došljak: “Beranski likovni stvaraoci”*)

* Mjt o životu *

* poliptih *

135

135

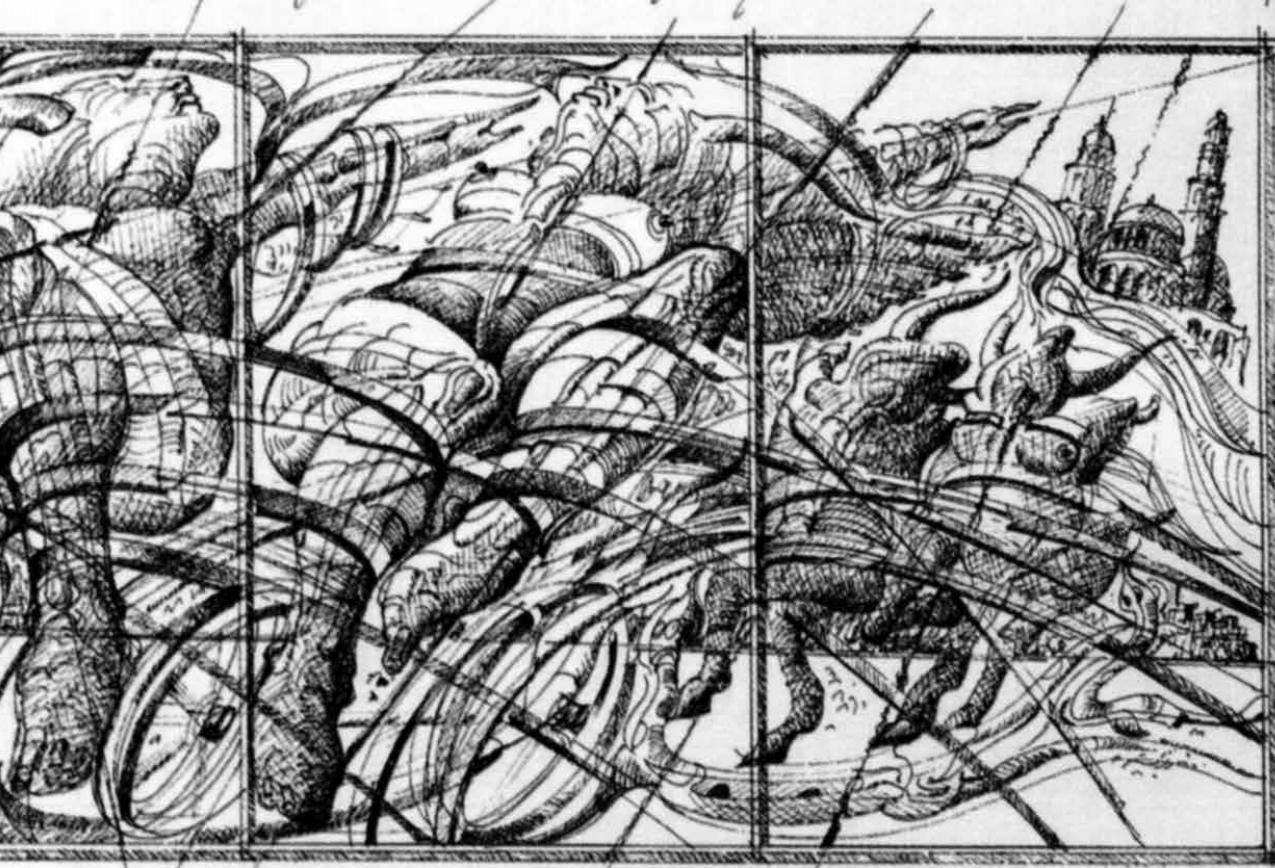
135

* budva / kotor *
* crna zmijes
preobražen

* polazak u življenju *
* zaprega junje *
kocjje

* KAI

675 (700) / *BUDVANSKI MÍT*

5 135 135

* DMO & HARMONIJA KOD ŠUHE ŠEJK *

* BALKAN * MEDITERAN *

UZNESENJE

* ŽIVJEG JZ JEŠ *

HE LADA

Foto 600
APRIL

CENTAR ZA OČUVANJE I RAZVOJ KULTURE MANJINA CRNE GORE
QENDRA PËR RUAJTJEN DHE ZHVILLIMIN E KULTURËS SË PAKICAVE MALIT TË ZI
CENTER FOR PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE CULTURES
OF NATIONAL MINORITIES IN MONTENEGRO

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISSN 1800-9271 = Kod (Podgorica)
COBISS.CG-ID 19031056